ЯРОСЛАВ ГАШЕК

Хресний хід

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

Хресний хід

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
УКРАЇНИ
1983

И (Чехосл)
Г24

Всемирно известный автор «Похождений бравого солдата Швейка» создал много ярких сатирических произведений, в которых клеймит религиозные предрассудки, суеверия, уничтожающе высмеивает ханжескую религиозную мораль, корыстолюбие духовенства. Юморески, памфлеты, фельетоны писателя, собранные в книге «Крестный ход», и сегодня острое оружие в борьбе света против тьмы и невежества.

Украинское издание печатается по книге «Крестный ход», М., Издательство политической литературы, 1964 г.

Упорядкування, післямова
та примітки *С. І. Востокової*

Г $\frac{4700000000-065}{М201(04)-83}$ 90.83

Вино лісів, вино суничне

(Нарис з Галичини)

Жоден священик не закарбувався у вдячній пам'яті своїх парафіян так, як отець фарарж [1] з Домбровиць.

Довго ще згадуватиме весь Тарновський край цього доброго дідугана, і нащадки нинішніх поселян розповідатимуть своїм дітям усе те, що чули про нього від своїх батьків.

Однак не запальні проповіді, що вливали задоволення в душі добросердих селян, не побожність здобули йому безсмертну славу в Домбровицях, в окрузі та й у самому Тарнові, а його зелене вино, про яке він сам іноді з захопленням говорив, що воно — кров його тіла, екстракт його думок, дітище його розуму.

Не менш поетично звучала назва його витвору: «Вино лісів, вино суничне». Він твердив, що дав йому цю назву, коли кілька років тому, після довгих досліджень, одержав першу сулію вина. У свіжій зеленій волозі він відчув пахощі лісів, що оточували Домбровиці, пахощі весни і літа, а також аромат квітів суниць і стиглих ягід.

Ніхто не знав, як готує пан фарарж цей чудовий напій. Було відомо тільки одне: головним складником його є великі червоні ягоди суниці, які священик власноручно збирав у лісі.

До своїх молитов він завжди додавав побажання, щоб вродило багато суниці, яку він збирав у велику корзину на тільки йому відомих галявинах.

Протягом усього серпня до пізньої ночі світився вогник у вікнах низької почорнілої фари [2], крізь відчинені вікна линули приємні запахи, а коли сільські парубки залазили у парафіяльному саду на дерева, вони бачили, як довге біле волосся панотця розвівалося над зміеподібними приладами, як тремтячою рукою наливав він чарочку приготовленого

---

[1] Фарарж — парафіяльний священик.
[2] Фара — будинок парафіяльного священика.

ним свіжого напою, побожно хрестився, повільно випивав, цмокав, хрустів пальцями так, що старий кіт, який досі спокійно сидів на грубці, схоплювався, ніби в нього над головою займався жмут сіна, і, пирхаючи, вилітав з хати.

У таку мить пан фарарж здавався їм істотою неземною, особливою. З острахом божим злізали парубки з груш та яблунь парафіяльного саду, не забуваючи набити пазуху плодами цих дерев.

Так було в серпні. Листопад проходив у наповненні великої кількості пляшок і у приклеюванні етикеток, які домбровицький пан ректор вимальовував і вицяцьковував протягом усієї зими.

На етикетках дещо фантастично зображувався святий Станіслав, що благословляв маленького ангелочка, який ніс чималу сулію із начертаними золотом словами: «Вино лісів, вино суничне».

Коли з'являвся перший сніг і вночі було чути, як виють вовки недалеко від села, в одну з неділь священик повідомляв своїм м'яким і проникливим голосом, що він запрошує всіх віруючих на вечірню християнську бесіду.

Такої неділі просторий парафіяльний будинок був битком набитий мирянами.

Панотець сидів у старому вицвілому кріслі і, посміхаючись, лагідно говорив, що прийшла зима — вже різдвяний піст, але й зимою парафіяни хай не забувають ходити до костьолу і допомагати бідним. Потім він додавав кілька слів про різдво, яке вже не за горами, і раптом кудись зникав.

Через хвилину він повертався з корзиною пляшок і починав роздавати парафіянам своє зелене вино лісів, своє суничне вино.

Коли вони дивилися на його білу голову, на його миле обличчя, на бороду, що тряслася від радості, у багатьох сльози набігали на очі від думки, що буде, коли старий священик спочине вічним сном під березами і модринами домбровицького кладовища.

Так прийшла у Домбровиці зима, якої пан священик завжди боявся. Вона була причиною того, що протягом всієї весни і літа старий священик молився, щоб господь бог відпустив йому гріхи, скоєні минулою зимою, і ті, що він скоїть у майбутньому.

Іноді йому здавалося, що молитися наперед усе-таки негоже, але він заспокоював себе думкою, що господь знає, чому людські істоти такі піддатливі.

А які гріхи коїв він узимку?

Його зимовим гріхом була любов до свого зеленого вина.

У зимові вечори він сумував за тими зеленими лісами, якими любив ходити, і, поринаючи у тепло, що йшло від величезної печі, він сідав перед великою сулією свого зілля, немовби переносився у пахощі літа.

Чарка, що стояла біля сулії, то наповнювалася красивою зеленою вологою, то спорожнялася.

Коли перші краплі напою торкалися губів священика, перед його очима вставала свіжа зелень дубів, ялин, беріз і виринали місця, червоні від рясноти стиглих суниць.

Молитовник, що лежав перед ним, лишався нерозкритим, і замість вечірньої молитви у тихій кімнаті лунали дивні звуки, що свідчили про насолоду, з якою він пив маленькими ковтками зелену іскристу вологу.

Старий пан фарарж сидів, пив і думав про зелень лісів, про весну, про літо, і думки його не переривалися навіть тоді, коли внизу недалеко від фари починали вити вовки і лунали постріли, якими розганяли голодних бестій.

Не могла його вивести з такого стану і сестра (яка була молодшою від нього на два роки і вела домашнє господарство), коли вона приходила і починала дорікати своєму братові за гріхи, закликаючи на допомогу всіх святих, імена яких згадувались їй тоді.

Пан фараржне казав нічого, він тільки хитав білою головою і мріяв про аромати зелених лісів.

Коли ж згодом він прямував до ліжка, у нього трохи паморочилася голова, і він заводив довгу пісню про лісових дів і про зелене вино, так що його старенька сестра затуляла обидва вуха.

Наступного дня вранці він пізно вставав і зарікався, що віднині на цей пекельний напій навіть не подивиться. Але не так-то було. Приходив вечір, у місячному сяйві на вулиці блищав сніг, і знову він спорожняв одну чарку за другою.

Вже скільки років день за днем молилася його сестра, щоб господь бог уберіг її брата від привидів пекла, але кожної зими повторювалися такі самі вечори, молитовник залишався незайманим, а чарки спорожнялися. Марними були усі її ходіння по «святих» місцях, марно жертвувала вона на месах гроші за свого нещасного брата.

Іноді, думаючи про це, вона починала гірко плакати.

У її побожних роздумах уявлення про муки пекла пов'язувалися з образом пана фараржа.

Одного разу взимку диявол, як вона говорила, замірився на пана фараржа найбільш вдало.

Якось перед сном священик так довго співав про прекрасних лісових дів, що Юрзик Овчина — громадський стражник, який пізно ввечері повертався з шинку,— зупинився перед фарою, і через хвилину в нічній тиші почувся дует.

Один голос, досить сильний, але приглушений товстим віконним склом, належав священику, другий, хрипкіший, голос стражника, був настільки схожим на виття вовка, що кілька селян з рушницями і ціпками швиденько збіглися до фари, де зупинились у подиві і з такою побожністю почали прислухатися до співу отця фараржа, який виспівував про лісових дів і про зелене вино, немов це була молитва пресвятій діві Марії.

Наступного дня опівдні пан священик встав із ліжка і довідався від своєї заплаканої сестри про великий гріх, який він вчинив напередодні ввечері, знову спокушений дияволом.

Він знову зарікся, але ввечері все повторювалось, і знову півсела побожно і шанобливо, з роззявленими ротами слухало під вікнами спальні, як там, нагорі, їх старий духовний пастир виспівує дивні пісні про зелене вино і лісових дів.

З того часу селяни кожного вечора приходили слухати співи пана фараржа.

Для його сестри наступили гіркі часи. Всюди вона вбачала пекельний вогонь і одного разу, набравшись мужності, тремтячою рукою написала вікарію [1] в тарновську консисторію [2] листа, де просила заради спасіння пана фараржа з'явитися в Домбровиці з ревізією, по-батьківськи покартати її брата, звільнити його з тенет і кігтів диявольських.

Вона підписала листа, покропила його слізьми і послала у Тарнов, жодним словом не прохопившись про це своєму братові.

Пройшло кілька днів.

Одного прекрасного зимового дня перед фарою задзеленчали дзвіночки, чотири баских коня забили копитами по замерзлій землі так, що іскри полетіли, а з саней вийшов високошановний тарновський пан вікарій, оголосивши здивованому пану фараржу, що приїхав з ревізією.

Блискавкою пролетіла в голові священика думка: чи не довідались у Тарнові про його вокальні вправи, і він не

[1] Вікарій — помічник єпископа в справах культу або в галузі адміністративній.

[2] Консисторія — колегіальний церковний орган, очолюваний єпископом, що здійснює керівництво і духовний суд у єпархії.

наважувався глянути на сивого, хоч і молодшого від нього вікарія, який, навпаки, дуже шанобливо говорив із старим біловолосим фараржем.

Високошановний пан вікарій висловив своє задоволення станом костьолу і після вечері всівся проти пана фараржа, шукаючи привід, щоб виконати прохання сестри священика, яка в цей час у сусідніх покоях запопадливо молилася.

— Тутешні місця влітку, очевидно, надзвичайно гарні,— почав він після довгого мовчання.

— Так, надзвичайно гарні,— сумно вимовив пан фарарж, позираючи у куток, де стояла велика сулія з благочестивою етикеткою.

— Скільки радощів приносять вам влітку ці ліси,— продовжував пан вікарій,— а взимку — сумно. І тоді краще всього сидіти біля теплої печі і читати молитовник. Прекрасно читаються роздуми святого Августина [1] і отців церкви. Тоді вже жодна диявольська спокуса не загрожує. Брате мій, я привіз із собою кілька книжок про вічне життя, в тому числі і чудові роздуми святого Августина. Краще всього читати це вечорами по дві-три години. Зараз я їх принесу.

З цими словами він пішов у сусідню кімнату.

Священик після його виходу щось зметикував, підскочив до сулії і скуштував свого чарівного напою.

Коли високошановний вікарій повернувся з купою книжок у руках, пан фарарж знову спокійно сидів на своєму місці і побожно дивився в стелю.

— Саме це читання підносить душу нашу до інших світів і відганяє всі погані думки,— сказав пан вікарій, розкладаючи перед фараржем книги, і через хвилину додав:

— У вас у кімнаті якийсь аромат, немовби прилинули сюди пахощі лісу.

— Це моє «Вино лісів, вино суничне»,— вирвалося радісно у пана фараржа, і, не чекаючи відповіді, він наповнив зеленим напоєм дві чарки і цокнувся із засоромленим паном вікарієм.

Вони спорожнили чарки.

— Чи не правда, надзвичайний смак? — спитав сяючий пан фарарж, бачачи, як пан вікарій прицмокує.— Ще одну, чи не так?

І знову спорожнилися чарки.

---

[1] Святий Августин, або Блаженний Августин (354—430),— християнський богослов і філософ-містик, який відстоював ідею всесвітнього панування церкви.

— Чудово! Здається, що людина блукає лісом і вбирає в себе пахощі літа,— мрійливо, із зітханням промовив ревізор.

У священика тільки очі блищали, коли він розповідав про свій витвір, про дітище свого розуму, екстракт своїх думок.

При цьому обидва смакували зелений напій, і високошановний вікарій перед кожною новою чаркою шепотів: «Multum nocet, multum nocet» [1], зовсім забуваючи про мету свого відвідання, про диявола, про святого Августина і про святих отців.

Коли ж увечері селяни за звичкою зібралися перед фарою, вони зачудувалися, почувши, що пісні про лісових дів і про зелене вино, які лунали із спальні пана фараржа, виспівував не один, а два голоси, причому той другий, незнайомий голос був набагато сильнішим...

Про дальші події я змовчу. Додам тільки, що це був перший, але далеко не останній візит і що коли високошановний тарновський пан вікарій, повернувшись на третій день додому, розгорнув велику сулію «Вина лісів, вина суничного», то на свій превеликий подив виявив, що обгорткою їй послужили кілька сторінок книги святого Августина і святих отців. «Вино лісів, вино суничне» здобуло домбровицькому отцю фараржу безсмертну славу.

Віщий сон

Селянин Іржі Боган споряджався вранці на базар у Кшинець. Він надів синій кунтуш, підперезався чорним паском, натяг високі чоботи і, перехрестившись, зібрався вже насунути на голову шапку з лисячого хутра, коли раптом його молода дружина Зозка, яка весь час тихо сиділа на скрині, в кутку, підхопилася і кинулася до чоловіка:

— Не їдь на базар, Іржі Боган! Приснився мені поганий сон. Наче чекаю я тебе з міста. Надходить вечір. Раптом заторохкотів віз по дорозі біля наших воріт, і зняли з воза тебе, мертвого, закляклого, без шапки, без кунтуша і без паска. Заради божої матері, не їдь ти нікуди!

Останні слова стрункої русявої Зозки супроводжувалися приглушеними схлипуваннями.

— Бабські забобони,— пробуркотів Боган.— Сон сном

[1] Багато шкідливо, багато шкідливо (лат.).

і залишиться. Сама, мабуть, знаєш, тобі уже разів двадцять снилося, що я втопився, десять разів мене вовки з'їдали, один пасок залишався. Бозна-скільки разів я вішався і падав зі скелі.

— Але нині сон був віщим,— з плачем відповіла Зозка.

— Віщий сон,— посміхнувся Іржі Боган.— А я нині бачив дуже приємний сон. Снилося мені, наче я неодружений...

— Мовчи, не до сміху мені,— зі слізьми обірвала його дружина.— Не їдь сьогодні, теля можна і завтра продати! Завтра теж, мабуть, базарний день. Прошу тебе, якщо ти ще любиш мене, як любив перед весіллям, залишся вдома.

— Сказано — поїду, і все! Хіба я баба боятися снів,— відповів чоловік.— Ну, прощавай!

Він перехрестився і невдовзі уже їхав із своїм наймитом курним шляхом у Кшинець. За возом трюхикало теля.

Зозка Боганова вийшла на поріг, але через сльози не бачила, як весело махав шапкою її Іржі, від горя не чула, як співав він, а співав він так, що луна йшла лісом, співав він веселу старопольську солдатську пісню:

Гей, по конях,
Дзенькнемо стременами,
Свята діва з нами...

Усе злилося перед очима Зозки: зелені дерева саду, паркан, білий шлях — усе, змішавшись, мерехтіло і кружляло перед нею. Вона ледь не впала на траву. Ухопилась за стовбур груші. Кінець всьому! Чоловік не вернеться, а якщо й повернеться, то мертвим. Коротким було її щастя. Тільки два місяці минуло від дня весілля.

Зозка вже бачила чоловіка перед собою: мертвий, він лежав на возі.

— Боже, боже, недовго дав ти мені побути з чоловіком у щасті!

Повільно подибала молода селянка в хату. Яке усе сумне навколо! Не чути їй більше голосу її Іржі...

— Послухай,— звернулася вона до служниці, увійшовши у світлицю.— Як ти вважаєш, віщі сни завжди збуваються?

— Завжди, хазяєчко. От снилося мені, і не так давно це було, наче іду я лісом. Навколо чорна темрява, і вовки виють. Повернула я на вирубку, а там чагарі. Обходжу я кущі, та візьми і зачепись спідницею за колючки. А через два дні, наяву, іду я через лісок і справді спідницю порвала, та ще й нову. А потім снилося мені, це вже кілька років

тому, що йшли повз наше село ведмеді. Рано-ранесенько. Штук десять ведмедів. Йшли стадом, а попереду найбільший ніс у пащі маленьку білу овечку, а паща вся у піні. І через тиждень у Гучі, що в двох годинах ходу від нас, ведмеді й справді розірвали вівцю, таку саму маленьку й білу,— в задумі закінчила свою оповідь служниця.

Молода хазяйка непорушно сиділа на скрині.

— Знаєш, Марино,— помовчавши, промовила вона придушеним голосом,— приснився мені сьогодні віщий сон. Снилося мені, наче хазяїна привезли додому ввечері мертвого.

— Святий Михайле! — вигукнула сповнена жаху Марина.— Значить, йому кінець. А такий був добрий хазяїн, мухи не скривдить, і мені обіцяв привезти з базару хустку на голову, і наймитові вранці говорить: чуєш, Мирко, поїдеш зі мною, так нагадай купити Марині хустку на голову та солі — Білусі лизати. І ось тепер настав його кінець!

Марина вибігла з хати, і невдовзі геть усі в Мувалах точно знали, що, незважаючи на попередження своєї дружини, що бачила віщий сон, молодий Боган поїхав на базар продавати теля.

Забобонні селяни дещо і від себе додали. Наче вчора перед заходом сонця сіла на хресті біля цвинтаря ворона і почала каркати, повернувшись до Богановоі хати. Прокаркала сім разів, значить, на одну людину. Отож, Іржі Боган на тому світі, якщо ж ні, то до вечора туди потрапить. Дуже обурив селян сільський сторож, який повернувся з міста: він сказав, що зустрів у лісі Іржі Богана цілого й здорового і що вчора ніяка ворона не каркала, оскільки то був ворон.

— Ворон чи ворона — байдуже,— перебив сторожа старий Падала,— тільки нести мені Боганів кунтуш [1].

Томша Гринтикова, стара, що вміла виходжувати худобину, скалічену дикими звірами, пішла після обіду втішати нещасну Зозку і знайшла її на колінах перед святими образами.

— Молися, молися! — вигукнула стара Зозці своїм хрипким голосом.— Правильно робиш, а згадай лише, я ж тобі говорила: не виходь за цього Богана, не подобається він мені! Чому не вийшла за Регуну? У нього теж господарство, стада великі. Ось тепер ти добре знаєш: на заході сонця не нагрієшся! Щоправда, добрий чоловік був Іржі Боган, але

---

[1] На південному сході Галичини існує звичай нести до могили одяг небіжчика.

Регуна ще кращий. Ось ти овдовіла. А вийшла б за Регуну, і все було б по-іншому. Він з першого слова слухається. Скажеш йому: іди туди чи туди — іде та ще й питає, як іти: швидше чи помаленьку? А все ж таки шкода і Богана. Такий молодий, гарний. Усі дівчата на нього задивлялися, та й одружені, ті також, ось що я тобі скажу. А тепер, Зозко, привезе наймит Мирко бідолагу додому мертвим. Кепська справа, якщо комусь віщий сон присниться. Одного разу у мене такий сон був. Тоді вовки порвали Мазанового коня, і я його лікувала. І сниться мені, неначе іду я до нього на стайню, а він брикнув та й вдарив мене копитом по голові. Впала я — і дух з мене. І от що сталося: наступного дня все мені наче шепоче хтось — не ходи до коня! А я візьми та й піди. Кінь брикнув і ледь мене не зачепив. Очевидно, це все святі мені навіяли: відхились, мовляв, а він тут якраз саме і брикнув... Ось стілечки не вистачило, і не було б на світі Томші Гринтикової. Ні, це дуже погано, якщо віщий сон. І скільки ж ти, сердешна, принесла йому посагу? Такий молодий — і вже господь бог покликав його...

Тут стара почала плакати, а молода господиня заплакала ще дужче.

— Ну, хай утішить тебе господь, не треба побиватися, а тільки говорила я тобі: не виходь за Іржі, впертий він, непоступливий.

З такими словами попрощалася Томша Гринтикова із Зозкою, і скоро всі у селі погодилися, що Зозка поганого вибрала собі чоловіка — пішла б за Регуну, і все було б добре.

Смеркалося. Корови поверталися з пасовиська, лунали крики чередників, ляскали батоги, гелготали гуси. Село ожило, і це пожвавлення наганяло нудьгу на молоду Богачову. Сусіди сиділи на призьбі, вечеряли, розмовляли... Як було добре, коли приходив з поля і її Іржі, сідав біля неї, починав розмову, а вона сміялася; тепер усе це скінчилося...

Давно зайшло сонце, змовкли пісні, сторож протрубив десяту годину, а Зозка все сиділа на призьбі, плакала і вдивлялася в темряву...

Іржі все не було.

Нарешті вдалині заторохтів віз, загавкали сільські собаки.

Кольнуло серце у молодої селянки. Вона, здається, не бачила навіть світла ліхтаря, тільки почула, як у темряві покликав її глухий голос наймита:

— Хазяйко, не лякайся, допоможи ж мені зняти хазяїна з воза...

— Свята діво... Іржі, Іржі! — закричала Боганова, кинулась до воза, припала до непритомного тіла чоловіка.

І раптом вона відчула, що чоловік ворухнувся і позіхнув на весь рот.

— Живий! Живий! — радісно вигукнула Зозка.— Промов хоч словечко! Твоя Зозка тут, з тобою!

Тиша. Раптом хазяїн заговорив:

— От чорт, паскудна горілка...

Хазяйці, що нахилилася над чоловіком, вдарив у ніс різкий запах перегару.

Весь страх її враз зник. Зозка відійшла від воза.

— Де гроші за теля? — суворо запитала вона наймита Мирка, що якось дивно тримав ліхтар, освітлюючи діючих в цій сцені осіб.

— Усе горілка,— тихо відповів він.— Спрага замучила, а тут знайомі понабігали, ось і...

Наступного дня всі Мували знали, що не кожен сон справджується, що Боган з наймитом пропили в Бохині теля, і незрозуміло тільки, як вони примудрились дістатися додому на возі з трьома колесами.

Пізніші повідомлення оповіщали, що молода Боганова, яка тільки вчора побивалася за чоловіком, вранці дала йому такого прочухана, що бідоласі довелося рятуватися на горищі.

Це підтвердилося ввечері, коли молодий хазяїн зустрів старосту і на його запитання, як справи, подумавши, відповів:

— Ех, і теля того не варте, тут всьому виною — віщий сон.

Заторська канонія

Заторські каноніки [1] завжди тримали власних стражників, які вдень і вночі охороняли їхні володіння, посили листи куди треба і взагалі посідали помітне місце в історії обителі.

Останнім з цих мужів був прославлений Тадеуш Борунський. Я сказав «прославлений», тому що таким вважала

[1] Каноніки — католицькі священики, що перебувають при кафедральних (єпископських) та інших великих соборах і є членами капітула — ради при єпископі по управлінню єпархією.

його вся округа. Там ніхто не скаже: «За каноніка Яна Можевського стражником був Борунський Тадеуш». Всякий скаже так: «За стражника Тадеуша каноніком був Можевський».

Слава Борунського розлетілася по всій окрузі. Борунський був не тільки стражником, Борунський також шив кунтуші. І кунтуші ці були поетичним витвором голки. Білі, як гірський сніг, а ґудзики завбільшки з кулак — сині, чорні, жовті, зелені або червоні, за бажанням замовника, а підкладка яскраво-червона, як сонце, коли воно восени заходить за річкою Скавою.

По неділях невисока кремезна фігура Борунського вже з ранку стовбичила у дворі канонії, біля статуї святого Венделіна, заступника стад, до якого приходили молитися місцеві мужики, збираючись відправляти худобу на базар в Підгужі, що біля Кракова; саме їм пропонував свої кунтуші Тадеуш Борунський.

Через цих мужиків слава про нього розлетілася по всіх усюдах.

З каноніком Можевським Борунський жив у згоді. Зрідка канонік сердився на нього і повчав його. Правда, канонік мав звичку говорити: «Тадеуше, ви осел, тільки я не хочу цього сказати». Проте одного разу канонік так і не додав «тільки я не хочу цього сказати». Це трапилося, коли Можевський довідався, яку штуку встругнув Тадеуш минулої неділі.

У той день він, як завжди, стояв біля статуї святого Венделіна і торгував кунтушами. Один селянин забажав купити кунтуш для сина, якого з ним не було. Борунський спитав, чи великий в нього син, і селянин з побожністю вказав на фігуру святого. Тадеуш Борунський, не довго думаючи, притяг кілька кунтушів і почав приміряти їх на статую, доки не підібрав підходящий.

Селяни дивилися і головами хитали: таким гарним був святий Венделін в кунтушах Борунського. А канонік Можевський висловився з цього приводу стисло: «Осел ти, Тадеуше, ослячий хвіст, осляча макітра».

Проте гнів його швидко пройшов. Під кінець він навіть посміявся з цієї історії, вимовивши:

— Втім, якщо поміркувати, то Борунський зовсім не осел.

А ввечері, в міському трактирі, канонік, уже посміхаючись на весь рот, просив Борунського розповісти, як той двадцять п'ять років тому гасив пожежу в Station Станіславові. Це було пристрастю Тадеуша — розповідати про свої пригоди.

Усі так і зайшлися від сміху, тільки-но з губів Тадеуша злетіли перші слова:

— Ось провалитися мені на цьому місці, все так точно і було.

І він почав розповідати, як врятував життя дев'яноста трьом чоловікам, один виніс двадцять скринь з шістдесяти двох палаючих будинків, а врешті-решт з'ясувалося, що в той час у всьому Станіславові жодна тріска не горіла.

Іноді Борунський розповідав про свою дружину, і найбільше задоволення одержувала публіка від того, як він зображував їхні подружні сварки.

Спочатку він ніби стоїть на вулиці і міркує, що коли дружина зустріне його погано, він їй спуску не дасть... Але ось він заходить у хату і... Тут він перекривляв різкий, крикливий голос дружини: «Як уперіщу тебе по хребту, негіднику, неробо! Я тебе провчу! Забирайся геть! Зараз же забирайся! Зрозумів, а то я тебе...» А він начебто відповідає: «Касенько, Касенько, заради бога, опам'ятайся, будь ласка, та я ніколи...»

Публіка реготала, Борунський реготав теж.

Проте одного разу йому було не до сміху: канонік, ідучи ввечері з трактиру, наказав Борунському прийти наступного дня по обіді: треба, мовляв, побалакати про риболовлю на Скаві. А це була для пана Тадеуша досить дражлива тема для розмови.

Право ловити рибу у Скаві належало виключно канонії, і Борунський був зобов'язаний щоночі стежити за тим, щоб ніхто інший не закидав вудок у річку. Та невже ж Борунський повинен був ночами блукати по прибережних кущах, очеретяних заростях, болотах?! Канонія не розвалиться, якщо хтось і виловить кілька рибин, міркував він і, повернувшись з трактиру, спокійно залишався вдома, трохи шив і вкладався на боковеньку.

Що тепер робити?

Весь день він не мав спокою. Чим закінчиться розмова з начальством? Останнього разу він виходив уночі сторожити річку чотирнадцять років тому. Ох, гріхи тяжкі!

І ось, тремтячи, він стоїть перед каноніком Можевським, нервово мне в руках капелюха і чекає, що йому в обличчя зараз кинуть такі слова, як «нечесна людина», «приховувач браконьєрів», «шибеник» — коротше, пройдисвіт.

Але канонік почав розмову дуже делікатно:

— Знаєш, Тадеуше, чому я покликав тебе? Мені відомо, що ти завжди гідно виконуєш свої нелегкі обов'язки, ми ж з тобою знайомі чимало років. Ти, звичайно, пильнуєш і

ходиш дозором десь далеко, а тут, під самими вікнами канонії, кожної ночі вудять рибу.

— Не може бути, я думки про це не можу допустити! — з проясненим обличчям почав брехати Тадеуш Борунський.— Всюди я ходжу: і біля Чорного долу, і біля перевозу — і нікого не впіймав.

— Ні, я тобі правду кажу,— заперечив канонік.— Вчора вночі у мене розболілася голова. Відчинив я тоді вікно і бачу у місячнім сяйві, сидять рядком на бережечку з вудочками... Мабуть, краще за все буде викупати когось із них. Ріка тут неглибока, по коліно, ні з ким ніякого лиха не трапиться, хіба що вимокне. Завтра візьми з собою кухаря і кучера та об одинадцятій годині виходь в обхід сюди, під вікна. За кожного впійманого — окрема нагорода. Кого побачите, хапайте — і у воду. Іншим разом не полізе. Зрозумів?

— Зрозумів, пане добродію!

— Ну, ґаразд!

З цими словами Борунського відпустили. Як легко стало у нього на душі! Викупають когось та ще й винагороду за це одержать, а головне, поважати його більше будуть. Всі тепер скажуть: «О, наш пан Тадеуш — серйозна людина, з ним жарти погані!» Одним словом, хапай кожного — і у воду.

Настала ніч. Місяць іноді з'являвся в розірваних хмарах, Скава тихо несла в очеретах свої води.

Годині об одинадцятій по берегу легким кроком проходили Тадеуш, кухар і кучер. Тадеуш пошепки давав їм розпорядження. Тільки когось побачать — у воду! Ось вони наблизились до саду канонії. На березі, під самою садовою огорожею, чорніла фігура якоїсь людини, що раз у раз озиралася.

— Відчув щось, бачите, як озирається,— прошепотів Тадеуш супутникам на вухо. Він тремтів від збудження.— Тепер тихо треба підійти... Бо помітить!

Три чоловіки підкрадалися до того, хто стояв на березі. Ось їх відділяє тільки тоненька смужка очерету. Ага!

Дві пари мускулястих рук схопили підозрілого і з великим шумом зіпхнули його в неглибоку чисту Скаву; людина, плюхнувшись у воду, одразу жалібно закричала:

— Допоможіть! Я канонік Ян Можевський!

Бідний канонік вийшов подивитись, як Тадеуш виконуватиме наказ, і став жертвою його запопадливості!

Коли перелякані сторожі витягли каноніка, вигляд у нього був жалюгідний, але ще жалюгідніше виглядав

Тадеуш Борунський; так що навіть потерпілий, віджимаючи одяг, посміхнувся:

— Ти не винуватий. Хто іншому риє яму...

Він не закінчив, бо Борунський, бачачи, що канонік посміхається, вигукнув:

— А винагорода нам дістанеться?..

Від такого купання канонік схопив нежить, а Тадеушу нічого не дісталося. Щасливі люди!

Поминальна свічка

Поховавши старого старосту на сільському цвинтарі під модринами, жінки й діти розійшлися по хатах, а мужики подалися до корчми дядька Шимона.

— Шимоне,— гукнув один з них, коли вони повсідалися за столи,— Шимоне, налий чогось, щоб душі веселіше стало!

— Ох, ось і немає старости,— зітхаючи, звернувся селянин до інших й утер очі рукавом каптана.

— Перед смертю усі рівні,— зауважив сивий Станко,— чи староста, чи не староста.

— Так, смерті собі не вибереш,— відгукнувся Зеб.— Нап'ється людина, вивалиться з воза, колеса переїдуть груди, і — кінець.

— Правильно віщував йому тоді циган,— сказав Станко.— З того часу вже стільки років минуло. Прийшов циган в село, а покійний староста саме іде від Шимона. «Ти чого смієшся?» — спитав староста цигана і наказав посадити його в холодну.— «Всипте йому!» — наказав він мені і покійному Хохличу. Ми всипали, а циган каже: «Ваш староста помре з перепою або вб'ється сп'яну». Та, дивись, скільки років минуло. Повертався староста з міста. Випив добряче, вивалився з воза, віз переїхав його, і нема вже старости.

— Випий з нами, Шимоне,— гукнув Зеб,— шкода такого старосту.

— Ох, шкода,— випивши, підтримав Шимон.

— Чи пам'ятаєте, як минулого року він замкнув двох волоцюг у порожньому хліві і три дні годував їх? «Тепер бачите, хлопці,— говорив староста, коли його просили, щоб він не уморив їх голодною смертю,— що в нас у горах старцювати не доводиться». На четвертий день відпустив їх і дав кожному по скибці хліба, а сам каже: «Бачив, Шимоне, як вони бігли? Ну, та я їм того... Хай працюють».

— А старих жебраків годував,— сказав Зеб.— Прийде такий собі старий жебрак. «Звідки ти, братику?» — «Звідти, мовляв».— «А твій батько?» — «Помер, пане».— «Важка твоя доля»,— каже староста і мало не цілий тиждень годує старого.

— Це я також бачив,— додав Шимон.— Сидів якось староста і випивав, а тут зайшов старий жебрак, він йому й каже: «Випий зі мною, брате». Жебрак випив, і коли той сп'янів, староста наказав мені зручніше покласти його спати.

— Вип'ємо за упокій його душі! — запропонував селянин Михал.

Коли всі випили, сивий Станко знову заговорив:

— Якраз увечері, напередодні цієї нещасливої поїздки за місто, староста сидів на лаві перед хатою. Підсів я до нього, а він і каже: «Станко, дай мені руку». Подав я йому руку, а він далі: «Людина, від'їжджаючи з села, як говорить парафіяльний священик із Стружі, ніколи не знає, чи повернеться. Тому завжди боїться. Кожен з нас грішний, це ти по собі знаєш, Станко. Ось я і думаю, що якби для спокутування моїх гріхів у каплиці святого Йозефа, що стоїть на узліссі, горіла велика свічка, отець небесний сказав би мені після смерті: «Доки ця свічка горить, побудеш у чистилищі, а потім візьму тебе до себе на небо». Думав я про це останнім часом, а вчора мені приснилося, що святий Йозеф сказав: «Дивись мені, брате, щоб свічка була великою». Я і вирішив поїхати до міста і купити найбільшу свічку. Але боюся, що вип'ю зайвого і повернуся без свічки». Як сьогодні бачу небіжчика! «Брате Станко,— говорить він мені,— я дам тобі грошей на свічку, а ти її після моєї смерті купи і постав у каплиці святого Йозефа, хай горить там за упокій моєї душі. Ох, грішний я!»

Сивий Станко знову випив, витер сльозу, що навернулася на очі, і продовжував:

— Дав він мені гроші і каже: «Ось, брате, Станко, три рейнських [1], на ці гроші купи гарну свічку, хай вона горить, доки я мучитимуся в чистилищі. А коли догорить, можете сказати: «Тепер наш староста потрапив у царство небесне». Треба мені трохи помучитися. Бери ці три золотих і після моєї смерті купи на них свічку. Запалиш її в каплиці, а коли йтимете лісом, перехрестіться і скажіть: «Дай йому господь бог вічний спокій. Він багато грішив, але бог милостивий». Так говорив за день до смерті покійний

---

[1] Рейнський ґульден — старовинна австрійська золота монета.

староста, але зовсім не думав, що сьогодні ми його поховаємо під модринами. Бідолаха.

Сивий Станко знову витер сльозу, витяг із паска три золотих, поклав на стіл і каже:

— Ось як ви весело виблискуєте! Коли я поїду до міста, куплю на ці гроші свічку, щонайбільшу. Ох, бідолахо старосто, не думав ти, коли відкладав ці три золотих, що так швидко буде горіти ця свічка за упокій твоєї душі в каплиці святого Йозефа.

— Ну, відкладати йому було неважко,— заперечив Зеб,— це ми всі добре знаємо. Він, бідолаха, збирав податки. Ми їх сплачували, а він їх часом проп'є і не відвезе до міста. А якщо й відвезе, то не повністю.

— Він сам говорив,— сказав Михал,— «Я грішна людина, нема дня без гріха». Пообіцяв мені допомогти, щоб сина у солдати не взяли: «Це влетить у копієчку, але я під час призову поговорю з начальством». Дав я йому тоді кілька золотих. А син ось уже третій рік служить уланом. Ось який він був, небіжчик,— шахрай. Звичайно, йому легко давати по три золотих на свічку.

— І позичати любив,— втрутився молодий Хохлич.— Приходить якось до мене. Позич, мовляв, мені золотий. А через деякий час питаю: «Що ж, старосто, коли повернеш мені золотий?» А він: «Та що ти, брате, ти мені нічого не позичав».— «Що ти, старосто, згадай!» — «Хіба я тебе дуритиму? — говорить староста.— Ну, нехай, я ще з твоїм батьком товаришував, вибачаю твій жарт».

Зеб з пожадливістю подивився на три золотих, що лежали на столі, і знову заговорив:

— Не подобалось мені у старости, що він, бідолаха, позичав то тут, то там і наче забував. Дав я йому якось золотий, а коли нагадав, він відповідає: «Не знаю, брате, справді не знаю, по-моєму, ти мені нічого не позичав».

— Усі ми не безгрішні,— сказав селянин у каптані,— і староста був правий, коли говорив, що грішний. Я думаю, треба пробачити йому гріхи.

— А я кажу,— відгукнувся молодий Хохлич,— що покійний староста на податках нас обдурював, боргів не повертав. Якщо в господарстві йому чогось не вистачало, знов-таки позичав, але спробуй нагадай йому... Зараз же, після смерті, йому ще свічку купляти. Та за що ж?

Зеб, знову з пожадливістю позираючи на гроші, що лежали перед сивим Станком, сказав:

— За що, за що?! Усі знаємо, за що. Правильно каже Хохлич: на податках нас обдурював, боргів не платив, по-

зичав продукти і не повертав. Так...— Зеб поклав руку на гроші.— Так що, Станко, я думаю, що нема чого купувати для покійного свічку за три золотих.

Станко зітхнув.

— Небіжчик, дай йому бог вічний спокій, і в мене якось позичив золотий, пропив його і не повернув. Бог милостивий...— Станко знову зітхнув.— Він відпускає гріхи з милосердя свого. Так навіщо ж витрачати гроші на свічку? Небіжчик був, звичайно, грішником, але...— сивий Станко помовчав і закінчив: — Але золоті, хоч і після смерті, чесно повернув.

Старий Станко сунув один з трьох золотих у свій пасок і сказав:

— Один золотий одержиш по праву ти, Хохлич, а другий — ти, Зеб.

І по сьогодні у каплиці святого Йозефа, патрона покійного старости, темно. Не горить там велика свічка за упокій душі грішного старости. Темрява у каплиці гармонує з лісовою тишею, яка порушується тільки тоді, коли молодий Хохлич, Зеб або сивий Станко, повертаючись з корчми дядька Шимона, зупиняються перед каплицею і, перехрестившись, шепочуть:

— Ох, старосто! Бог милостивий, він і без свічки відчинить тобі ворота царства небесного, тоді закинь слівце і за нас, грішних... За трьох сукиних синів...

Милосердні самаритяни

Лісовою стежкою спускалися з гори старий і молодий Вейводи.

— Так, так,— сказав старий,— дуже зворушливо говорив пан священик про цього милосердного самаритянина.

— Не звалися, батьку,— застеріг син, помітивши, що старий різко похитнувся.

— Сам не звалися, Францеку,— відповів старий,— горілочка сьогодні була чудова.

— Кращої не може бути,— підтакнув Францек.

З цієї розмови кожний зрозуміє, що представники сім'ї Вейводів ішли з шинку, куди зазирнули після церковної служби.

— Так я кажу, як здорово пан священик розповів про цього самаритянина,— продовжував міркувати вголос благочестиво настроєний старий,— про його милосердя.

—А про розбійників? — підхопив Францек.— Вони так побили мандрівника, що той не міг підвестися.

— Дуже добре розтлумачив він і про розбійників,— додав старий.— Вони бідолаху обібрали і так налупцювали, що той не міг додому дістатися.

— А як зворушливо, що самаритянин узяв мандрівника з собою і обмив його рани,— сказав Францек.— Він був милосердний і не вважав за труд морочитися з ним.

— А скільки людей пройшло мимо? — продовжував старий.

— Не звалися, батьку! — вигукнув Францек.

— Я дивлюся під ноги,— відповів старий Вейвода.— І жоден на нього не подивився, крім самаритянина, а самаритянами тоді всі гребували.

— Люди тоді самаритян не любили,— відгукнувся Францек.— Тільки пізніше визнали їх.

— Подивись-но, Францеку,— сказав старий,— ось лісник сидить.

— А, цей шкуродер,— підхопив Францек.— Він готовий нас живцем з'їсти.

— Без нашого Гриця вода не освятиться,— продовжував старий, зупиняючись на вершині пагорка.— Йому завжди відомо, де чоловік останнім разом сильця ставив.

— Не встигне хтось зібрати оберемок хмизу,— додав Францек,— а він уже все знає.

— Францеку, подивись-но на лісника,— вимовив шановний батько,— він, схоже, якось дивно посміхається.

— Наче з місця рушити не може,— відповів Францек.— Схоже, хоче підвестися, та не може і знову сідає.

— Ходім,— запропонував старий,— шкуродер він.

— Даю собі голову відрубати,— сказав Францек,— якщо я з ним привітаюсь, він не відповість. Скаже: зі злодіями не вітаюся.

— Не до душі йому браконьєри,— додав старий.— Він носа дере, ходить бароном бароном, а сам тільки й того, що лісник.

— А в лісі теж краде,— підхопив Францек.— Одним словом — лісник.

Так за розмовою вони наблизилися до лісника, що сидів.

— Моє шанування, добрий день, пане Фойтик,— привітав лісника старий, а слідом за ним і Францек.

— Добридень,— на їх здивування відповів лісник.— Заради бога, добрі люди, допоможіть, я не можу підвестися.

— Щось ви сильно морщитеся,— зауважив Францек.

— Я впав з кручі,— заголосив лісник,— і вивихнув щиколотку.

— Ногу потрібно вправити,— заклопотано зауважив Францек,— взяти її і покрутити, а коли вона хрусне, значить, все гаразд.— Францек схопив лісника за ногу.

— Моя дружина вправила б вам ногу,— сказав старий,— вона вже багатьом людям допомогла, ухопиться за ногу — і готово.

— Знаю,— сказав лісник, заскреготавши зубами від болю, коли Францек потяг його за ногу,— ваша дружина вправляє людям кістки, але Войта Длоугий не схотів мене відвести до неї. Йшов повз мене, а я й кажу: «Пане Длоугий, зі мною трапилося те й те, будьте ласкаві, доведіть мене до Вейводки», а він у відповідь: «Ти, діду, того разу засадив мене за зайця, ось і сиди тут, хай тебе лихоманка схопить».

— Ми самаритяни,— сказав старий Вейвода.— Підхопино, Францеку, пана Фойтика під ліву руку, а я візьму під праву.

— Хоча ви нас і кривдили,— сказав Францек, ведучи лісника до своєї хатини,— з нашого боку було б недобре бути не милосердними.

— Може, іншим разом будете розумнішим,— просторікував старий Вейвода,— адже часом можна на дещо очі заплющити...

Розмовляючи, вони добралися до хатини, де стара Вейводова вправила лісникові вивихнуту ногу.

* * *

Через кілька днів після цього випадку старий Вейвода з сином ставили сильця на зайців на пригорку за просікою.

— Певно, лісник буде нам вдячний,— сказав Францек,— ми ж повелися з ним як самаритяни.

Не встиг він і рота закрити, як хтось схопив його за барки.

— Господи, так це ж лісник Фойтик! — вигукнув старий Вейвода.

— Ім'ям закону,— спокійно виголосив лісник, тримаючи Францека за комір.— Збирайте свої сильця і ходімо зі мною в управління.

— Ви жартуєте! — добродушно сказав старий Вейвода.— Хіба ви вже забули про вивихнуту ногу?

— Мовчати і марш в управління! — загорлав лісник.— Сильця в руки — і гайда!

— Але дозвольте, пане Фойтику,— злякано пробубонів старий Вейвода.— Хіба ви не пам'ятаєте про самаритян?

— В управління, і край! — суворо сказав лісник, і всі втрьох мовчки закрокували до села.

* * *

За правопорушення старий і молодий Вейводи стали перед окружним судом.

— Ви звинувачуєтеся,— повідомив їм суддя,— у тому, що ставили сильця на зайців. Що ви можете сказати у своє виправдання?

Старий і молодий Вейводи перезирнулися, зітхнули, і сивоволосий старий Вейвода скрушно вимовив:

— Ваша милість, скажу тільки одне: ми чинили, як милосердні самаритяни.

Як чорти пограбували монастир святого Томаша

Третього дня жовтня місяця року господнього 1564 ігумен монастиря святого Томаша Ніказіус, стривожений, ходив у своїх сандалях монастирською галереєю, витираючи піт рукавом ряси.

Час від часу він зупинявся і знову рушав уперед, не бентежачись тим, що ченці повитріщалися на нього зі своїх келій, дивуючись, чого це ігумен навіть не вклоняється своєму патрону, святому Ніказіусу, чий образ надзвичайно бентежив уяву, бо зображував останні хвилини угодника, якого посадили на кіл магометанці-язичники.

Врешті-решт ігумен зупинився перед цим образом і зітхнув:

— О мій святий покровителю, хотів би я бути на твоєму місці! Амінь.— І продовжував своє ходіння.

У кінці галереї він знову зупинився, витяг із торбини на боці листа, написаного на пергаменті, вкотре вже пробіг очима рядки при світлі невгасимої лампади, сумно схилив голову і прошепотів:

— Ох, погана справа, miseria maxima...[1]

---

[1] Велике лихо (лат.).

У листі, який вже, очевидно, з десяток разів перечитував ігумен Ніказіус, повідомлялося, що король Максиміліан II звелів поховати свого померлого батька Фердінанда I шостого жовтня у соборі святого Віта, на Градчанах, але перед тим, як упокоїтися у царственому склепі, тіло небіжчика повинно було по дорозі в Прагу два дні лежати в стінах монастиря святого Томаша.

— Miseria maxima,— ще раз прошепотів нещасний ігумен,— це ж стільки кіп грошів [1] доведеться викинути! Годувати весь двір...— Від цієї думки абат ледь не заплакав.

Ігумену Ніказіусу доводилося бути дуже ощадливим. Монастир був бідний, прибутки погані, і кожного разу, коли виникала потреба, абат з болем у серці відмикав ковану скриньку, де блищали монетки старої чеканки. А тут таке повідомлення! У Празі давно вже говорили про поховання Фердінанда I, але ігумен ніколи не припускав, що це зачепить його монастир.

— Tributa, витрати,— бурмотів він, спускаючись скрипучими дерев'яними сходами в кухню, де брат Пробус різав тонкими скибками хлібину не дуже привабливого кольору — ченцям на вечерю.

— Чи чув ти, брате Пробусе,— звернувся ігумен до кухаря,— покійний Фердінанд I два дні лежатиме у нас у храмі, щоб поховальна процесія відпочила на шляху до собору святого Віта!

Сівши на табуретку біля окованих дверей, він продовжував:

— Доведеться двір годувати, miseria maxima. Важкий час, брате Пробусе, onus [2] для бідних ченців...

Брат Пробус, не менш ощадливий, ніж ігумен, так злякався, що всупереч звичаю відвалив від хлібини кілька товстих скибок.

На деякий час у темній склепистій кухні запала тиша, яку порушували лише зітхання абата Ніказіуса.

— Доведеться щось зробити,— сказав Пробус.— Велика для нас честь — приймати двір.

— Двір ми приймемо,— глухо відгукнувся ігумен.— Але як? Хотілося б дешевше...

— Економія і ще раз економія,— докинув кухар.

— Я сам виголошу промову про те, що часи нині лихі, нужденні,— міркував ігумен.— Монастирські животи злиденні, а витрати великі, і, мовляв, чим багаті, тим і раді...

---

[1] Копа грошів — шістдесят грошів, середньовічних чеських монет.
[2] Тягар (лат.).

— На весь двір лише риби фунтів зі сто піде,— вимовив брат Пробус.

— Брате Пробусе! — докірливо вигукнув ігумен.— Вистачить і п'ятдесяти фунтів, якщо ж буде незадоволення, я знову скажу, що часи нужденні, що з 1556 року, з того часу як монастир було доручено мені, за вісім років ми багато зробили для його розвитку, і це вимагало великих грошей.

Тут розбухлі від сирості ніжки табуретки підломилися, проте ігумен підвівся, наче нічого не трапилось, і навіть не обірвав мову.

— Брате Пробусе,— говорив він,— думаю, риби вистачить і двадцять п'ять фунтів. Так, так, купи двадцять п'ять.

— А пиво? — сказав кухар.

— Пусте,— заперечив ігумен,— пиво у нас своє, ти його тільки в кухлях подавай. Всі хай будуть тверезими.

— А печеня? — поцікавився Пробус.

— Три телячих окости вистачить, але не приправляй їх занадто прянощами,— порадив Ніказіус.— У всьому будь невибагливим!

— А гуси смажені? — не вгамовувався Пробус.— Їх скільки?

— Підсмаж п'ятеро гусей,— дозволив ігумен.— О, miseria maxima, tributa... Взагалі роби як хочеш. Fidem habeo [1].

Ігумен піднявся по сходах, озирнувся, чи не дивиться хтось, і тихенько відчинив ключем грати невеликої ніші в галереї, де стояла оббита залізними штабками скринька з монетами. Абат витяг скриньку, знову сторожко озирнувся і відчинив її. Бережно відрахувавши монети, він сунув їх у свій капшук і старанно замкнув скриньку, спробував дивовижно викуваний замок, чи зачинений, і повернувся на кухню. На стіл, поточений черв'яками, він виклав перед братом кухарем срібні гроші і пішов.

* * *

Після того, як настоятель пішов, брат Пробус постояв, дивлячись на монети, і зачинив двері на засув.

— Моя кухня на прянощі не бідна,— пробурмотів він, обережно відвернувши полу підрясника — сірого, латаного, який він задля економії носив на кухні. Під підрясником у нього був прив'язаний розшитий гаманець; саме в нього і зсипав брат Пробус кілька монет зі столу.

— Лихі часи,— бурмотів він.— Треба на чорний день складати, може, буде ще гірше...

---

[1] Довіряю (лат.).

Сухенькое личко брата Пробуса посвітлішало. Він подумав: «Нащо аж двадцять п'ять фунтів риби ще й три телячих окости — куплю два, та й не кращих...»

І брат Пробус згріб у свій гаманець ще декілька монет.

— А гусей навіщо п'ять штук? —прошепотів він.— Досить і чотирьох! Наріжу невеличкими шматочками, наче п'ятьох засмажив.

І брат Пробус сховав у свій гаманець нову купку грошенят.

Потім він підійшов до ніші біля плити, вийняв рясу, одягнув, підперезався потертим шнуром і всипав зі столу залишок грошей у капшук, який висів у нього збоку, і при кожному кроці ляскав по старенькій рясі, схожій на ті, що їх носять жебрущі ченці.

Потім брат Пробус розшукав брата Мансвета, який носив титул Cellarius, себто келар [1].

Брат Мансвет сидів на низенькій табуретці у монастирському льоху, барабанячи пальцями по бочці. Час від часу він робив ковток з кухля, на якому розмаїтими фарбами майстерно була зображена сьома зупинка Ісуса на хресному шляху. Брат Мансвет стукав олов'яною кришкою кухля, муркочучи в такт богомільну пісеньку. Він зустрів Пробуса словами;

— Добре пиво, дуже добре.

— In nomine domini [2],— відповів Пробус, сьорбаючи з піднесеного кухля.— Я до тебе з новиною, брате Мансвете.

Пробус розповів про покійного короля Фердінанда, про прибуття двору і закінчив такими словами:

— Бог не любить нас більше.

— Отож, все це віддадуть двору на поталу,— похмуро промовив брат келар, вказуючи на пивні бочки, освітлені чадним полум'ям воскової свічки.

Брат Пробус зробив ще декілька ковтків з кухля і, залишивши монастир, вирушив купувати і замовляти все необхідне для пригощання.

* * *

У Малому Місті празькому, під Карловим мостом, сидів біля похиленої халупки Мартін Скверналвець і дивився на Влтаву; її хвилі доганяли одна другу і бились об три камені перед халупою, що правили за місток для прачок.

---

[1] Чернець, що відав припасами.
[2] В ім'я господа (лат.).

Мартін Скверпавець був поганою людиною, достойною свого прізвища. Рибу він продавав дешево, оскільки діставав її нечесним шляхом.

Темними ночами він обкрадав сажалки і верші чесних рибалок з обох берегів річки. Брав він і дрібну рибу, і велику — яка трапиться, і ранками чесні рибалки знаходили свої верші перевернутими, сажалки порожніми, пограбованими.

Саме до цієї людини, яка втратила праве вухо під час однієї з таких експедицій, і попростував брат Пробус. Вони добре знали один одного, бо часто зустрічались у торгових справах.

Кілька обідраних хлопчаків, тюкаючи, бігли за ченцем, кидаючи в нього грудки землі, каміння і поліна. (У ті часи юнацтво було невихованим).

Преподобний брат Пробус пішов риссю, щоб відірватися від пустунів. Так він досяг берега, де й знайшов Мартіна Скверпавця у не зовсім рожевому настрої.

Побачивши ченця, Мартін пробурмотів щось таке, що могло означати і привітання, і лайку.

— Куплю двадцять п'ять фунтів риби,— без передмови оголосив Пробус.

— У мене стільки немає,— сказав Мартін.— І дешево не продам,— додав він.— Нині риби мало стало. Яка зверху йде, ту біля Збраслава ловлять, а яка знизу — біля Трої.

— Треба. В тебе немає — у чесних куплю,— заперечив брат Пробус.— Нам, ченцям, кожний з радістю продасть.

Мартін Скверпавець пробурмотів щось зневажливе про ченців і червоних чортів, потім сказав:

— Ходімо!

Вони зайшли у халупу. Біля кам'яної стіни у двох чанах, покритих зеленуватим слизом, плюскалася риба, велика й маленька. На око і то тут було більше трьох сотень фунтів. Звідси можна було зробити висновок, що Мартін Скверпавець не проти і збрехнути.

— Якої тобі треба? Коропів чи дрібнішої риби? —спитав він.

— Мені змішаної,— відповів Пробус.— Зваж і принеси ввечері у монастир.

Вони потисли руки на знак гендля, що відбувся, і закріпили його чаркою вина. Вихиливши чарку, брат Пробус почав викладати монети, причому не забув спитати:

— Мартін Скверпавець, чи не буде у кульгавого Шимона для мене двох окостів і чотирьох гусей? Потрібні вони мені на вечір.

— Спитаю,— відповів Мартін.

Вони підвелися, вийшли зі старої халупи і покрокували вздовж берега. Недалеко, там, де у Влтаву впадав струмок, що протікав по замковому рову повз Чорну башту, у будиночку, зліпленому з глини і дощок, жив кульгавий Шимон, який крав усе, що потрапляло під руку або що йому замовляли клієнти.

Тепла погода виманила Шимона з його барлогу, і він вийшов посидіти на колоді біля річки. Невеселими були його думки: підручного, з яким Шимон звичайно здійснював свої ділові поїздки, вчора схопили біля Тейнки у той самий момент, коли він викрадав підсвинка з селянського хліва, і зараз же відправили на тортури.

Почувши від ченця про мету відвідин, кульгавий Шимон спохмурнів ще більше і почав скаржитися, що, мовляв, не знає, як справа обернеться, а раптом підручний викаже його, Шимона, катам.

— Так мені тільки і треба, що чотирьох гусей і два телячих окости,— насідав брат Пробус.— Тобі ж нічого не варто дістати все це до вечора. Нині в Прагу багато іногородніх понаїхало — зразу ж загубишся у натовпі.

Шимон, здаючись, махнув рукою.

— Окости — це що,— сказав він.— Гусей — дістати важко.

І він, похнюпившись, поринув у думки.

— В монастирському саду у бенедиктинців[1] паркан не такий уже високий...— натякнув брат Пробус.

— Був я там учора,— сумно промовив Шимон.— Піду я за Голодну стіну, в село якесь,— вирішив він нарешті.— Увечері постукаю. Голову віддаю під заставу, що принесу все потрібне.

Преподобний брат Пробус подав руку кульгавому Шимону і зразу ж заплатив гроші.

Вмів Пробус дешево купувати.

Увечері того ж дня монастирська братія була зайнята приготуванням страв з риби, гусятини і телятини. Ігумен Нікaзіус звільнив ченців від вечірньої служби.

---

[1] Бенедиктинці — найстаріший католицький чернечий орден, заснований у VI ст. Активно підтримував папство. Видавав релігійну літературу, що розповсюджувала ідеї войовничого католицизму і мракобісся.

* * *

Четвертого дня жовтня місяця у монастирі приємно пахло рибою, смаженою гусятиною і телячою печенею; ченці без утоми пекли і смажили частування для придворних.

Ігумен Ніказіус куштував і те, і це, не перестаючи зітхати; ось, мовляв, які витрати. При всьому тому він пильно стежив, щоб кухонна братва не під'їдала приготовлені страви. У той день він на всіх наклав піст, розраховуючи зекономити хоч кілька грошів.

Брат келар Мансвет виспівував псалми у монастирському льоху, готуючи за розпорядженням ігумена пиво; ченці під наглядом брата Пробуса носили готові страви у приміщення, сусіднє з кімнатою для бідних.

У темній кімнаті для бідних, світло до якої потрапляло лише з коридора через маленьке віконце, вранці, коли в монастирі метушня була у розпалі, сиділи за довгим і не дуже чистим столом три не дуже приємні на вигляд чоловіки. То були мандрівні жебраки. Вони прийшли вранці в монастир і чекали на обід.

Усі монастирі були відкриті для мандрівних жебраків, і подорожні, що терпіли нужду, мали право жити в кожному хоч три дні підряд; проте в монастир святого Томаша жебраки зазирали зрідка. Вони уникали цього монастиря, а в останні роки, коли ігуменом став Ніказіус, чутка про його скнарість відстрашувала навіть запеклих волоцюг.

Але сьогодні з'явилися ці троє. Вони прийшли здалеку. З гостроносих черевиків можна було зробити висновок, що вони німці.

Одяг на них був пошарпаний — оторочені камзоли, вузькі штани, а на головах чи то капелюхи, чи то берети, причому явно було видно, що головні убори не по них: очевидно, випросили з милості або де-небудь вкрали.

Шляхи Королівства Чеського в той час роїлися від усякої потолочі.

Волоцюги тихо розмовляли, кидаючи на стіл кості. Вони грали, аби згайнувати час, часу вже цілих п'ять годин. Часом вони припиняли гру, і старший з них щось розповідав, розмахуючи руками. Він говорив по-німецьки, на гортанному баварському наріччі.

— Страшно за живіт тягне,— промовив один з волоцюг.— Краще б мені на шибениці гойдатися, ніж чекати в цьому глухому закутку.

— Нічого,— втішали його товариші.— Відчуваєш, як смачно пахне? Очевидно, в цьому монастирі добре їдять, і ченці з радістю відділять бідним подорожнім від щедрот своїх.

Пахощі страв, які носили в сусіднє приміщення, все сильніше дражнили голодних.

Раптом у кімнату для бідних впала смуга яскравого світла; увійшов брат Пробус, несучи обід: миску хлібної юшки на воді.

Баварці накинулися на їжу.

— Так це ж і свині жерти не будуть! — вигукнув один, відкидаючи дерев'яну ложку.

— Почекаємо вечері,— порадив старший.— Очевидно, вечеря буде кращою. Відчуваєте запах?..

І знову по столу застукали кості, замиготіли грані з шістьма крапками.

— Не з'їли,— доповів ігумену брат Пробус.— Дамо їм це ж і на вечерю. Просилися переночувати; втомилися, мовляв, з далекої дороги, і ноги їм не служать.

— Хай ночують на підлозі в кімнаті для бідних,— вирішив ігумен.— А на вечерю їм віднеси те, що вони на обід не з'їли. Дай-но мені фаршироване м'ясо, покуштую... Ох, Пробусе,— з докором сказав він, пожувавши м'ясо,— багато прянощів кладеш. Придворні пити захочуть, і багато пива увіллється до їхніх горлянок. Ох, горе, горе...

* * *

Тієї ночі монастир стеріг брат Мансвет, келар. О двадцять другій годині, за нинішнім рахунком о десятій, він задрімав. І нема чого дивуватися, адже він цілий день готував пиво для прийому. О двадцять третій годині келар уже хропів, вклякнувши на молитовному ослінчику перед образом Іоанна Хрестителя біля входу в комірчину, де чекали на гостей страви, і на відстані кількох кроків від кімнати для бідних, де спали мандрівні баварці.

Спали?.. Ні, злиденна трійця не могла заснути через голод. Баварці лежали на соломі, яку приніс їм на ніч брат Пробус, і тихо радилися.

Старший, з прищавим обличчям, підвівся з соломи і безшумно відчинив двері.

Місяць, ламаючи промені об шпиль костьолу, кидав тіні на галерею. Брат келар хропів, схилившись на молитовний ослінчик. Баварець усміхнувся і ляснув пальцями. Обидва його товариші прослизнули у двері, і всі втрьох

прокралися повз келаря у комірку, звідки ішов запах добрих, смачних страв.

Брат келар, як і досі, виводив носом рулади, до яких тепер домішувалося плямкання і задоволене гурчання трьох волоцюг, що господарювали серед страв, які призначалися для королівських придворних.

О п'ятій годині ранку, випустивши мандрівників з воріт і благословивши їх на дорогу, сонний брат келар пішов прибирати кімнату для бідних. Він виніс солому і знайшов недоторканою миску з хлібною юшкою. Однак, підмітаючи підлогу, він виявив багато риб'ячих кісток та інших, що могли бути й гусячими.

— Якраз будуть вони нашу юшку сьорбати,— посміхнувся келар, підмітаючи сміття у совок.— Нахристарадничають по дорозі м'яса та й з'їдять спокійно, потрібна їм наша юшка!..

Сонячний годинник біля садового паркана показував восьму годину, коли ченці відслужили ранкову месу.

— Брате Пробусе,— сказав, спустившись в кухню, ігумен Ніказіус,— принеси-но мені шматочок смаженого м'яса з комори...

Пробус скорився.

Ігумен тішився, як він зараз з'їсть гусятини, але кухар не йшов. Тоді він сам пішов за ним.

Чимало води з монастирської криниці довелося натягати ченцям, перш ніж вони привели до притомності ігумена і кухаря, яких келар Мансвет знайшов розпростертими на підлозі в коморі перед порожніми блюдами.

— Чорти все поїли,— були їх перші слова після того, як вони прийшли до пам'яті.— Чорти нас пограбували...

І обидва заплакали.

— Можливо, сталося б дещо гірше, якби я цілу ніч не стояв на колінах і не співав тихенько псалмів! — відзначив брат Мансвет і пішов за кадилом — обкурювати комірку; він посміхався: прекрасно він зрозумів, які тут чорти були.

Ігумена Ніказіуса, щоправда, потішило те, що похорон Фердінанда І не відбудеться навіть після засідання земського сейму, що його відкладено на невизначений строк; але він ще довго плакався, що чорти пограбували монастир, зжерши страви, які були приготовлені для двору.

Тут і кінець цієї історії.

Вошива історія

На засіданні магістрату міського голову дуже образили. Один представник опозиції встав, сплюнув, позіхнув, витер ніс і сказав привселюдно:

— Панове, я констатую, що наш голова вошивий!

На галереї пролунали оплески.

Голова почекав, доки там заспокояться, а потім швидко відпарирував дотепним зауваженням — у тому дусі, що до вошивого пристають не леви, а воші. Цим він зачепив своїх прибічників, і ті підняли страшенний гвалт. Біля столика, за яким сидів голова, зібрався цілий натовп, у повітрі замелькали кулаки, але раптом все затихло, і голова, блідий, тремтячий, виголосив незабутню фразу:

— Який вошивець дав мені цього ляпаса?

Він зняв з шиї золотий ланцюг, кинув його в бік опозиції і крикнув:

— Я відмовляюся, я зрікаюся, я божеволію, я буду скаржитися!

— Відмовляйся, вошивцю! — зразу ж загриміло у відповідь.— Зрікайся, вошивцю! Божеволій, вошивцю! Скаржся, вошивцю!

З того часу слово «вошивець» набуло у місті популярності, відтіснивши на задній план усі інші лайки.

Хазяїн почав обзивати так службовців, начальник — підлеглих, а ті — його, паламарі — сторожів, офіцери — унтерів, унтери — капралів, капрали — єфрейторів, а офіцери, унтери, капрали і єфрейтори — рядових, що не мали зірочок.

Закінчилося тим, що один талановитий письменник написав п'єсу «Вошивець», у якій показав усіх визначних городян. П'єса не була поставлена: цензура не пропустила.

Цензор сказав письменнику: «Переробіть першу дію, переробіть другу і третю, а також четверту. Коротше кажучи, напишіть що-небудь інше».

У шантанах співали куплети:

Усі ми воши́ві, і ви також —
Ха-ха-ха, ха-ха-ха...
Якось в трактирі голова наш
Узяв і роздягся догола.

Преподобний пан вікарій сказав:

— Господь бог не буде більше терпіти цього. Закладаюся на двадцять пляшок вина, закінчиться тим, що у місті з'являться воші.

Це припущення справдилося. Господь розгнівився через таку розпущеність, наслав на місто pediculum capitis і pediculum vestimenti — вошу головну, вошу одежну...

* * *

Директор притулку пан Будегард бесідував з законовчителем притулку отцем Вольфгангом про тілесні покарання:

— Тілесне покарання завдяки своїй могутній дії викликає в думках сиріток миттєве гальмування і пробуджує рішучість утримуватись і надалі від поганих вчинків. Так що, ваше преподобіє, не надавайте значення тому, що хлопчик до цього часу не опритомнів. Тілесне покарання повинно завдавати деякого болю. Ну, вишмагали хлопця трохи сильніше, так принаймні пам'ятатиме. А що цей мерзотник зробив?

— Я пояснював цим безбожникам, пане директор, як треба поводити себе в костьолі, а головне, що там не можна гризти нігтів. Говорив від чистого серця. А в цей час негідник чинив обурливе неподобство. Можете собі уявити, пане директоре? Увесь час, доки я читав їм напучення, він кидав на своїх товаришів вошей...

— Вошей? — вигукнув пан Будегард.

— Так, пане директоре, живих світло-сірих вошей... Я його покарав і наказав віднести в кімнату. А інших сиріток піддав огляду. І встановив: у сиріток нашої установи повні голови вошей... Пробачте, на вас щось повзе.

Патер Вольфганг шанобливо зняв це «щось» з піджака директора і додав:

— Це жахливо. На вас також потрапила одна.

Так з'явився у притулку цей бич.

Становище виявилося гіршим, ніж могло здатися на перший погляд. Тут уже не до сиріток: час самим себе рятувати. Воша — надзвичайно демократичне створіння. Вона дісталася і до законовчителя. Змогла всіх службовців з притулку. Кухарок. Слуг. Директор просто голову втратив. Тинявся, як божевільний. Зовсім позбувся розуму. Переходив від одного дому розпусти до іншого і, після п'яти відвідувань, почав повторювати вголос:

— Звірюки! Звірюки!

Говорив непристойності, хвалився, що виховав для себе двох гарненьких сиріток, таких товстеньких хлопчиків... Дійшов до того, що супроводжував ці промови гурманським прицмокуванням...

Патер Вольфганг з горя запив, виправдовуючи це словами Фоми Кемпійського [1], що людина повинна переносити будь-які тяготи заради життя вічного.

Врешті-решт все населення притулку, крім сиріток, почало кожен день митися і міняти білизну.

Сирітки не могли кожного дня митися і міняти білизну, бо це б коштувало надто дорого. Сталося це перед різдвом, і воду треба було хоч трошки підігрівати. Але гріти воду коштує недешево. А тринькати гроші заради бовдурів-сиріток не годиться.

Так що сирітки продовжували чухатися і збирати на собі воші. Вечорами у спальнях чувся підозрілий хрускіт — і лунали дитячі голоси:

— Ось тобі, гадино! Величезна яка! До нігтя!

Під час богослужіння — те ж саме. У костьолі один вихованець шукав у іншого. Ніби мавпи, що шукають одна у одної бліх.

А тим часом наближалося різдво. Звичайно сирітки одержували яблука і солодощі. Але чи до цього їм було зараз, покритим вошами?

* * *

— Я викреслюю яблука,— сказав пан Будегард, обговорюючи з патером Вольфгангом порядок святкування різдва Христового у притулку.

— Все ж таки ми повинні сиріткам щось дати,— зауважив пан директор.— Для форми треба щось зробити.

— Що ж,— промовив геніальний послідовник Фоми Кемпійського,— купимо кожному у вигляді різдвяного подарунка баночку чорної ртутної мазі проти вошей. Хай собі мажуть голови. Подарунок буде корисним, і я виголошу відповідну нагоді промову. Треба сиріток виховувати. Я одержую від цього задоволення.

* * *

Настало різдво.

«Добре ж починається свято»,— подумав директор, бачачи, що вже о п'ятій годині усі службовці перепилися і без будь-яких докорів сумління тискають сиріток.

---

[1] Фома Кемпійський (1380—1471) — середньовічний католицький письменник-богослов, автор ряду релігійних трактатів («Про наслідування Христа» та ін.), які проповідували упокорення і аскетизм.

— Запаліть ялинку! — гаркнув пан Будегард о шостій годині.

Запалили. Впустили у зал сиріток, що дожовували вечерю.

Пан директор наказав, щоб заспівали «Різдво твоє, Христе боже наш», і звелів веселитися. Сирітки почали веселитися. Співали пісні і штовхали одне одного. Було дуже гарно. Під час співів у зал увійшов патер Вольфганг, сяк-так ще тримаючись на ногах.

— Сирітки! — гримнув він гучним голосом.— Несказанна милість божа. Подякуйте господу, що він послав на землю сина свого. Без цього ви були б язичниками.

— Язичниками...— повторив він з ентузіазмом.— Але завдяки небу ви християни, честь честю, як годиться. Христос народився біля ослика, він був біднішим від вас, коли народився, зовсім голий, і до того ще й у хліві. Але тут зайшли три святих царі.

В задніх рядах якийсь сирітка почав сякатися.

— Яка це тварюка не могла витерти собі носа, перш ніж сюди зайти? — крикнув патер Вольфганг, але зразу ж склав побожно руки і продовжував:

— О, ви бачите, як багато може чиста любов до Ісуса! З далеких країв прийшли святі царі, яких привела зірка. І дали божій дитині те, що мали. Один дав гроші, другий — благодатну мирру, третій дав святому немовляті посудину з пахучою маззю. Цю пахучу мазь Ісус посилає вам, сирітки. Намащуйте нею голови і побачите, що вас ніхто більше не кусатиме. Підходьте по черзі до ялинки, беріть по баночці цієї чорної мазі, і нехай кожен іде до спальні, і нехай зіллються ваші душі нероздільно з богом. О діти, велика доброта божа, яку виливає господь на тих, хто його боїться!.. А тепер ідіть і поводьте себе як слід, інакше самі збільшите наслідки гріхів своїх. А тому, хто з такою безсоромністю голосно сякається, оголошую, що вранці він не одержить сніданку... Волоцюга!

* * *

Пан директор Будегард і патер Вольфганг пили до півночі хороше винце, коли зі спальні сиріток донеслося страшенне ревіння.

Вони послали сторожа дізнатися, в чому справа.

— Насмілюся доповісти,— повернувшись, сказав сторож,— ці маленькі ледарі зовсім сказилися. Намастили собі обличчя подарованою чорною маззю і тепер не можуть впізнати один одного.

— Ідіть і скажіть їм: завтра усіх відшмагаю,— прогримів директор і, звертаючись до патера, додав: — Так, ваше преподобіє, у тих випадках, коли треба, щоб покарання справило особливо глибоке враження на волю того, кого карають, рекомендується відкладати його виконання, оскільки страх примушує дитину продумати свій вчинок... А тепер давайте веселитися, бо народився наш спаситель.

— От який ви вошивець! — посміхнувся патер Вольфганг, чаркуючись з паном директором.

Повчання

Студент Отто, сидячи в альтанці, пив молоко. Напроти нього сидів його дядько, шанований добронівський священик. Він курив люльку і сумно дивився на племінника.

Отто набридло мовчання, що тяглося вже півгодини, і він сказав:

— Жито вже дозріває.

— Дозріває — не дозріває,— суворо промовив священик,— а ти вже дійсно дозрілий гультяй.

— Дозвольте, милий дядечку,— галантно заперечив Отто,— засумніватися у вашому люб'язному визначенні.

— Чи читав ти коли-небудь Фому Кемпійського?

— Ні, не читав.

— Це і видно з твоєї поведінки. У твої роки я цілком присвятив себе високим наукам. У двадцять чотири я опублікував невелику наукову роботу, в якій неспростовно довів, що об'єм Ноєвого ковчега дорівнює двом мільйонам сімдесяти п'яти тисячам кубічних стоп [1]. У двадцять шість років я підтвердив думку святого Іполита, що дружину Сіма звали Нагалат Магнук, дружину Хама — Зетдкалгнабу, а дружину Іафета — Арафка [2]. Ти, звичайно, не теолог, але й тобі не завадило б поцікавитися цими питаннями. Якби ти годинки дві на день займався цими справами, то не думав би про витівки. Скажи, де ти сьогодні ночував?

— У містечку, милий дядечко!

— Добре ж ти починаєш канікули! Я цього чекав і тому вважаю за необхідне повчити тебе. До мене дійшли чутки, що все твоє життя в місті було ланцюгом неблагопристойних вчинків. У тебе були погані друзі. А що говорить про

---

[1] Стопа — старовинна міра — тридцять з половиною сантиметрів.
[2] Сім, Хам, Іафет — сини Ноя.

дружбу Фома Кемпійський у восьмій главі першої книги своєї праці «Порадник до життя богоугодного»? «Не кожній людині відкривай серце своє! Менше зустрічайся з людьми молодими, які дбають про світське життя». Це тобі треба було б знати, тоді не програв би у фербл[1] сорок золотих Йозефу Заєчку і Карелу Магульці. Далі Фома Кемпійський говорить: «Не води близького знайомства з чужою жінкою; всіх гарних жінок доручи божому піклуванню». А ти не тільки не надав їх піклуванню божому, але іноді приводив їх до себе додому.

Одній панночці ти заборгував тридцять крон, навіть не знаю, за що. Але вона написала мені, щоб я їй надіслав їх, інакше вона учинить скандал. Ти не думав про ницість людську відповідно до глави 22 праці Кемпійського: «Нікчемним будеш ти, де б ти не був і куди б не звернувся, якщо не звертаєшся до бога». Який сенс був від мого листа, в якому я просив тебе не жити у такий спосіб, бо щастя людини не у надмірній насолоді земними благами. Через кілька днів після цього мені довелося заплатити у трактирі за триста шістдесят кухлів пива, що ти випив,— хіба це не надмірне споживання благ земних? Вже Кемпійський говорив, що люди, доки вони живі, не застраховані від спокуси, бо джерело спокуси — в нас. Ледь зникає одна спокуса або образа, як з'являються нові. І ось невдовзі після сплати по рахунку в трактирі ти побився з воротарем, і мені довелося надіслати йому грошей, щоб він не скаржився. Ти запевняєш, що він увесь час робив тобі неприємності і поширював плітки про тебе в будинку? Але тобі треба було б прочитати главу 12 про користь образ, яка твердить: «Добре, що час від часу у нас виникають труднощі і нас ображають, бо це часто викликає у людини пізнання нею серця свого; вона нібито з боку стежить за своїм життям і не покладає надій ні на що земне». А ти нічтоже сумняшеся дав воротарю чотири стусани.

— П'ять, дорогий дядечку!

— Справа не в кількості. Тобі слід було б замість цього прочитати у «Пораднику до життя богоугодного» главу «Про людину добру і спокійну», де сказано: «Є люди, які самі не мають спокою і іншим його не дають. Такі люди є тягарем для інших і особливо для себе». Ти мав скласти іспит і не склав його, тому що...

— ...Знехтував почестями земними,— перервав його Отто.

— Боже, боже,— зітхнув священик.— Коли ти вивчиш

[1] Фербл — азартна гра у карти.

главу 25 «Про старанне виправлення всього життя свого»? Дві справи особливо сприяють удосконаленню нашому: «Примусове відторгнення від того, до чого нас схиляє наше грішне єство, і старанне прагнення до тих чеснот, яких нам особливо не вистачає». Не посміхайся! Хто щиро відданий богові, все легко переносить і слухається повчань. Чому ти смієшся?

— Я згадав раптом анекдот, який вчора розповів у трактирі ад'юнкт [1]. Суддя питає звідницю, чи може вона навести яку-небудь обставину, що пом'якшувала б її провину. «Врахуйте, пане суддя,— говорить вона,— у мене четверо дорослих дочок, а я тільки одну продала у дім розпусти». Чи не правда, смішно, дядечку?

У священика від жаху люлька випала з рота...

Пан Глоац — борець за права народу

У цьому тірольському селі було майже 60 процентів ідіотів, у іншому — 35, в третьому — 40, в четвертому — 50, в п'ятому — 45 процентів. Далі — ще у ряді сіл і містечок кретини становили більшість. І всі ці села і містечка, з усіма їхніми ідіотами, являли собою виборчий округ, що обрав своїм депутатом до Імперського сейму парафіяльного священика з Соленицька пана Глоаца.

Природно, що з цим обранням на плечі його преподобія ліг важкий тягар. Легко сказати — двадцять крон винагороди за кожне засідання, а спробуйте-но розумно, продумано витратити ці двадцять крон у Відні!

У цьому відношенні парафіяльний священик і депутат, преподобний тіролець пан Глоац був поза конкуренцією. Номер у готелі коштував 4 крони. Залишалось ще 16 крон на день.

Вранці він ішов на Люксембурзький проспект поласувати фаршированим перцем. Відвідуванням тамтешнього ресторану і першим шматком фаршированого перця він почав свою депутатську діяльність...

Він уважно і турботливо стежив за тим, щоб і у Відні живіт його не втрачав схожості з земною кулею, а різка смуга від початку штанів — з екватором.

---

[1] Ад'юнкт — помічник службової особи.

Щодо їжі Відень давав великі можливості для насолоди. За фаршированим перцем йшов віденський шніцель, кілька кухлів пива і таке інше...

Можна й урізноманітнювати. В іншому ресторані спочатку брати шніцель, а потім фаршированний перець і замість пива — вино... «Який славний народ — мої виборці! — подумав пан депутат, виходячи з ресторану.— Я маю виправдати їх довіру. Сьогодні важливе засідання!»

І пан Глоац пішов відсипатись у парламент. Там як раз відбувалася велика бійка. Під цим неприємним враженням він пішов у буфет, поїв там шинки і випив літр баварського пива.

— Прошу пробачення, колего,— звернувся він потому до одного депутата, який щойно зайшов до буфету.— Там ще б'ються?

— Коли я йшов, ця справа завершувалася. По морді один одного більше не били, а тільки плювали на столик головуючого. Раджу вам замовити ще півлітра Пшорового пива. Доки будете пити, все заспокоїться, а круті вислови не беруться до уваги.

— Послухаю вашої поради, колего!

Коли людина трохи схвильована, зайвий бутерброд, звичайно, не завадить. Чому б пану Глоацу не замовити парочку? Маючи довір'я виборців, маючи чисту совість. Будучи у бога на хорошому рахунку. Користуючись незламним здоров'ям, немов той віл. І до того ж будучи депутатом. Нагороди їх, господи, за двадцять крон! Якого ж чорта (відпусти йому, боже, гріх!) не вимагати бутербродів? Святий депутатський обов'язок.

Бутерброди були з лососиною. Він вирішив замовити ще окремо на золотий лососини. Дарма, якщо доведеться, витративши двадцять крон добових, додати своїх. Так чи інакше субсидія духовенству буде підвищена.

— Лососини на золотий!

З'ївши лососину, він відчув, що її треба запити, але не пивом, а вином.

«Не зраджу довір'я виборців! — подумав він, замовляючи пляшку Клостернейбурзького.— Як вип'ю, зразу ж повернусь у зал засідань і попрошу слова».

По тілу почало розливатися приємне тепло. Він пішов шукати вбиральню.

«Нізащо не зраджу довір'я виборців!» — повторив він у вбиральні.

Здивувався, що в парламентському пісуарі також пи-

шуть усяку всячину. Із подивом прочитав: «Граф Штернберг — осел» — і нижче: «Хто це написав, той тварюка!»

Спокійно посміхаючись, помітив напис: «Чеські собаки!» і насупився, побачивши: «Німецькі розбійники!»

Махнув рукою і почав шукати олівець. Знайшовши, замислився, що б таке написати на мозаїчних кахлях. Хотів уже сховати олівця, коли раптом прийшла гарна думка. Він написав: «Du schönes Land Tirol!»[1] Намилувавшись на свій напис, спокійно повернувся до буфету — допивати пляшку.

Перед ним зупинився кельнер. Депутат подивився йому на ноги і побачив замість чорних брюк спідницю. Такі ж товсті ноги він уже бачив — у однієї жінки там, удома, в горах.

«Коли б тільки ці жінки так не потіли»,— зітхнув він, потрошку попиваючи винце.

Помітив, що на нього обертаються, дивляться. Хотів вискалити зуби, але захлинувся і залив собі сутану. Зрозумів, чим викликана ця увага: він пив не з келиха, а прямо з шийки.

Налив собі у келих, виправивши помилку. Тут сталося невелике нещастя: він занадто сильно стис у руці тонке скло, і келих тріснув. Потекла кров. Пішов вимити порізану руку. Парламентський лікар наклав пов'язку.

«Коли б виборці мої тільки знали, як я постраждав»,— зітхнув він, знову беручись за пляшку.

«Нічого не зробиш. Обов'язок є обов'язок. У нас багато обов'язків. Щодо себе... Щодо народу. Щодо держави, а головне, щодо бога».

Йому здалося, що десь заграв орган. У нього засяяли очі, і було таке враження, що у кожного кельнера по три голови.

Сердито стиснувши кулак, він сказав собі: «Виборці вшанували мене своїм довір'ям. Досить. Побачимо, хто міг би краще захищати їхні інтереси».

Він встав. Кельнер допоміг йому надіти плащ і спитав, чи не хочеться йому розрахуватися. Буває, мовляв, про деяких панів депутатів забудеш, і їм робить велику честь те, що вони все-таки приходять, платять. Пан Глоац з презирством подивився на чоловіка у фраку і заплатив.

Двадцять крон як не було, але я вам кажу: допомогу духовенству врегулюють.

Він гордо увійшов у зал засідань. Почав шукати свій стіл.

---

[1] О, прекрасна країна Тіроль! (нім.).

Якийсь депутат підставив йому ногу. Він упав. Піднявся з допомогою парламентських служителів не одразу. Надзвичайно захотілося повернутися до буфету, але вчасно згадав про те, що виборці... і т. д.

Півгодини блукав між столиками, вибачаючись, коли там-сям скидав на підлогу якісь папери.

Нарешті йому пояснили, що він сидить у другому ряду, восьмий столик з краю. Він усівся в крісло, перевів подих. Навколо лаялися.

Очі у нього стали такими маленькими, що він ледь-ледь розрізняв головуючого. Йому було тепліше, ніж у буфеті.

З одного боку чулися крики:

— Свині! Волоцюги! Мерзотники!

З другого:

— Злодій! Тварюка! Підлі грабіжники! — і т. д.

Він уже не розрізняв окремих лайок. Йому здавалося, що навколо звучить якась приємна музика. Він почав засинати.

Прийшов до пам'яті ще раз. Поряд хтось трощив крісло, щоб кинути ніжку в противника.

Він витяг хусточку, велику таку, червону, і почав поважно витирати ніс. Врешті-решт хустинка випала з руки...

Пан священнослужитель остаточно заснув. Він так сильно хропів, що часом заглушав голос оратора.

Через годину від пана Глоаца почав розповсюджуватися запах. Між партіями налагодилася втішна згода: усі, хто сидів навколо цього депутата, затисли носи хусточками.

Раптом всі побачили, що пан Глоац підвівся із заплющеними очима, підніс праву руку догори і зробив такий рух, наче потяг щось униз.

— Що ви робите, колего? — розбудив його один депутат, у якого був нежить.

Витріщивши на нього очі, пан Глоац пробурчав:

— Хочу воду в клозеті спустити, але ніяк ручку не знайду.

Так пан Глоац вперше виступив у парламенті як непохитний борець за права народу.

Халуте

У домі Гаммеля вже погасили семисвічник, який стояв на столі, і день спокою сабат, день суботній, схилився до кінця. Усі євреї, що жили в містечку Запустня, погасили свої семисвічники, бо зійшла і засяяла вечірня зоря.

Глава сім'ї, старий Ламех Гаммель, зняв ритуальний одяг, шубу з овечої шкури, зняв з голови фамільну реліквію — ритуальну шапку, яка на жаргоні польських євреїв називається коул, наказав своїй чорноокій дочці Сарі принести йому маленьку круглу чорну шапочку, тричі вигукнув «Елі!» (Боже!) на знак прощання з днем сабат і потім з надзвичайно серйозним виглядом наказав своїй наголо вибритій дружині принести з їхньої крамниці кращу, панську, кминну, підлити керосину в лампу з циліндричним пальником — лампа завжди стояла в шафі як прикраса — і, незважаючи на подив дружини й дочки, сам запалив парадну лампу і високо витяг гніт, порушивши всі принципи економії, але здивування дружини стало ще більшим, коли батько наказав Сарі швидко порубати кошерне м'ясо і приготувати з нього нітар.

Віддавши всі ці розпорядження, Ламех Гаммель намастив маслом посивілі пейси і сказав дочці, щоб вона одягла корсаж, подарунок дядька Тонди, який вона носить тільки у великі свята, і шовкову спідницю.

А дружина хай пов'яже голову хусткою і почепить до коміра брошку, яку заклав у них один селянин.

— Я чекаю на гостей.

— На кого ти чекаєш?

— Прийдуть старий Рамот із сином Соломоном і з ними Бесем, дядько Рамота.

— Чого вони прийдуть, Ламех?

— Не питай, стара, побачиш. Недаремно ми палимо керосин, смажимо нітар, і недаремно ти принесла з крамниці панську кминну. Коржі до печені в тебе є?

— Є.

— Ще б треба підсмажити трохи ячменю, його люблять пожувати і Бесем, і старий Рамот. І цибулину принеси, ту, маленьку, з просинню... Прийдуть з хвилини на хвилину.

Нітар, печеня з часником, смажилась і шипіла на плиті, розповсюджуючи приємний аромат, Сара у шовковій спідниці і гарному корсажі була дуже милою, але пані Гаммель із зростаючою тривогою дивилася на чоловіка: чи не збожеволів він.

Нарешті прийшли гості — старий Рамот, Соломон і дядько Бесем: вони були у піднесеному настрої, що помітно було по їх обличчях і через запах горілки, що поширився по кімнаті, тільки-но гості вимовили вітання і за звичаєм поцікавилися здоров'ям глави родини.

— Ледь-ледь умовили,— прошепотів Рамот на вухо Гаммелю.— Довелося нам попрацювати, доки затягли сюди Соломона, красу мою. Довелося його підпоїти.

Соломон був помітно напідпитку. Він зазирнув у сковорідку і почав розповідати, як у рабина розболілися зуби і староста Ясь, пан Ясь Швяцький з їхнього містечка, у Запустні, порадив рабину перехреститися, тоді, мовляв, зуби перестануть боліти, а рабин так розізлився на безбожну мову, що зубний біль у нього враз пройшов, але він поклявся просити всіх одновірців нічого не давати в борг пану Швяцькому, так що нехай це знає і вона, Сара Гаммель, якщо пан староста пришле до них у крамницю за чим-небудь в кредит.

Усі сіли за стіл, Ламех налив у чарки кращу свою кминну горілку, і почалася розмова, дуже вимушена з боку старих, але дуже невимушена з боку молодого Соломона Рамота.

— Ніколи я не одружуся! — весело кричав він.— Нащо мені дружина? Одне нещастя...

Старі сумно перезирнулися.

Тим часом внесли нітар, цибулину, коржі і смажений ячмінь. Сара з матір'ю підсіли до столу, і розмова перервалася — всі старанно жували.

Соломон продовжував розважатися, кидаючи смажений ячмінь своєму дядькові в підливку, а той спокійно гриз ячмінні зерна, не виявляючи найменшого роздратування.

Пані Гаммель із здивуванням стежила за дивними поглядами, що ними обмінювалися Ламех, старий Бесем і Рамот кожного разу, як Соломон залпом осушував чарку; з не меншим здивуванням уловила вона неголосне зауваження Бесема:

— Він ще не в тому настрої, треба йому підлити.

Коли залишки їжі забрали зі столу, залишивши тільки чарки перед кожним, в тому числі і перед жінками, Рамот, Бесем і Ламех знову багатозначно перезирнулися, після чого Ламех приступив до справи:

— Скажи-но, друже Рамоте, шанований мною, і ти, друже Бесеме, якого я поважаю: яка причина ваших відвідин, призначених сьогодні в синагозі на день сабат, щасливий день?

Старий Рамот з поважністю потяг себе за довгу чорну бороду і промовив, вказуючи на Соломона:

— Ось Соломон, краса моя, хоче просити руки твоєї прекрасної дочки Сари.

— Це я? — заплітаючись язиком, промимрив Соломон.— Це я хочу? Ні, я не хочу одружуватись!..

— Він знітився,— перервав його Бесем.— Молодий ще, недосвідчений, страшно йому. Він нам казав...

— Нічого я не казав! — заперечив переляканий Соломон.— Мені одружуватися?! Ніколи, досить у нас прикладів, ще й удома я бачу...

— Ніяковіє,— підхопив старий Рамот.— А дочку твою милу він любить...

— Коли християнський пророк Ісус висів на хресті,— промимрив Соломон,— він зітхнув: «Елі, лама, забахтані», що означає: «Боже, навіщо ти покинув мене».

Соломон рвучко осушив чарку і вигукнув:

— Елі, лама, забахтані!

Тут щось зашипіло, скло на лампі лопнуло і розлетілося, світло згасло...

— Халуте! — крикнув Соломон, вимовивши слово, що означає страх, погане передвістя, нещастя.

— Лиховісний знак! — повторив за ним Бесем, і всі підхопили:

— Халуте! Халуте!

— Сам Єгова не бажає цього шлюбу,— благоговійно вимовив у темряві Ламех.

Коли запалили маленьку керосинову лампочку, всі збентежено допили кминну і розійшлися у містичній задумі.

* * *

Невдовзі після цього Сара Гаммель взяла в чоловіки молодого шевця Іосію Барема і, як відомо було всій єврейській общині в Запустні, обходилася з ним дуже погано. До одруження були у Іосії Барема густі пейси, але після весілля вони почали рідшати і коротшати в міру того, як Сара їх видирала.

Одного разу, коли про це зайшла мова біля входу до синагоги, Соломон Рамот звернувся до рабина.

— Рабі,— таємниче сказав він,— тепер я був би вже чоловіком Сари, якби не те халуте. Рабі, християни сміються з нас, що ми плюємося від страху, але якби я тоді не плюнув на лампове скло, де були б мої пейси? Халуте, рабі, щасливе халуте!

І Соломон посміхнувся із задоволеним виглядом.

Люлька патера Йордана

Такої в усьому монастирі ні в кого не було. Така незвичайна, що навіть старий ігумен, який мав колекцію люльок, не міг на неї надивуватися. А в його колекції були люльки різної форми і різних народів: маленькі, великі; люльки з дерева, з глини, з порцеляни, з металу, з морської піни, з різних мас; люльки з прикрасами різьбленими, литими і карбованими; люльки з гарним блискучим металевим окуттям; люльки емальовані; були тут люльки історичні — наприклад, люлька шведського офіцера, учасника Тридцятилітньої війни, якого, пораненого, віднесли у монастир, де він і помер; люльки французьких солдатів, люльки матроські, короткі, з гнутою куркою; перські, турецькі та індійські чубуки, які надавали всій колекції формою своєю і строкатими золоченими прикрасами з червоної цегляної глини східного колориту; два кальяни зі змієподібним мундштуком з сяючої металічної луски, що примушували ігуменового прислужника Анатоліуса кожного разу хреститися, коли він дивився на них, в глибині душі називаючи їх грішними, бо, можливо, з них курив, взявши до рота цей змієподібний мундштук, якийсь нехрист-турок, оточений напівроздягненими гурійками свого гарему. Прислужник завжди намагався ці дві люльки оточити благочестивим сусідством. Це благочестиве сусідство складали звичайно пам'ятні порцелянові люльки з різних місць: «На пам'ять про Святу гору», «На пам'ять про Вамбержиці», «На пам'ять про Голгофу» і т. ін.

Але всі ці короткі люльки з посудиною для води або без неї, з довгими, короткими, вирізаними чубуками, з рівними і виточеними мундштуками з різного матеріалу, абсолютно всі — а їх була сила! — мали з люлькою патера Йордана одне спільне — мету: щоб з них палити і палити.

Люлька патера Йордана була не довга і не коротка і схожа була на замкову вежу, круглу, із загратованою галереєю. Але особливо оригінальним було те, що ця дивовижна люлька мала три отвори — так, три отвори, що закривалися сильною пружиною, яка клацала так, наче спускали курок рушниці. І три отвори ці були розкидані по її циліндричному тілу, один — внизу, другий — посередині, наче вікно замкової вежі, а третій — нагорі.

Ніхто у всьому монастирі не знав, навіщо, власне, потрібні ці три отвори. Велика таємниця огортала люльку

патера Йордана, таємниця, яку без угаву, але безрезультатно обговорювала братія під час бесід у монастирському саду.

Друга таємниця полягала в тому, як ця люлька запалюється.

Патер Йордан нікого в цю таємницю не посвячував, навіть від ігумена відбувався, коли той намагався розвідати, до якого отвору треба підносити сірник — до першого, другого чи третього,— запалюючи люльку. У тихій обителі запанувала незвична тривога. Пани патери, які можуть розв'язати будь-яку найскладнішу релігійну проблему, які знають і відають, що означає будь-яка закарлючка, будь-яка рисочка над письменами давніх єврейських і сірійських рукописів, спантеличено хитали головами, не знаючи, не вміючи збагнути цю таємницю.

Все сталося якось несподівано. Патер Йордан, який до цього часу преспокійно палив гіпсову люльку, запалюючи її кожного разу на монастирській кухні у величезній пічці, яка приготувала патерам стільки смачного, поїхав ховати дядька. І повернувся з цією дивовижною люлькою. Дивовижною і клятою! А патер Флавіан, той врешті-решт назвав її іншим словом — гіршим, ніж «клята»... Вперше в житті вилаявся, і на нього наклали суворе покаяння.

Спокій залишив тиху обитель. Нова люлька забрала у всіх душевний спокій, тільки патер Йордан, з'являючись з нею в саду, посміхався, наче нічого не сталося, прогулюючись з нею доріжками, де під ногами скрипів жовтий пісок, і на всі питання щодо люльки відповідав:

— Подумайте, amici! [1]

Йому легко було говорити «подумайте», йому, що досконало знав її будову, але як бути їм?

— Як ця люлька запалюється? — питав його ігумен вже втретє.

Але патер Йордан, посміхаючись, ввічливо відповідав:

— Будь ласка, подумайте, reverendissime [2].

І продовжував свою прогулянку по саду, посміхаючись і палячи загадкову люльку; його зупиняли патери, яким він лагідно відповідав:

— Подумайте, amici!

Коли він запалював її і де?.. «Коли»? Вона була такою місткою, що він робив це тільки двічі на день: вранці і ввечері. «Де»? У своєму покої, який у цьому монастирі не

---

[1] Друзі (лат.).

[2] Ваше преподобіє (лат.).

можна було назвати келією. Цей орден ніколи не ставив суворих вимог.

«Коли»? З цим був пов'язаний новий неспокій. Бачачи, що патер Йордан пішов запалювати свою люльку, братія починала безрезультатно стукати у двері його кімнати.

Він зачинявся. І було чутно тільки тертя сірників. Стежили, чи не погасне у нього люлька під час прогулянки і чи не намагатиметься він запалити її десь у саду, в схованці; чи випускає він з рота сильні чи слабкі хмари блакитного диму; оточували альтанку і всі кущі в надії, що люлька почне гаснути, ось-ось погасне зовсім і патер Йордан не захоче повертатися до себе в кімнату, а запалить її десь тут!

Але ні. Він тільки дратував їх цікавість. Раптом роздує люльку і, ходячи по саду, говорить кожному:

— Чудова люлька!

Але що їм було з цієї чудовості, коли вони не проникли в її таємницю.

Куди поділися мирні післяобідні прогулянки в монастирському саду з розмовами про все на світі, такими тихими, як гомін старих дерев над головою? Бесіди про священні предмети, про нові служби, обговорення проповіді, що виголошувалася тим чи іншим з них у неділю?

Все пропливло, відійшло в минуле.

Замість тихих слів: «Якої ви думки про пастирське послання?» незвично гримотіло: «На мою думку, вона запалюється знизу», «Ні, ні! На мою думку, зверху!», «Де? Посередині!»

Врешті-решт достойні патери почали ставитися недбало до повсякденної служби. Ранкові молитви читалися нашвидкуруч. Раніше при читанні молитовника всі мирно дрімали, а тепер спати не спали і молитися не молилися.

А проповідь! Якщо раніше ті, хто молився у монастирському костьолі, не розуміли деяких проповідей, що їх виголошували патери, то тепер не розуміли жодної.

Уривчасті фрази (я вже не кажу про відсутність логіки, її звичайно в проповідях не буває), перестрибування без зв'язку з одного предмета на інший звучали зовсім незрозуміло для віруючих, не даючи їм опам'ятатися від здивування.

І не тільки патери позбулися спокою. Тривожний стан передався мирянам і простим ченцям, захопив брата-кухаря, який почав задумуватися і псувати їжу. Нечувана справа! Під час богослужіння хор ченців не співав уже з колишньою старанністю. Голоси раз у раз звучали врозбрід.

Нова чутка пройшла по галереї: ігумен хоче володіти цією люлькою!

Він і справді хотів цього і давав за неї Йордану коштовний чубук з золотими прикрасами.

Знову галерею облетіла звістка — про те, як заперечив Йордан на цю пропозицію.

— Reverendissime,— сказав він,— це єдиний предмет, відказаний мені покійним дядечком, єдина пам'ять про брата мого покійного батька. Я не можу віддати цю люльку.

Відома і відповідь ігумена.

— Милий Йордане, доведеться вам все-таки віддати її мені. Невже ця люлька примусить вас знехтувати своїми обов'язками?

Патер Йордан посміхнувся. До цього часу жодного разу не знехтував своїми обов'язками.

Але ось одного разу він пішов у садову альтанку, запалив там люльку; думаючи, що ніхто його там не бачить, витяг з кишені молитовник з червоним обрізом і почав молитися, палячи і читаючи сторінку за сторінкою.

Але про молитву він не думав. Він так звик до своєї чудової люльки, що не міг ні на хвилину з нею розпрощатися.

Вона допомагала йому розвіювати сум, що його навівав нудний зміст молитовника! Решта братії розбрелася по саду, а патер Йордан голосно молився, випускаючи з рота хмари диму:

— Пошли мені, отче, спокій душевний, бо все, що ти робиш, те добро. Не заспокоїти духу суєті земній. Повсякденний досвід вчить нас, що хто багато має, той прагне ще більшого. Звідси висновок для мене: чи не можна мені чесним шляхом поліпшити становище своє на землі?

Випустивши ще один величезний клуб диму з рота, він голосно продовжував:

— Зроблю так, бо не забороняє мені цього жодний закон. Втім хай буде воля господня...

— Хай буде воля господня...— відгукнувся чийсь голос, і перед здивованим патером Йорданом з'явився ігумен.

Він уже півгодини стежив за ним із-за куща.

— Милий Йордане,— поважно промовив він,— молитва і паління погано пов'язуються одне з одним. Як може душа піднестися до бога, якщо людина стежить за тютюновим димом? Як вона може старанно молитися, палячи? Хто не молиться старанно, милий Йордане, самі розумієте, чим це закінчується, amice!..— зробивши паузу, він поставив вимогу: — Подайте сюди люльку, яка заважає вашій побожності!..

Патер Йордан був у цю хвилину схожим на переможеного полководця, що вручав переможцеві свій меч.

— Ось вона, reverendissime,— сумно сказав він, віддаючи люльку ігумену.

— Так,— сказав ігумен.— І покайтеся, amice.

Він пішов, приховуючи посмішку торжества, а слідом долітав голос покинутого Йордана, який голосно молився:

— Пошли мені, отче, спокій душевний, бо те, що ти робиш, те добро. Не заспокоїти духу суєті земній...

* * *

Скоро стало відомо, що ігумен конфіскував чудову люльку.

До самої вечерні тільки й розмов було, що про це.

У цей день одна несподіванка для братії наставала за іншою.

Усі вже зійшлися в монастирському костьолі. У вечірній тиші вже тричі пролунав голос, що скликав на молитву. Хто ж не з'явився? Ігумен.

Пішли шукати. Кімната його була зачинена. Ні в саду, ні в льоху, ні в коридорах — ніде не було. Як у воду канув.

Порушили звичай — вдарили у дзвін вчетверте.

І знову не прийшов. Місце його біля вівтаря було пустим. Цього ніколи не бувало. Довелося служити вечерню у його відсутність. І що це була за служба! Всі руками розводили, гадали: що трапилося з ігуменом, де він, що робить?

Богослужіння без ігумена! Де це чувано, щоб суворий і побожний ігумен не прийшов у храм?

Скоріше б кінець. Що сталося? Відслужили швидко. Ковтали цілі фрази. Під час літанії замість «Помилуй, господи!» кричали «Помлсди!» Рядок за рядком, швидше, швидше. Кінець. Amen! [1]

Усі кинулися на монастирську галерею — знову шукати ігумена. Піднялися на другий поверх, до його дверей, постукали. За дверима почувся шерех, і вони відчинилися.

Перед ними стояв ігумен з люлькою, з якої не вилітало ні хмаринки диму. Обвівши поглядом довкола, вони побачили, що по всій підлозі були розкидані горілі сірники.

— Вона не запалюється,— сказав ігумен.— Ходімо до вечерні.

Усі перелякались, але патер Йордан єхидно кинув:

— Ми, reverendissime, тільки-но з костьолу...

---

[1] Амінь (лат.).

До пізньої ночі чулася з кімнати ігумена гаряча молитва:

— Я — лише людина, господи! Слабке, крихкотіле створіння, якому не прожити без підтримки десниці твоєї. Обплутали мене сіті гріха і погрожують загибеллю душі моїй. До тебе звертаюсь, отче і боже наш! Збережи душу мою, відпусти мені тяжкі мої гріхи, боже, отче мій!..

Наступного дня люлька патера Йордана була вже в колекції ігумена, причому прислужник його Анатоліус поставив її в ряд «грішних» — між кальянами і наргіле турецьких пашів.

* * *

Пройшло кілька років. Патер Йордан помирав у себе в келії.

Він лежав у ліжку, на столику горіли свічки, на ослінчику для колінопреклоніння молилися два патери.

Ігумен сидів біля ліжка помираючого і сумно дивився на його обличчя — змарніле, пожовкле, із загостреними рисами.

Патер Йордан спав. Раптом він здригнувся і почав перебирати пальцями по перині.

Прокинувся. Спрямував каламутний погляд на ігумена і прошепотів:

— Reverendissime!

Худою рукою притяг до себе ігумена і з зусиллям вимовив:

— Ця... люлька... reverendissime... запалюється... з усіх трьох отворів... Відкрити... один...

Він відкинувся горілиць. Потім, зібравши сили, важко дихаючи, продовжив:

— Один... за другим... і запалити зразу в трьох місцях...

Патер Йордан захрипів, впав на подушку і навіки залишив монастир. Помер!

Так було розкрито таємницю люльки патера Йордана.

В селі біля річки Раби...

(Нарис з Галичини)

Пан Свишинський передав свою пропінацію (шинок) синові Болеславу і помер. Цей шляхтич, предки якого в минулому, очевидно, займали високі посади при дворі, мусив задовольнитися продажем горілки селянам, яких він споював, і всі вважали це цілком нормальним явищем.

А він гордо говорив про себе, що не тільки «шляхтич в горо́ді рівний воєводі», але і «шляхтич в пропінації».

Вмирав благородний пан також, як личить шляхтичу. Перед смертю він скликав селян з усього села і наказав виставити їм барило горілки. Мужики пили і час від часу проголошували: «За здоров'я пана Свишинського!»

Коли прийшов фарарж і здивовано спитав, що тут відбувається, пан Свишинський, зібравши останні сили, відповів:

— Так вмирає шляхтич, ваша милість. Я дав мужикам випити.

Потім він наказав Болеславу випровадити з хати селян, що розгаласувалися, покаявся і, віддавши розпорядження, щоб у день його похорону мужиків поїли даром, спокійно помер, попросивши священика вибачити, що він хрипить...

Пан Болеслав успадкував шинок.

На третій день старого поховали на кладовищі біля річки Раби, де шумлять модрини. Кладовище переходило в ліс і було схожим на сад, завжди свіжий і завжди зелений.

Старий шляхтич спочив там поряд із своєю дружиною Сташкою, яка була всього тільки дочкою звичайного купця з найближчого села і не мала дворянського титулу. Його шляхетське тіло поступово розкладалося, доки не залишився самий скелет, який нічим не відрізнявся від скелетів селян, що лежали в сусідніх могилах. А його син Болеслав господарював тим часом в ричівському шинку.

Шинок був невеликий і непоказний. Низька довга будівля складалась із трьох приміщень: шинку, хазяйської половини і маленької комірки, де валявся різний мотлох і стояло убоге ліжко, на якому спала Влода. Десятирічною жебрачкою прийшла вона дванадцять років тому в село — чи то мати вигнала її, чи просто не могла прогодувати.

Старий Свишинський узяв Влоду до себе. Це не був несподіваний вияв милосердя: купив він на той час двох корів і треба було комусь їх доглядати.

І Влода залишилася, вдовольняючись більш ніж убогими харчами. Дівчина була глухою: одного разу старий Свишинський так ударив її дрючком по голові, що вона одразу оглухла; того дня вона потай напилася в льоху і вимагала від нього на нову спідницю.

Але в усьому іншому Влода виконувала свої обов'язки справно: доглядала корів, працювала в полі, обслуговувала селян в шинку, щоправда, не помічаючи, хто що п'є, за що її частенько бито. Тепер, після смерті старого Свишинського, ця молода дівчина напивалася тільки на великі свята.

Брутальні і невиховані селяни сміялися з неї, лаяли її, тисли і зітхали: «Ох, дівко, дівко, бог тебе залишив».

Ходила вона і до костьолу, де сідала біля дверей і спала.

І раптом Влода різко змінилася: дивилася навколо себе переляканими очима і не виходила зі своєї комірки. Мужики посміювалися: «Ох, уже цей пан Болеслав...»

У Влоди народився хлопчик.

* * *

Ніхто не пам'ятав, щоб у Ричові трапилося щось подібне. Траплялося, правда, іноді, коли через два-три місяці після весілля то тут, то там відбувалося збільшення сімейства. Але справу швиденько владнували: варто тільки заплатити священикові, щоб він відслужив месу за відпущення гріхів... А в іншому люди жили чесно.

Через це спочатку ніхто не повірив тому, що розповідала стара Гаянова, яку в таких випадках запрошують.

Розносячи свою новину по селу, вона ледь трималася на ногах: такою була п'яною.

— Пан Болеслав потім мене пригостив,— нахвалялася баба-повитуха.— Лебедик народився, ніжками дригає, весь у батечка, білий лебедик!

Мужики пішли пересвідчитися. Справді, все було саме так, як повідомила стара Гаянова. Але пан Болеслав одного за другим виставив за двері.

Тоді всі пішли на фару. Коли староста Матей зайшов до хати, кланяючись і цілуючи руку, священик обідав.

— Ваша милість, сором який! У Влоди хлопець народився!

Священик відкинув ложку і підхопився.

— Що таке, Матею?

— З вини пана Болеслава у глухої Влоди народився хлопчик! — повторив Матей.

Священик розсердився.

— Нехристи! — закричав він.— Усі ви нехристи! Геть звідси, негідники. Бог вас покарає! Геть!

Коли староста зник, священик опустився в крісло, на його обличчі застиг вираз гніву.

— Тварюки! Тварюки! — твердив він сам до себе.— Тварюки у людській подобі! Господи боже мій, що мені робити?

Спішно закінчивши свій обід, пішов до вчителя, що недавно приїхав сюди з Бохни Мурованої. З ним він завжди сперечався, звинувачуючи його в молодості, в запальності, в

прогресивних поглядах і вважаючи його через це зовсім пропащою людиною.

— Бачите, пане вчителю,— почав він без передмови,— куди ви потрапили з вашим вільним коханням! Глуха Влода народила дитину, батько якої...

— Дозвольте,— захищався вчитель.— Я до цього не причетний!

— Це все ваше вільне кохання! — не поступався шановний фарарж, радіючи, що йому вдалося роздратувати вчителя.— Батько цього бідолахи, на жаль, людина, до якої я завжди відчував довіру,— Болеслав Свишинський...

— Шляхтич, ваше преподобіє,— відзначив учитель.

— Не вплутуйте шляхту в цю історію,— розсердився священик.— Дивна ви людина...

Тут почалася сварка, яких було вже чимало. Закінчилася вона погрозою фараржа написати в шкільну раду про зухвалу поведінку вчителя.

— Це не має жодного значення, ваше преподобіє,— відповів учитель Вегер.— Мене переведуть в інше місце, і я потраплю прямо в рай, бо чистилище я вже пройшов тут.

Роздратований священик пішов геть, розмахуючи руками і буркочучи: «Ці вже мені молоді люди, безбожники і кальвіністи».

Він пішов до пана Болеслава. Шинок був у самому кінці села. Коли священик перейшов струмок, його обурення помітно зменшилося, бо він вчасно згадав, що пан Болеслав купує горілку на невеличкому горілчаному заводі у превелебних панотців каноніків з міста.

— Якщо я сильно на нього нападатиму, пани каноніки можуть втратити вигідного клієнта... — міркував він.

Пан фарарж також хотів би стати колись каноніком.

Наблизившись до шинку, він побачив натовп односельців, що лупили у двері і кричали:

— Відчини, Болеславе! Ми йдемо поцілувати лебедика!

Усі були п'яними. Перед шинком валялося барило. Пан Болеслав викотив його, щоб вони випили за здоров'я новонародженого, а потім зачинився і не хотів нікого впускати, остерігаючись, щоб вони не вимагали другого.

Фарарж прискорив ходу, і натовп, побачивши його, принишк.

Старий Йозеф, що галасував більше від усіх, схопив м'ясисту руку священика і почав запопадливо її цілувати, причитаючи:

— Согрішило село, ваше преподобіє! Глуха Влода согрішила, і благородний пан Болеслав взяв на свою душу важкий гріх!

— Де пан Болеслав?

— Вельможний грішник зачинився в пропінації,— відповів п'яний Йозеф.

— Помоліться за нас, ваша милість! Хто ми? — вигукнув він скрушно.— Свині, ваша милість, справжнісінькі свині!

Він наблизився до барила, щоб перевірити, чи не залишилося там хоч крапельки.

Священик тим часом почав стукати в двері пропінації, звідки незабаром долинув голос пана Болеслава:

— Геть з очей, шолудиві собаки! Нікого до себе не впущу!

— Це стукає пан фарарж, невігласе! — закричали селяни.— Дочекаєшся, ми тобі шию намнемо!

— Хто там? — спитав недовірливий шинкар.

— Фарарж Ладзевський,— відповів священик.

Ключ заскрипів, і фарарж зайшов у сіни. Але, оскільки за ним встиг прослизнути один із селян, він зміг безперешкодно пройти у хазяйську половину тільки після того, як вдалося випровадити непроханого гостя.

Священик усівся на стільці і вимовив:

— Пане Болеславе, звістка про народження вашої дитини переповнила мене безмірною скорботою. Ось як ви виконуєте напучення вашого духовного пастиря!

— Зі мною трапилося нещастя, ваша милість,— скрушно відповів пан Болеслав.— Я тяжко согрішив проти закону божого. Був я трохи напідпитку, милосердний боже, вона теж була п'яною і... не опиралася.

Було надзвичайно зворушливо дивитися на пана Болеслава, який при цьому каятті важко зітхав і розгублено тер собі лоба.

— Це страшний гріх, пане Болеславе!.. Ну, і що ви тепер збираєтеся робити?

— Зіпсував я собі життя, ваша милість! Я ж хотів одружитися... І наречену собі нагледів — дочку селянина Сташки зі Стружі... А тепер усьому кінець... Я міг одержати тисячу рейнських, опорядити пропінацію, купити ділянку лісу... А зараз ніхто за мене, негідника, не піде!

— А що з Влодкою?

— Вмирає в комірці, ваша милість. Пологи були важкі.

— Нещасний! — крикнув священик.— Чого ж це ви за мною не послали? Грішниця може вмерти без останнього помазання.

— Видно, вже померла,— зітхнув пан Болеслав.— З комірки давно вже її криків не чутно.

Священик підхопився.

— Ви збожеволіли! Ведіть мене до неї!

— Я зовсім отупів, ваша милість,— захищався пан Болеслав.— Голова йде обертом.

Він шанобливо повів фараржа в брудну комірку, до ліжка глухої Влоди.

Там лежала жертва пана Болеслава — біла, закостеніла, з обличчям, викривленим передсмертною судомою. Біля ліжка, у корзині, вистеленій різними ганчірками, тихенько попискувала її дитина.

— Я не помилився,— сказав шинкар, боязко дивлячись на померлу.— Бог взяв її до себе.

Священик опустився на коліна і почав молитися. Мабуть, ніколи він не молився так запопадливо, як зараз, коли зіткнувся віч-на-віч з суворою правдою життя.

Пан Болеслав теж молився. Коли священик підвівся з колін, він почав скаржитись:

— Я дуже нещасний, ваша милість! Хто тепер піде заміж за грішника Болеслава?.. Дозвольте, я вас почищу, тут стільки пилу; покійниця останнім часом зовсім перестала прибирати кімнати.

— Пане Болеславе,— холодно вимовив священик.— Ваш обов'язок потурбуватися про дитину. Я можу вам зарадити. Візьміть годувальницю. Сусідка Пригнова са́ме годує дівчинку. Заплатіть їй, і все буде в порядку...

Нещасний шинкар кивнув головою.

— Потім, звертаю вашу увагу на те,— продовжував духовний пастир,— що дитині не можна давати горілки.

— Слухаюсь, ваша милість.

— Крім того, я повинен відслужити шість мес: три за вас, дві — за покійницю і одну — за новонародженого.

— Ваша милість,— почав торгуватися пан Болеслав,— може, за покійницю вистачить і однієї, вона ж була глухою і небагато ще встигла нагрішити?

— Тоді,— сказав невблаганний пастир,— за неї служитиму одну, а за вас чотири.

Зажурений шинкар пішов за грошима і, повернувшись, поклав їх на вкритий пилом стіл.

— Шість разів по три — вісімнадцять,— відрахував він.— Ось вісімнадцять рейнських, ваша милість. Часи нині погані. Минулого року неврожай був.

— Погано чините,— суворо сказав священик.— У святій справі не личить торгуватися, дайте двадцять рейнських!

— Аж ніяк не можу, я ще за солому не одержав.

— Ви невиправні,— пробурчав священик, згрібаючи монети.— Під час поховання вашого покійного батечка ви не хотіли дати мені навіть восьми рейнських, хоч, як ви пам'ятаєте, в той час ішов дощ, через який я схопив нежить.

Шинкар приклався до його руки і спитав:

— Коли можна буде охрестити дитину?

— Тільки-но відслужу всі замовлені меси.

— Чи покропите, ваша милість, труну нещасної Влоди?

— Покроплю.

— Благослови вас бог, ваша милість.

* * *

На пана Болеслава звалилася тепер купа турбот. Уся ця історія коштувала чимало грошей. По-перше, похорон померлої. Хоч він і купив найдешевшу труну, священику довелося заплатити, як за похорон по першому розряду. Крім того, щоб припинити всякі балачки, довелося влаштувати поминки для всього села, яке колись так знущалося з глухої Влоди.

Староста перепився і кричав:

— Хай бог береже пана Болеслава! Хай живе глуха Влода!

Старий Йозеф зітхав:

— Свині ми, а пан Болеслав — ангел. Але глуху Влоду бог покинув, не любив він її.

Баби пили солодкі настоянки і цілували дитину Влоди, яка тільки завдяки своєму здоровому організму витримала цей бурхливий натиск і не померла у них на руках.

Усі були дуже задоволені похороном. Тітка Пригнова добросовісно годувала немовля, за що одержала доброго прочухана від чоловіка, тому що їх власна дочка плакала від голоду.

А у пана Болеслава з'явилася нова турбота: знайти хрещеного батька. На поминках кожний нав'язувався у хрещені, але після похорону настало витверезження, і ніхто з усього села не хотів бути удостоєним цієї «честі».

— Що таке,— обурювався староста,— хіба я говорив: вважайте мене за хрещеного батька? Я, староста, і раптом — хрещений батько дитини цієї соромітниці і цього грішника!

Інші міркували приблизно так само: «Чи ми цигани, чи що, щоб взяти такий гріх на свою душу!»

Священик відслужив уже всі меси: і за шинкаря, і за його дитину, і за покійницю Влоду, але хрещений батько все ще не з'являвся. Пройшло чотирнадцять днів з дня на-

родження дитини, а вона ще була язичником... Але їй усе йшло на користь.

Тітка Пригнова не хотіла більше її годувати, говорила, що нехриста годувати не буде. І тільки два рейнських її заспокоїли. Але так само з презирством дивилася на немовля, що смоктало, зітхаючи: «Бусурмане ти, бусурмане!»...

Одного разу — було це якраз у неділю — в село прийшов мазурський волоцюжка і почав просити милостиню, йдучи від однієї хати до іншої. Те, що це був мазур [1], виявлялося з його вимови, а те, що він волоцюга,— з його старого одягу і зовнішнього вигляду.

— Здалеку будеш, сучий сину?

— З Коломиї, приятелі. Вештаюсь уже двадцять років.

Дехто подав йому, а дехто дав і запотиличника, і волоцюжка пішов далі. Так він дійшов до пропінації пана Болеслава, де замовив собі на випрохані гроші горілки. Пан Болеслав деякий час стежив за волоцюжкою, потім спитав:

— Скажи, ти чесна людина?

— Чесний мандрівник, пане хазяїне,— відповів той.— Мандрую двадцять років. Зараз іду в Коломию, додому, в королівство [2].

— А ти нікого не вбивав?

— Матір божа, заступнице, нікого я не вбивав і нікого не грабував. Ми тільки ходимо, а нас переслідують.

Пан Болеслав замислився.

— Напою тебе задурно, зробиш для мене дещо?

— Чого бажаєте, пане шинкарю?

— Будеш хрещеним батьком моєї дитини,— наважився нарешті пан Болеслав.— Позичу тобі кунтуш, і питимеш задурно, та ще й рейнського дам на додачу.

І пан Болеслав розповів волоцюзі свою сумну історію.

— Якщо ви бажаєте, пане шинкарю...— вимовив волоцюга.— Мене звуть Пшека Йозеф... Батька свого не знаю... Тільки показала мені покійна мати бук, на якому мужики повісили мого батечка-конокрада.

Другого дня були хрестини.

---

[1] Мазури — назва і самоназва населення північно-східної частини Польщі; мазури розмовляють на мазурському наріччі польської мови.

[2] Мається на увазі Польське королівство.

* * *

Прибраний у позичений кунтуш волоцюга поважно тримав дитину, потім він зробив три хрестики в метриці, а пан фарарж одержав три рейнських. Потім всі пішли в пропінацію.

Прийшли також мужики і цілували хрещеного батька-волоцюжку. Ніякої неприємної пригоди не сталося, тільки, як годиться, пили і розмовляли.

Пан Болеслав, задоволений, що знайшов таки врешті-решт хрещеного батька, пив поганеньке вино і називав волоцюжку братом.

Пізно вночі Пшека заснув на ліжку глухої Влоди, куди його віднесли мужики, які довго ще потім гомоніли на вулиці, розбудивши своїми криками вчителя Вегера. Той так і не зміг більше заснути і дивився з вікна хати на долину річки Раби, на шумливі води, що пінилися біля скель, на темні ліси над рікою, такі ж темні, як і життя цього села.

Бунт в'язня Шейби

Адміністрація тюрми відмовила в'язневі Шейбі у додатковому кнедлику, який він одержував як особливу винагороду за те, що виконував обов'язки міністранта.

Необхідно було додержуватися економії, а кожен кнедлик коштував чотири гелери. Шейба сто разів на рік прислужував під час меси, отже, одержував сто кнедликів, тобто чотири крони. Начальник тюрми потирав руки, уявляючи, як в'язень Шейба витріщить очі після богослужіння, коли дізнається, що служив господу богу даром.

Начальник удягнув мундир і попрямував у каплицю, де вже зібралися в'язні. Деяким пощастило підібрати в коридорі недопалки, і тепер вони жували їх з блаженним виглядом, радіючи, що недаремно пішли в каплицю. Один в'язень, засуджений на довічне ув'язнення, милувався сонцем, промені якого проникали через вікна тюремної каплиці.

Ось уже п'ятнадцять років він ходить сюди і, коли нема сонця, дрімає стоячи. Промені сонця мали для нього якусь притягальну силу...

Інші в'язні дивились у стелю, де був намальований ангел-охоронець. Ангел від часу вицвів, місцями задимився і тому нагадував старшого наглядача столярні з вусами.

Одну руку, товсту, як нога, цей невдачливий ангел простирав у напрямку перших рядів, де стояли малолітні злочинці.

А ті лукаво поглядали на свого наглядача, у якого з кишені стирчала пляшка рому. Після нічного чергування він був у піднесеному настрої. Всі знали, що зараз він фальшиво затягне: «Боже, перед величчю твоєю...»

Недалеко від них стояв кухар, сивий в'язень. Він тут уже шостий рік і потовстів найприємнішим чином. Наглядач, який служить на кухні, також товстий, але здається, що кухар до кінця свого десятирічного строку перевершить його. Наглядач з кухні і в'язень-кухар стоять поруч і позіхають. Швидше б вже почалася проповідь і закінчилася меса!

Перебування у каплиці для них — найнестерпніше випробування тижня. Час від часу ставати на коліна, а як важко потім піднімати таке черево!

У натовпі в'язнів похилого віку почулося ридання. Всі повернулися. Знову цей старий Крутина прикидається, що плаче. Обікрав пошту на двадцять тисяч, а тепер скаржиться, що його мучать докори сумління і що йому шкода міністра торгівлі.

В'язнів це розважає, але вони корчать серйозні міни, намагаючись не видавати, що Крутина грає комедію.

Чому б і справді не порозважатися під час проповіді, як минулого разу, коли тюремний капелан, простягаючи руку до Крутини, гримів: «З нього беріть приклад. Він розкаюється у своїх гріхах. Він знає, що бог готує покарання і суворо покарає людину, яка не кається в гріхах. І він плаче, бо знає, що тільки відвертий жаль відкриває ворота небесні. А бог милостивий!»

На прохання капелана Крутина з того часу почав одержувати лікарняний пайок. І зараз він вдячно відробляє цю милість новим приступом ридань, розрахувавши, що зараз почнеться проповідь.

Начальник тюрми дивиться на годинник. Капелан сьогодні запізнився на десять хвилин, а лише вчора за картами начальник просив його: «Дивіться не запізніться з проповіддю, ви либонь знаєте, що рівно о десятій я повинен бути у пивній». Ну нічого, він покаже капелану, як додержувати слова. У тюрмі все повинно йти точно по годинах, навіть служба господу богу.

Нарешті капелан піднявся на кафедру; про запас у нього була коротка, але значуща проповідь. Він був не в дусі: такі проповіді всі на один манір, і дружина начальника тюрми може подумати, що він нічого не розуміє, а це було б для нього неприємно. До того ж тут із нього не спускає очей

багато голених пик і стрижених голів в'язнів, вишикуваних рядами, видовище як на нього огидне.

І взагалі час підвищити йому платню. Він одержує три гульдени за проповідь і десять крон за месу. Що, його проповіді не дуже впливають на моральне виправлення в'язнів? Багато чого захочуть усього за три гульдени! В'язнів, скажімо, три сотні — отже, йому платять усього по крейцеру з душі за настановлення на путь істини. Малувато, чи не так? Так що, в ім'я отця, і сина, і святого духа... Він говорив про розбійників, розіп'ятих одесную і ошую Христа. Про Дем'яна і Косьму. Раптом збився і почав знову:

— Так ось, Косьма і Дем'ян... «Нині ж будеш зі мною в раю».

Начальник витягає годинник. Ах так, йому сьогодні треба на десяту в шинок. Нічого! Вчора виграв у нього гульден, нехай тепер почекає. А капелан усе говорив і говорив про розбійників, спостерігаючи, як нервово совається на своєму місці начальник:

— Знайте, грішники, що ворота до царства небесного не відчиняться без щирого покаяння!..

Який вигляд у начальника тюрми! Нічого, почекаєш і до пів на одинадцяту, не втечуть ні твоя четвертинка, ні твої італійці... А, чорт, вірно: сьогодні ж прийдуть італійці! Треба скоріше кінчати. «Якщо грішник покається, як той розбійник, йому все проститься. «Нині ж будеш зі мною в раю»,— ці слова стосуються і вас. Думайте про них і давайте помолимося за добрі наміри. В ім'я отця, і сина, і святого духа. Отче наш!»...

Начальник радісно посміхається. Він все ж таки встигає потрапити у шинок до того, як італійці розіп'ють останню пляшку. Тільки б месу відслужили швидше. Все-таки є у капелана совість!

У ризниці пролунав дзвоник. Начальник кидає радісний погляд на Шейбу, який у супроводі капелана урочисто іде до вівтаря, тримаючи в руках служебник [1].

Ех, рухався б цей Шейба проворніше! Але Шейба виконує обов'язки міністранта дуже запопадливо, щоб заслужити свій кнедлик. Всі думки його про те, що сьогодні у нього буде цілих два кнедлики.

Він благоговійно каже:

— Confiteor! [2]

---

[1] Служебник, або місаль (книга мес),— книга, якою користується ксьондз під час церковної служби (меси).

[2] Каюся! (лат.).

Цілих два кнедлики! А який аромат, коли розрізаєш кнедлик навпіл! А цибуля, підсмажена на салі!

Шейба — страшенний ненажера і добросовісний міністрант. Тепер він каже: «Kyrie eleison» і «Christe eleison» [1]. Тричі «Kyrie» і тричі «Christe» і знову тричі «Kyrie». Він волає до милості господньої неспішно, від усієї душі. Що довше протягти службу, то менше залишається чекати на обід. Тут, у каплиці, він важлива персона, а там — в'язень. Тому говорить він, не поспішаючи, щоб продовжити месу і скоротити час до обіду, він же так мріє про сьогоднішню добавку.

— Et... cun... spiritu... tuo [2].— Він вимовляє це повільно і з натхненням. Очевидно, кухар знову вибере для нього найбільший кнедлик.

Начальник розлючено поводить очима. Траплялося, служба до цього часу просувалася значно далі, а сьогодні добралися лише до Послання апостолів.

— Deo gratias [3] — урочисто виголошує Шейба, коли капелан закінчив читати послання. Бачить бог, він з такою нетерплячкою чекає сьогодні жирного цибульного соусу, в якому плаває кнедлик!

Начальник позіхнув. Ну, постривай, пройдисвіте Шейбо, більше ти не схочеш так мимрити на молебні, коли дізнаєшся, що не одержиш другого кнедлика! Ніби йому так важко вимовити «Deo gratias» одним духом, як «dgras»,— ні, він тягне на цілі милі: «Deo-o-gra-ti-as...» А капелан, доки Шейба витискує з себе усе це, повинен стояти, як бовван, побожно склавши руки. Шейба б'є себе в груди так повільно, що від нетерпіння можна збожеволіти. Нарешті заспівали: «Agnus dei» [4] і задзвонили... Так недовго і померти від страху, що італійці підуть. Ну, Шейбо, запроторю ж я тебе в карцер за те, що тягнеш свій «амінь» так повільно. Ех, ти, марудо нещасна! Вже давно міг би добратися до «Ite missa est» [5]. Як повільно ллє він воду для омовіння! Лише через це все затрималося принаймні на три хвилини, вже не кажучи про інші процедури... Начальник тюрми був вкрай роздратований і тихенько вилаявся. Під час причастя він з такою силою вдарив себе у груди, що пролунав звук як з бочки. Як Шейба марудиться!

Тим часом очі Шейби сяяли захопленням, і він переносив служебник на лівий бік вівтаря так повільно, що начальник

---

[1] «Господи, помилуй» і «Помилуй, Христе» (давньогр.).
[2] І з духом твоїм (лат.).
[3] Дяка господу! (лат.).
[4] Агнець божий (лат.).
[5] Ідіть, месу закінчено (лат.).

втратив всяку надію побачитися з італійцями. Зате Шейба, що далі, то більше радів наступному обіду. Ех, сала ж скільки буде! А в ньому цибуля — підсмажена, духмяна... Якщо кнедлик був для нього небом, то смажена цибуля — зірками на небі.

— Iiiiite miiiissa est! — ще протяжливіше вигукнув Шейба.— Deoooo graaatiaaaasss! — Він розріже ложкою кнедлик, підсолить і розміщає в соусі.

Потім в'язнів поблагословили, і почалося читання «останнього євангелія»: «Спочатку було слово, і слово було у бога, і слово було бог». Начальник тюрми упав у відчай від того, що святий Іоанн дав до свого євангелія такий довгий вступ. Ось проспівають «Отче наш», потім ще «Богородице, діво, радуйся», думав начальник, і я накажу покликати до себе Шейбу.

Нарешті він дочекався останнього «амінь» і вийшов у коридор, щоб почекати Шейбу, коли той піде з ризниці до себе в камеру.

— Шейбо,— сказав він,— адміністрація тюрми винесла рішення не давати додаткового кнедлика за служіння під час молебня. Хто хоче служити богові, той служить йому безкоштовно, а не за кнедлик. Зрозуміло?

Ось так сталося, що Шейба оголосив страйк. Він пережив велику внутрішню боротьбу, перш ніж наважився на такий крок. З одного боку, служба господу богу, з другого — кнедлик. Довелося вибирати між духовною їжею, містичним хлібом і реальним, їстівним предметом.

Після болісних роздумів і суперечок з іншими в'язнями камери № 18 він обрав останнє. П'ятеро в'язнів, що сиділи з ним в одній камері, наполягали на найшвидшому розв'язанні суперечки.

Треба відповісти просто: «Хай. Не даєте кнедлика, не буде вам і міністранта». Проте Шейба боявся розгнівити господа бога. В цю нещасливу неділю після обіду він довго сидів за столом і думав. Він був ситий — природно, далеко не так, як минулої неділі, проте голоду не відчував.

«Господь бог може розгніватися»,— твердив він. Потім поринув у якусь книгу релігійного змісту, розбираючи її по складах,— з таких книжок складається вся белетристика тюремної бібліотеки.

— Ось воно, братці, як виходить,— вимовив він нарешті, відкладаючи книгу вбік.— Гарно написано, як один селянин богохулив і лаявся, коли орав страсної п'ятниці. Раптом грім з ясного неба — і обидва воли наповал!

Ця дурість розвеселила всіх, що дуже обурило Шейбу.

— Ми внизу, а господь нагорі, зрозуміло? — розпалювався він.— А я така людина, що згодна служити господу богу навіть за один пісний суп. Бог з ним, із кнедликом! А не дадуть мені нічого — все одно буду вдоволений і скажу: «Бог дав, бог узяв, хай святиться ім'я його».

Але під вечір Шейба зголоднів... Звичайно в неділю, одержуючи два кнедлики, він залишав собі на вечерю півпорції м'яса, але сьогодні, одержавши тільки один кнедлик, з'їв усе м'ясо і не залишив на вечір нічого.

Шейба подумав, що йому могли б дати хоч супу...

Думка ця була такою гріховною, що він почав ходити по камері і читати «Отче наш». Здавалося, проте, що від молитви апетит розігрувався ще більше, ніж від грішної думки про порцію супу. Чим більше і запопадливіше він молився, тим дужче відчував голод. Що б він не робив, його побожність не могла вистояти перед голодом. Вона зробилася меншою від кнедлика і танула все більше і більше, і врешті-решт уявою Шейби повністю заволодів величезний смачний кнедлик під цибульним соусом.

Три роки пробув тут Шейба, розкошуючи кожної неділі,— невже ж він має безплатно служити богові ті два роки, що залишилися. За що спіткала його кара господня? Не може бути, щоб все за те пограбування! Невже не вистачить відсидіти п'ять років, коли вкрав усього кілька жалюгідних крейцерів?

А як старанно служив він сьогодні! З якою запопадливістю вимовляв: «Kyrie eleisen», «Et cum spiritu tuo».

— Хай йому біс,— сказав він,— але мені з цього яка користь?

З кутка йому хтось не дуже пристойно відповів.

— Ясно як день,— відгукнувся інший.

— Шейба осел! Якби зі мною трапилося щось подібне, я б сказав: «Моє шанування, всього вам найкращого, а надалі прислужуйте капеланові самі».

— Тобі, Шейбо, нічого не можуть зробити, ти витрачаєш під час служби свій розум, отже, і тобі за це повинні щось давати. Ось у нас в селі міністрант!.. Скільки ж він одержував їжі і грошей з приходу! А коли, траплялося, заріжуть свиню, йому і ковбасу надсилають, і печінку, і шкварки, та ще й які! Ех, сюди б зараз таку миску зі шкварками!

Всі вдалися в розумування про шкварки, ці недосяжні ласощі, і полишили Шейбу самого на себе та на його безбожні сумніви. З ними він і ліг у ліжко. Закутавшись у ковдру, він поступово схилявся до одного із можливих рішень.

Шейба заплющив очі і побачив кнедлик. Потім заснув.

Йому приснилося, що він сидить у церкві. Біля вівтаря прислужує міністрант у білому стихарі, а замість голови у нього величезний кнедлик. Коли підносили дари, у нього вже було два кнедлики, а перед «останнім євангелієм» їх стало аж три.

Раптом ці голови-кнедлики покотилися, покотилися, доки не підкотилися до Шейби. Поряд із Шейбою сидів начальник в'язниці з кайданами на ногах і на руках. Він Христомбогом просив дати йому один кнедлик. Шейба плюнув йому в обличчя і на його очах з'їв усі три кнедлики, залишками соусу помазав собі волосся, потім опустився на коліна і почав дякувати богові, а начальник почав облизувати його волосся.

Прокинувся Шейба від брязкоту ключів і крику наглядача:

— Ей, ходім у майстерню! До дзвоника усім бути напоготові! Хто з вас бачив страшний сон, ніби потрапив за грати?

Це був його звичайний ранковий дотеп, він виголошував його біля кожної камери, давлячись від сміху.

— Ось що,— одягаючись, сказав Шейба товаришам по камері,— тепер я твердо вирішив: не одержу кнедлика — прислужувати в каплиці не буду. Курка і та не буде задурно в гною гребтися.

І весь тиждень при зустрічі з начальником Шейба посміхався, потішаючись, як той буде його просити і пропонувати кнедлик, але він, Шейба, скаже: «Ні, два кнедлики — і край!»

* * *

У неділю, о пів на восьму, за Шейбою зайшов наглядач — час було йти в каплицю готуватися до меси. Шейба грав у «вовка і овець» фішками, зробленими з хліба.

— Я не піду, пане наглядачу,— спокійно відповів він і, повернувшись до свого партнера, недбало кинув: «Так не загнати мені в кошару всіх дев'ятеро овець!»

Наглядач не знав, що й подумати. Він повторив Шейбі, що час іти в каплицю.

— Не піду,— була відповідь.— Кнедлик у мене забрали, а тепер, коли я знадобився, я і хорошим став. Не буду я прислужувати.

— Шейбо, подумайте, що ви кажете! Це ж бунт.

— Який там бунт,— заступився хтось за Шейбу.— Мало що скажуть: служи, мовляв, господу богу. Адже їсти теж хочеться. Ось що я думаю.

Прийшов старший наглядач:

— Шейбо, схаменіться, ідіть у каплицю.

— Не піду.

— Тоді вас викличуть до начальства.

— Добре, хай до начальства.

Звістка про бунт в'язня Шейби блискавкою рознеслася серед наглядачів.

— Вісімнадцята камера давно здавалася мені підозрілою,— перешіптувалися вони поміж собою.

— В'язень Шейба не вірить у бога! — розлетілося по тюрмі.— І за це його викликає начальство...

Тим часом в'язень Шейба вже стояв перед начальством. Визнання своєї незамінності робило його непохитним.

У начальника обличчя було червоне від гніву.

— Як ти насмілюєшся, тварюко, так говорити! «Відмовляюсь прислужувати задарма!» — сердито кричав він.— Будеш прислужувати, ще й карцер одержиш!

— Не буду!

Начальник у відчаї заревів:

— Будеш служити?

— Не буду!

— Відвести у карцер! — наказав він наглядачу.

Шейба йшов гордо. Тепер справа була вже не в кнедлику, а в принципі. Навіть таке переддвер'я пекла, як карцер, не похитнуло його. Він сів у темряві на нари, радіючи, що ніхто не примусить його бути міністрантом проти волі.

Тим часом начальник в'язниці, ламаючи руки, метався по своєму кабінету: за чверть години прийде капелан, а у них немає міністранта! Ганьба!

Капелан запізнився на п'ять хвилин. Він повільно йшов до тюремної канцелярії, міркуючи про те, що гонорар за проповідь і месу все-таки занадто мізерний.

За сьогоднішню проповідь йому належало одержати принаймні десять крон, а не якихось жалюгідних три гульдени. Так, це було б справедливо. За проповідь стільки ж, скільки за месу. Проповідь здійснює благотворний вплив на в'язнів, особливо сьогоднішня на тему про те, що небо дбає про кожне створіння боже.

Капелан посміхнувся і увійшов до канцелярії в'язниці, де біля пічки похнюплено сидів начальник.

Побачивши капелана, начальник в'язниці підвівся і привітався.

— Доброго ранку, ваше преподобіє!

Потім знову сів на лаву і, скрушно втупившись у пічку, вимовив:

— Уявіть собі, ваше преподобіє, Шейба застрайкував.

Капелан здивовано подивився на начальника. Ні, здається не п'яний.

— Але, пане начальнику...

— Шейба збунтувався, достойний отець,— продовжував начальник.— Він не хоче бути міністрантом через те, що я позбавив його кнедлика. Я наказав цього мерзотника посадити у темний карцер.

— Я мушу з ним поговорити,— вирішив капелан,— відчиніть карцер.

Начальник махнув рукою. Якщо Шейба не послухався слуги держави, який посадив його у карцер, невже він послухається слуги господа, проти якого збунтувався?

— Я думаю, достойний отець, що з цього нічого не вийде,— малодушно буркнув він.

Капелан з наглядачем пішли, і начальник в'язниці залишився сам. Дивлячись на годинник, він думав: «Зараз Шейбу, очевидно, лякають пеклом...»

А капелан в цей час стояв на порозі темного карцера і дивився на Шейбу. Через відчинені двері падало денне світло; навіть у цій напівтемряві видно було вперте обличчя в'язня. Він стояв непохитний, як скеля, і гордо дивився на капелана. Ага, ось і парламентера прислали. У цей момент Шейбу так і розпирало від небувалого почуття власної гідності, і він твердо заявив капелану:

— Ні, ваше преподобіє, я прислужувати нізащо не буду.

Капелан звернувся до святого Фоми Кемпійського. Він обрушив на Шейбу кілька цитат з творів цього отця церкви:

— Боже, не дай цьому чоловіку слухати несправедливе — дай йому справжнє пізнання себе самого. Хай не в себе, але тільки в тебе вірить, милостивий. О безсмертний, вкажи йому шлях, щоб з бажанням служив тобі. Ну як, Шейбо, будете прислужувати?

— Не буду, ваше преподобіє.

Почалася боротьба, вперта боротьба між Шейбою і капеланом. Боротьба між богословом і страйкуючим міністрантом. А з-за спини капелана погрожував Шейбі в'язкою ключів наглядач. Але Шейба залишався непохитним. Навіть якщо б наглядачі побили його ключами,— а вони вміють робити це так, що жоден з в'язнів нічого не запідозрить,— навіть тоді Шейба не погодився б. Він уже не просто в'язень, а дещо більше...

Капелан, як і передбачав начальник тюрми, дістався вже й до пекла. Наглядач вважав за потрібне підтримати капела-

на і додав до перерахованих пекельних мук те, що забув цей запопадливий слуга божий:

— Вас, Шейбо, чорти вогненними язиками лизатимуть,— сказав він, поводячи очима.

— Нехай,— серйозно відповів Шейба.

Капелан втрачав терпіння. У сусідніх камерах в'язні, що сподівалися по дорозі в церкву підібрати недопалки, били у двері і кричали: «Хочемо до церкви, хочемо до церкви!»

— Чуєте, Шейбо, ваші побратими бажають освіжити свою душу відвіданням каплиці, а ви перешкоджаєте їм. Розумієте ви, що коїте цим смертний гріх?

— Я, ваше преподобіє, теж хочу до каплиці, я добрий католик і помру в тій вірі, в якій виховала мене мати, але задарма прислужувати не буду.

— Може, після богослужіння ви попросите пробачення у начальника і він знову даватиме вам додатковий кнедлик?

Шейба знизав плечима. Він відчув пастку. Після богослужіння! Ні, зась, його не обдуриш! Саме тоді він нічого не одержить, хіба що посадять у карцер на хліб і на воду.

— Ваше преподобіє,— добросердно сказав він,— хто ж купує кота в мішку? Обіцяного три роки ждуть. Ось ви кажете, ваша милість, що всемогутній викреслить мене із списку дітей своїх. Знаєте, ваше преподобіє, до таких в'язнів, як я, господу богу байдуже. Але я без кнедлика бути міністрантом не погоджуюсь.

— Чи вірите ви у бога, Шейбо?

— Вірю.

— Чи вірите, що бог покарає вас за бунт?

— Вірю.

Ця відповідь збила з пантелику капелана. Якби Шейба сказав «не вірю», він би йому довів — принаймні він сподівався довести,— що бог його покарає за невіру. Що ж йому сказати? А без міністранта йому не відслужити меси, і тоді він втратить свої десять крон!

— Шейбо, прошу вас, ходімте до каплиці!

Ось воно як! Капелан його просить! І Шейба відчув себе ще більш поважною особою. Він знав, що сідати в присутності начальства забороняється статутом, але сів. «Хто господар? — подумав він.— Я господар».

— Ми закуємо вас у кайдани,— додав наглядач до прохання капелана, намагаючись цим підтримати авторитет духовної особи.

— Ваше преподобіє, обіцяйте, що я одержу кнедлик і зі мною нічого не трапиться, тоді я погоджуся. Інакше не піду, краще згнити тут.

— Обіцяю,— сказав капелан.

Шейба підвівся і наблизився до капелана.

-- Ваше преподобіє, будьте вже такі ласкаві, дайте на знак згоди вашу руку.

Розгублений капелан подумав, що Шейба на знак вдячності хоче поцілувати йому руку, і подав її. Шейба енергійно потис її і добродушно зробив висновок:

— Отже, згода!

У капелана навіть думки переплуталися. Він злякався. А якщо Шейба — колишній вбивця? Ніколи капелан не цікавився, за що він сидить. І по дорозі в каплицю, куди Шейба крокував з виглядом людини, що виграла майже безнадійний позов, капелан не без остраху поцікавився:

— Ну, а за що ви, власне, відбуваєте покарання?

— Пограбування, ваше преподобіє, невелике пограбування!

Капелан полегшено зітхнув: слава тобі, господи, тільки пограбування! — і поспішив повідомити начальника в'язниці, за яких умов Шейба припинив бунт. Начальник вилаявся. Тепер нічого не зробиш, але рукостискання капелана коштувало державі сто кнедликів на рік!

Богослужіння пройшло в повному порядку, Шейба служив сьогодні запопадливіше, ніж звичайно.

* * *

Після обідні капелан і начальник в'язниці пішли до шинку.

— Ось що, пане начальнику,— сказав капелан, коли вони сіли за столик.— Три гульдени за проповідь все-таки малувато. Подбайте про те, щоб я одержував десять крон, інакше застрайкую я сам...

У цей час в'язень Шейба насолоджувався кнедликом, добутим такими зусиллями; набивши рота, він розповідав своїм товаришам:

— От, братці, всемогутньому на мене наплювати, але без кнедлика я не став би йому служити.

З того часу в'язень Шейба здобув безмежну повагу вісімнадцятої камери.

Катастрофа у шахті

I

Нема чого дивуватися, що пані Сталлова вирішила влаштувати благодійний вечір на користь родин, чиї годувальники загинули в шахті, що належала її чоловікові. Пані Мюле просто лопне від заздрощів, що вода не затопила якої-небудь шахти у пана Мюле: тоді благодійний вечір влаштовувала б вона. Щоб заткнути пані Мюле рота, пані Сталлова включить її до складу комітету або доручить їй продавати квіти. Втім ні, це вона доручить своїй дочці і так розкішно одягне її, що всі дами заздритимуть.

Пані Сталловій було прикро, що загинуло лише чотири шахтарі: ох, яке б це було свято, якби катастрофа була більшою. Але і те добре: подяка творцеві і за чотири осиротілих родини.

Найголовніше — розкішне плаття. Пані Сталлова повинна бути одягненою, як належить патронесі. Вона пошиє собі плаття у Відні. Потім треба замовити мігренєвих олівців: буде ж багато народу.

Добре, що вона все пам'ятає. Збори відбудуться в їхньому домі. Для учасниць вечора можна буде організувати домашній бал. І ще прекрасна думка: після урочистостей невеликий банкет для панів і дам з комітету. І не забути покликати управителя шахтами. Але чому, власне, *невеликий* банкет? Може статися, деякі приятельки почнуть морщити ніс. Ні, вона влаштує банкет на славу, щоб про нього говорили із заздрістю. Звичайно, все це коштуватиме грошей, але треба поговорити з чоловіком: хай спробує підвищити ціни на вугілля.

І пані Сталлова поговорила з чоловіком.

— Ну, звичайно, дорога,— з посмішкою сказав пан Сталл,— якщо твоє плаття коштуватиме навіть тисячу крон, все одно ти його одержиш. Повинні ж ми хоч щось зробити для цих нещасних.

II

Отже, загинули чотири шахтарі. Дружини і діти їхні три дні і три ночі не відходили від шахти, доки звідти не витягли розпухлі тіла... За десять хвилин шахтарі повинні

були, піднявшись із шахти, повернутися додому, до сімей, але раптом прорвалася вода. Вони загинули у цих страшних лабіринтах темряви і поту, як гинуть миші, коли вода затоплює їхні підземні нори.

Вони потонули у той час, коли дружини готували їм вечерю. Коли їх підняли з шахти, дружини і діти не плакали. В них не було сліз. Вони виплакали всі свої сльози за ці три безконечні дні надій і відчаю. Але у тих, хто стояв поруч, сльози капали з очей.

Дружина одного загиблого протислася крізь натовп.

— Франтішек, наш Карел вже каже «тато», «мама».

Вона тримала в руках хлопчика, який із здивуванням дивився на прикриті полотном тіла. Раптом він, указуючи на одного з них, радісно вигукнув:

— Тато, тато!

Тут прийшов жандармський вахмістр і відвів їх.

— Не бути тут,— сказав він.— Ви іти тотому, ви йому не допомогайт.

Жандарми! Коли на шахтах трапляються катастрофи, туди для заспокоєння живих завжди посилають жандармів. А якщо катастрофа велика, то солдатів. Службові телеграми, як правило, складаються лаконічно: «Загинуло вісімдесят осіб, вишліть дві роти». Значить, на одного мерця два солдати. На цей раз порядок серед мерців установляли сорок чотири жандарми. Вахмістр позіхав від нудьги. Він чекав скупчення народу, вигуків з погрозами і був розчарований. Останню надію він покладав на похорон.

III

Та хіба духовна розрада нічого не варта? Парафіяльний священик вирішив утішити осиротілі сім'ї. Але який священик у знімеченому краю знає чеську мову? Навіть якби знав? Що це може дати такій родині? Вона бідна. До того ж небіжчики були соціалістами.

Треба послати капелана чеха.

Капелан був незадоволений. Він вважав такі утішання комедією. Ну що це за допомога? Треба прикидатися? Ні, він не піде. Він не зможе говорити від душі. Краще послати молодшого капелана. Цей і досі до всього ставиться серйозно. І ось серед дня, через дві години після того, як мерці були витягнуті з шахти, молодший капелан постукав у дім однієї вдови. Привітався, сів. Він відчував щире співчуття, тому хвилину мовчав.

— Бог дав, бог і взяв,— заговорив він нарешті.— Хай буде благословенним ім'я його.

Удова сиділа на постелі і плакала. Капелан відчув себе впевненіше.

— Чим допоможуть вам сльози, моя мила? Нині людина живе, а завтра, дивись, померла. Щасливі і передбачливі люди, які в житті намагаються бути такими, якими хочуть стати після смерті!

Капелан відчув піднесення. П'ять сиріток дивилися на нього із здивуванням. Він погладив найближчого і з ентузіазмом продовжував:

— Людина не може розраховувати ні на друзів, ні на близьких, вона не повинна відкладати своє спасіння на майбутнє, бо люди забувають про нас швидше, ніж ми думаємо.

— Його ніколи не забудуть,— зауважила вдова.

— Як з очей, так і з думки,— сказав він виразно.— Серце людини таке тупе і байдуже, що думає тільки про сьогоднішній день і не зазирає в майбутнє. А треба обдумувати кожний свій вчинок, стежити за кожною своєю думкою, наче сьогодні маєш помирати. Якби в людей більш чутливою була совість, їм не довелося б так боятися смерті. Замість того, щоб так боятися її, краще не грішити. А якщо ти сьогодні до неї не підготовлений, чи будеш готовим узавтра? Чи можна бути впевненим у завтрашньому дні? Ти навіть не знаєш, чи доживеш до нього.

Капелан відчув ще більше натхнення. Він підвівся з лави і загримів:

— Який сенс довго жити, якщо ми майже не виправляємося? Ох, довге життя не завжди виправляє людину, а, навпаки, часто тільки примножує її провини.

Він ударив кулаком по столу, наче по кафедрі.

— Ах, коли б ми хоч один день прожили доброчесно на цьому світі! Та ні, ми...

Він так розкричався, що на вулиці почали зупинятися перехожі.

— Ми не виправляємося. Якщо страшно вмирати, то ще страшніше жити в гріхах. Хай буде благословенним той, хто постійно думає про свою смертну годину і щоденно готується до неї. Будь завжди напоготові, щоб смерть не захопила тебе зненацька. Коли прийде твоя остання година, ти подивишся іншими очима на своє минуле життя і каяття охопить тебе, через те що ти так недбало ставишся до добра. Тож горе тим, хто не думає про смерть...

Капелан спересердя схопив свого капелюха і вийшов.

За дверима стояли люди.

— Бідна вдова, ваше преподобіє,— вимовив хтось.— Не знає, що завтра з дітьми їсти буде.

— Я потурбуюся, щоб тіло окропили безкоштовно,— відповів співчутливий капелан і пішов з думкою, що виконав свій обов'язок, відвідавши вдову. Інших трьох вдів він вже не пішов утішати: у нього і від першого утішання у горлі пересохло.

IV

Похорон пройшов спокійно. Вахмістр був розчарований. Через два тижні відбувся вечір на користь вдів шахтарів під протегуванням пані Сталлової.

Сукня коштувала їй тисячу двісті крон. Грала військова музика — це коштувало триста крон. Потім банкет — п'ятсот крон. Триста і п'ятсот виходить вісімсот. Надзвичайні витрати — фейєрверк і таке інше — складають вісімдесят крон. Разом вісімсот вісімдесят крон. У касу комітету надійшло дев'яносто дві крони. Таким чином, чистий прибуток складав двадцять дві крони, і цю суму пан окружний начальник поділив порівну між чотирма вдовами. Кожна одержала за загиблого чоловіка п'ять крон п'ятдесят гелерів. Так би мовити, з рук у руки: ось вам, будь ласка, труп, а ось п'ять крон п'ятдесят гелерів.

Ідилія в пеклі

Чорт Адольф працював біля казана номер 28, у якому виварювалися душі грішників. Він курив коротеньку люльку, сьорбав чорне баварське пиво і тихим голосом виспівував: «Бай, дитинко, бай». Раптом чує, хтось жалібно кричить у казані:

— Будь ласка, випустіть мене!

Чорт Адольф задоволено зареготав і підкинув у вогонь кілька книжок побожного змісту. Крики і зойки стали гучнішими, що ще більше втішило чорта Адольфа. Він ще дужче роздув вогонь під казаном, щоб підвищити температуру, а сам почав ніжно муркотіти: «Бай, дитинко, бай». Душа в казані почала жахливо волати і плакати:

— Ох, я збожеволію, якщо мене не випустять!

На шум підійшли ще кілька чортів. Чорт Рудольф сказав:

— Спитай-но, Адольфе, як звуть цього крикуна.

— Ей, душечко! — закричав Адольф — Як вас звати?

— Я кореспондент газети «Нойє фрайє прессе» [1],— відгукнувся голос з казана.— Дайте мені тільки вибратися звідси, я про вас таке напишу, що чортам зробиться тоскно! Зараз же випустіть мене, я бажаю говорити з головним грубником.

Чорти зайшлися реготом:

— Ох, і наївна ж душа, уявляє, що вибереться звідси!

— Миленька,— сказав чорт Адольф,— а навіщо вам, душечко, говорити з головним грубником?

— Тому що я вважаю, що моє місце не в казані, а серед вас, шановні панове. Очевидно, переплутали списки. Коли небесна поліція вела мене сюди, зазирнули ми по дорозі в чистилище і місцевий шинкар пригостив нас вином врожаю шеститисячного року до народження Христа. Конвоїри мої перепилися і наплутали в списках. Записали мене в душі замість грубників. Але правда завжди випливає, як олія на воді.

— Прислів'ями нам не дошкулиш, брате,— заявив чорт Рудольф.— Але якщо ти твердиш, що вкралася помилка, ми покличемо головного грубника. Вилізай!

І душа під свист пари вилізла з казана. Вона була вся пітна, з язиком на плечі. Чорт Адольф подав їй кухоль пива, душа випила і сіла в коло чортів.

— Отже, ви служили на землі кореспондентом «Нойє фрайє прессе»? — перепитав один чорт.— Який симпатичний!

— Бачите, приятелю,— сказав чорт Адольф,— головний грубник мав на землі схожу роботу. Цей чорт з трьома зірочками був директором імператорсько-королівського відомства преси. Що ж ви нам раніше не сказали?

— Так говорив же я вам, опоїли мене в чистилищі. І коли мене кинули в казан, я думав, так і треба. Чи не дасте мені покурити?

— Ми палимо тютюн з сушених поліцейських комісарів, друже мій,— зауважив чорт Рудольф, подаючи йому сигарету.— Міцний тютюн. З перебігом вічності ви теж навчитеся сушити їх. Приємне заняття: ви комісара сушите, а він у цей час розповідає вам анекдоти про себе. Ось і головний грубник.

Дійсно! До них наближався колишній директор імператорсько-королівського відомства преси, старший чорт Ріхард.

---

[1] Віденська ліберальна газета.

Він мало змінився за час перебування в пеклі. І посміхався так само солодко, як і на землі, коли передавав у газети офіційні повідомлення. Побачивши колишнього кореспондента «Нойє фрайє прессе», він кинувся йому на шию.

— Панове! — сказав він здивованим чортам.— Прошу цього пана любити і поважати, тому що з ним не можна порівняти жодного бандита і розбійника.

Чорт Рудольф почервонів. А колишній директор відомства преси продовжував:

— Цей пан вбив сотні людей. Наприклад, відбулася в Празі невеличка демонстрація — треба вам було читати після цього його замітку в «Нойє фрайє прессе»! Він писав, що у Празі революція, вирізано п'ятсот німецьких родин. Хороша була людина!

Тепер колишній кореспондент «Нойє фрайє прессе» підтримує вогонь під грішними чеськими душами у казані номер 1620.

Як Юн став християнином

Розповідь китайця з універсального магазину Станека в Празі

I

Розсудливий і мудрий Юн Сен, стоячи у власній пагоді, що знаходилася посеред його маєтків, нагороджував запотиличниками статую свого повелителя, великого Будди. І примовляв:

— Триголовий боже! Я вже приніс тобі у жертву сім товстих псів, вісім волів і три дзбани рисової горілки. Я наказав поставити на річці Мі Хао Те п'ятнадцять маленьких молитовних млинів, аби і вони просили тебе про милість. Вода струмувала і крутила жорна, кожний їх оберт був молінням до тебе, триголовий боже, щоб ти пом'якшив серце прекрасної Цзи Чі Кі, володарки такої крихітної ніжки, меншої за яку немає у всій провінції. П'ять бонз у монастирі Цинь Те Ю вдень і вночі молилися, я ж пожертвував їм за це тисячу монет «шей», щоб, о боже, серце прекрасної Цзи Чі Кі загорілося прихильністю до Юн Сена. Та все марно. (Запотиличник). Ніякого пуття. (Новий запотиличник).

Цзи Чі Кі наказала передати мені: «Милий Юн Сен! Мій дядько Лю Най, голова Братства з'єднаних сердець, писав мені, що вам не вистачає доброчесності, яка так прикрашала ваших славних предків, що здобули повагу всієї провінції і знаходили своє щастя в служінні на благо нашої країни. Отже, милий Юн Сен, тепер ви знаєте, в чому відгадка і причина того, що серце моє не погоджує свого биття з вашим». Ось він цей лист, триголова нікчемо!

— Правильно робиш, сину мій,— почув Юн Сен за своєю спиною голос.

— Розбий статую свого Будди, ця тварина не заслуговує іншої долі.

З цими словами до Юн Сена підійшов один з білих дияволів — місіонер патер Альбан.

Він плавно і вільно говорив на наріччі хака, розповсюдженому в околицях Кантона; наблизившись, він енергійно поплескав Юн Сена по плечу:

— Помагай тобі бог у цій справі, я стежу за тобою вже більш як півгодини.

Побачивши перед собою білого священика, Юн Сен почав відпльовуватися.

— Що тобі треба, дияволе?

— Сину мій,— м'яко промовив місіонер Альбан,— я з задоволенням вислухав твої скарги і бачу: марно покладав ти надії на Будду. Але не сумуй, є інший бог, могутніший від твого дерев'яного Будди, і якщо звернутися до нього від щирого серця, він виконає все, що ми бажаємо.

— Ти ручаєшся за це, білий дияволе?

— Поза всякими сумнівами, сину мій. Бог християн дослухається до гарячих молінь і покірливих прохань того, хто приходить у його лоно. Якби ти був християнином, християнський бог пом'якшив би серце прекрасної Цзи Чі Кі.

Тоді Юн Сен поклонився Альбану.

— Вельмишановний дядечку,— промовив він з цікавістю,— а це дуже важко — стати християнином?

Патер Альбан заперечно похитав головою:

— Для цього потрібна лише міцна воля, сину мій. Якщо хочеш, я навчу тебе началам віри, яка ділиться на розділи, а ті в свою чергу — на абзаци. Я навчу тебе ранкової молитви — ти заплатиш за це тридцять пу (монет), потім — вечірньої молитви — всього за двадцять пу. В основи віри я посвячу тебе даром, бо не хочу обкрадати тебе. Потім я похрещу тебе за сто пу. Гроші ці не для мене, а для мого ордену, сину мій. Потім посвячу тебе у різноманітні таїнства за тридцять, двадцять, сорок і шістдесят пу. Відпущу в ім'я

бога твої гріхи, і до того ж зовсім безкоштовно, сину мій, а потім ми гаряче помолимося з тобою разом, щоб ти досяг прихильності предмета твоїх бажань — прекрасної Цзи Чі Кі... Це коштуватиме тобі по п'ять пу за молитву — на користь нашого святого ордену.

— Високоповажний дядечку,— відповідав Юн Сен,— я був би радий принести в жертву навіть найтовстішу з моїх собак.

— Ні в якому разі! Бог християн не схожий на ваших богів, він не приймає жертвопринесень. Йому потрібно тільки, щоб молитва твоя була щиросердою.

— Зрозуміло, воно і мудріше і дешевше, святий дядечку! — радісно вигукнув Юн Сен.— Ходімо ж зі мною в мій дім і навчай мене своєї віри. Годувати тебе буду добірними стравами. За кілька днів ми відгодуємо тебе так, що ти зможеш котитися з гори, як куля, святий дядечку. Я скличу найгарніших дівчат з усієї провінції, щоб вони спали з тобою, наб'ю тобі на ніч люльку найкращим шанхайським опієм, і кожного дня ти напиватимешся, як хунхуз, найкращої рисової горілки, підігрітої і холодної.

— Сину мій,— заперечив Альбан,— ми, святі мужі, не спимо з жінками.

— Велике діло! — вигукнув Юн Сен.— Я роздобуду для тебе і хлопців.

— Сину мій, за двадцять пу я навчу тебе божої заповіді, яка говорить: не перелюбствуй. Так ходімо ж додому, щоб ти не перебував більше в гріху, поклоняючись Будді...

II

Юн Сена охрестили у річці Мі Хао Те, і він з кожним днем удосконалювався в новій вірі. Почав навіть дотримуватися постів. У пісний день він не брав до рота собачини, а місіонер — курятини. У ці священні дні вони задовольнялися прекрасно приготовленою річковою рибою і запопадливо молились, щоб пом'якшити серце прекрасної Цзи Чі Кі. Залежно від тривалості їх молитви Юн Сен платив від п'ятнадцяти до тридцяти пу (на користь святого ордену, до якого належав патер Альбан). Не задовольняючись одними молитвами, він надіслав ще в Кантон поету Ту Цзану двох товстих песиків, щоб той написав йому за це вірш про прекрасну Цзи Чі Кі. Через тиждень замовлення було виконано, вірш вийшов настільки гарним, що Юн Сен, вивчивши

його напам'ять, загордився, вважаючи себе кращим поетом всієї провінції. Звучав він так:

О Цзи Чі Кі! О Цзи Чі Кі!
Що таке Юн Сен? Тільки легкий сніг.
Тільки сніг на гребенях Ін Ге Мін.
Наче сонце, ніжний сміх
Розтопить білий гірський сніг.
О Цзи Чі Кі! О Цзи Чі Кі!

І надіслав ці вірші, заздалегідь переписані управителем золотими ієрогліфами, своїй прекрасній Маленькій Ніжці, а поету Ту Цзану надіслав ще трьох товстих песиків породи чао, в яких, як відомо, найсмачніше м'ясо, щоб той написав для нього новий вірш. Песики виявилися такими смачними, що поет надіслав нижченаведені рядки:

Я кину в річку Лао цвіт вишневий.
О Цзи Чі Кі! О Цзи Чі Кі моя!
Ти чуєш шепіт сонний ручая?
То сніг у горах під вітрами тане.
Тебе, вишневий цвіте, серденько спом'яне.

Переписування і відсилання віршів чергувалися з молитвами. Але в цей час до Юн Сена прибув посланець з листом від кантонського губернатора, славетного Ші Куан Юна, в якому говорилося: «Милий Юн Сен! Ми одержали звістку від милого і дорогоцінного брата нашого мудрого Лю Найя, дядька прекрасної Цзи Чі Кі і голови Братства з'єднаних сердець, до якого дійшло, що ти, мій дорогий, дав притулок у своєму домі білому дияволу, християнському бонзі. Будь ласкавий, зроби мені таку люб'язність — надішли мені цього чоловіка, зв'язаного по руках і ногах, і я накажу відрубати йому голову чи посадити на кіл до відрубання голови або після. Сподіваюся, що ти не забаришся зробити цим послугу всім вірним серцям Братства. Залишаюсь люблячим тебе, як свого милого брата. І підписуюсь (врахуй!) як кращий твій приятель Ші Куан Юн».

З великою ввічливістю провів Юн Сен посланця до найближчого рисового поля і повернувся з листом до патера Альбана.

— Святий отче,— досить чемно сказав він,— подивисьно, що мені пише Ші Куан Юн. Я повинен послати тебе зв'язаного до Кантона, де тобі відрубають голову, а твоє святе тіло посадять на кіл чи то до відрубання, чи то після. Чого ж це ти так трусишся, святий отче? Ти ж сам твердив мені, що мученицька смерть тільки додає вам слави на небесах.

— Милий сину мій Юн Сен,— промовив бідний патер,— я ж ще не виконав своєї місії...

— Еге, святий отче, та ти, я бачу, не сподіваєшся відразу потрапити на небо? Не лякайся, це зроблять швидко: раз — і готово, у головного ката рука не здригнеться, а я помолюся за упокій твоєї душі, тому що ти і справді перетворишся на святого мужа. Ось бачиш, бог зглянувся на твої молитви про зм'якшення серця прекрасної Цзи Чі Кі. Лю Най доводиться моїй любій Крихітній Ніжці дядьком, і коли я виконаю веління славного Ші Куан Юна, я заручуся його прихильністю, а отже, і прихильністю Цзи Чі Кі. І все це завдяки тобі, бо ти так старанно клопотався за мене перед богом, що він обрав тебе нині знаряддям своєї вищої волі.

— Милий сину мій Юн Сен,— почав благати місіонер,— якщо ти віддаси мене до рук убивць, то візьмеш на свою душу тяжкий гріх.

— Що ти, святий отче! Хіба не ти повчав мене багато разів, що ти сумуєш за царством божим? Ось нині тобі і трапляється можливість без затримки здійснити свою мрію, а для мене — можливість віддячити тобі за всі твої гарячі молитви.

Юн Сен вдарив у гонг. З'явився управитель, завжди поважний, з окулярами на носі.

— Гуй Бян, поклич сюди Іна, Чже Яна та Ян Ба.

Коли вони прийшли, Юн Сен наказав їм, лагідно дивлячись на місіонера:

— Зв'яжіть святого отця з усією ввічливістю і покладіть у легкий бамбуковий візок. Я поїду з ним до Кантона.

Місіонер відчайдушно захищався, доки його не зв'язали і не поклали у візок. По дорозі Юн Сен привітно, з гідністю розмовляв з ним про славу небесну і про те, з якою гордістю він всім розповідатиме, що приймав у себе вдома і віз у своєму візку великомученика.

— Ти не розібрався у віровченні,— скаржився зв'язаний.

— Нічого подібного, святий отче. Бог зробив мене лише знаряддям своєї волі, бажаючи швидше доставити тебе на небо. Хай буде прославлено за це його ім'я!

— Ти богохулиш, Юн Сен!

— Нічого подібного,— урочисто відповідав Юн Сен.— Клянуся, в думках про тебе я чистий!

Через два дні місіонеру відрубали голову.

— Ти не розібрався у віровченні! — були його останні слова.

Потім прекрасна Цзи Чі Кі надіслала Юн Сену листа:

«Милий Юн Сен! Мій дорогий дядечко Лю Най, голова Братства з'єднаних сердець, повідомив мене, що за звичаєм

ваших предків ви привезли зв'язаного білого диявола славному Ші Куан Юну. Моє серце погоджує тепер своє биття з вашим, Цзи Чі Кі любить вас, як любить квітка вишні схід сонця. Ваша Цзи Чі Кі».

Прочитавши листа, Юн Сен з вдячністю підвів очі до неба:

— Все-таки бог дослухався до молитов святого отця і зм'якшив серце Крихітної Ніжки.

— Ось бачите,— закінчив свою розповідь китаєць з магазину Станека у Празі,— таким був мій дідусь. Жив він з Цзи Чі Кі щасливо і мого батька теж виховав у християнській вірі. Сам його охрестив. А мій покійний батько потім охрестив мене, і тепер всі ми з роду Сенів, тобто і я, Карел Боромейський Юн Сен, християни.

Дивовижне чудо святого Евергарда

I

Францисканці[1] з Бецкова простягали блаженні пухлі руки свої далеко ушир та удалину по долині зеленого Вага, і словаки приходили до них з рівнини, гір і лісових займанок, щоб поповнити кухонні комори високоповажних отців і помолитися у монастирському костьолі перед почорнілою іконою святого чудотворця Евергарда з славного племені франків. Цей святий особливо близький словацькому серцю, бо за сина Людовіка Благочестивого був намісником, воював із словаками та іншими язичницькими народами, а також боровся проти негрів і нумідійців.

Основні дані:

1. Докладав усіх зусиль до того, щоб охороняти і оберігати мечем своїм церкву від невірних.

2. Засновував монастирі для тих, кого вирвав з пащі диявола.

3. У багатьох місцях Франції побудував церкви і щедро обдаровував їх зі своєї воєнної здобичі і добра, награбованого у язичницьких краях.

[1] Францисканці — члени так званого жебрущого чернечого ордену, який виник в Італії на початку XIII ст. Незважаючи на суворий статут, що вимагає відмови від майна, орден францисканців — один із найбагатших орденів, міцний оплот католицької реакції, противник робітничого руху.

4. З особливою турботою ставився до свого маєтку під назвою Цизоніум в Торнаценському краю, побудувавши там монастир святого Калікста і поселивши у ньому каноніків ордену святого Августина разом з мощами святого Калікста, чиє тіло незадовго до того святий папа римський Сергій передав Нотінгусу, єпископу в Бріксії.

5. Спочив близько 855 року після різдва Христового.

І словаки приходили та поклонялися чорній іконі святого Евергарда. З давніх-давен приходила навіть процесія з Гемера — помолитися чудотворній іконі такого близького для словаків святого, обдаровуючи при цьому монастир грошима і різними приношеннями. З давніх-давен ікона означала для бецковських францисканців добробут, а бідні словаки платили гроші, хоч і було сутужно. І раптом сталося щось жахливе.

Францисканці з Фріштака зажадали ікону назад. Бецковський ігумен Парегоріус похмуро дивився з вікна своєї кімнати на зелені хвилі Вага і лаявся по-угорськи, як у ті часи, коли служив у гонведах — гусарах у Кьорменті.

На вікні перед ним лежало це нещасне послання фріштакського ігумена Донулуса, а там, унизу, в монастирському саду, прогулювалися, весело розмовляючи, брати, і брат-садівник виспівував грайливий приспів: «Оравабан, Острогабан» — на мотив чардашу.

Братія поки що нічого не знала.

«Дурні! — подумав ігумен Парегоріус, дивлячись на нещасне послання.— Чого веселяться? Накладу на них надзвичайний піст. Капусту жертимуть, басом азаніат» [1].

II

Ікона святого Евергарда дійсно належала фріштакським францисканцям і у царювання імператриці Марії Терезії була викрадена з їх монастиря братом Ермініусом.

Брат Ермініус і тодішній ігумен Цезаріус разом утримували коханку-маркітантку, що обслуговувала розміщених у цьому чарівному місті гусар.

Скуштувавши любощів ігумена, маркітантка почала віддавати перевагу брату Ермініусу, ченцю малого постригу, наслідком чого було те, що його преподобіє наказав посадити Ермініуса у затвор і накласти на нього тяжку покуту, а саме: сидячи на хлібі і воді, вивчити напам'ять першу

[1] Угорська лайка.

книгу «Повчань у благочестивому житті» Фоми Кемпійського.

У цьому тяжкому випробуванні брат Ерменіус дійшов до глави «De contemptu omnium vanitatum mundi»[1], після чого зник з монастиря, взявши з собою ікону святого Евергарда, уже в той час знамениту на всю угорську гірську країну. Він прихопив також все багатство ігумена — у вигляді чотирьохсот талерів дзвінкої монети. Продавши ікону якомусь єврееві в Нижній Угорщині, він перебіг у Туреччину, дав здійснити над собою обрізання і перейшов у магометанство, причому треба віддати йому належне, що як тьорьогельський паша він ніколи не позбавляв християнської розради полонених християн перед стратою.

Ікона святого Евергарда здійснила довгу подорож по монастирях. У ті бурхливі часи вона ніде не затримувалася надовго; мародери, що грабували монастирі, кожного разу продавали її в інше місце, доки врешті-решт вона не стала власністю графа Бартані, який і пожертвував її францисканцям у Бецкові. Для них це було навіть краще, ніж одержати у дарунок маєток, бо вони змогли розрекламувати ікону.

І ось тепер новий фріштакський ігумен Донулус писав бецковському: «Reverendissime pater! In nomine domini! Reverendissime![2] Прошу вас, не гнівайтеся на мене за те, що я пишу вам відносно власності нашого монастиря у Фріштаку. У вашій братній обителі знаходиться ікона святого Евергарда, яку пожертвувано, як я сам переконався з документів, що зберігаються у нас в архіві, нашому монастирю в 1715 році за ігумена Еміласіуса і генерала нашого святого ордену графа Галла ді Елемонте і викрадено членом нашого святого ордену Ермініусом за абата Цезаріуса. Церковне майно недоторканне, і я знаю, reverendissime pater et collega[3], що ти, одержавши особисто від мене вірогідні докази того, що справа стоїть так, як я пишу, повернеш ікону нашому монастирю. Тільки-но ми висповідаємо всіх учасників процесії з Баньської Бистриці, я приїду, щоб домовитися про подробиці.

Припоручаю тебе, reverendissime, захисту всемогутнього і залишаюсь — з християнським вітанням

Донулус, ігумен ордену святого Франциска
Асизького у Фріштаку».

---

[1] Про нехтування всякої суєти мирської (лат.).
[2] Преподобний отче! В ім'я господа! Ваше преподобіє! (лат.).
[3] Найпреподобніший отче і колего! (лат.).

У кого б після такого скнарого послання не полізли очі на лоба?

III

Ігумен Парегоріус цілими днями шаленів, накладаючи пости, у яких з горя брав участь і сам. Вдень і вночі в очах у нього стояла ця чорна ікона, цей неясний лик, з якого проступало і можна було розібрати лише кілька рис. Ченці обох постригів, дізнавшись про зміст проклятого листа, ходили і молились, самі не свої. Відберуть у них цю чорну чудотворну ікону святого Евергарда, що принаджувала до них цілі натовпи побожного люду. А цей благочестивий люд платив грошики! Чималий прибуток!..

Корівники повні худоби, хліви — свиней. На подвір'ї повно гусей, курей, курчат, качок. До самого Тематина орендовані мисливські угіддя. А там сила-силенна зайців, сарн, куріпок та інших апетитних тварин, що бігають, літають. У братів-кухарів є дюжини рецептів, як готувати дичину.

А тепер іконку відвезуть, і вже не у Бецкові, а у Фріштаку брати ходитимуть з масними губами.

І процесії з верхів'їв не будуть у нас зупинятися. Далі поїдуть, вздовж Вага, на Фріштак.

«Суєта сует і всяка суєта. Суєта — любити те, що пройде, і не прагнути туди, де вічна радість».

На цю тему йшли довгі бесіди в трапезній. Брати нагадували один одному: «Не насититься око зором, не наповниться вухо слуханням».

Ця істина розчулювала їх. Вони бачили свійську птицю, що ходила по подвір'ю; чули у хліві свинячий вереск. Але, додержуючись приписаного посту, міркували про невситимі бажання. Доки, нарешті, одного прекрасного дня ігумен Парегоріус не вдарив кулаком по столу і не наказав принести вина, зарізати поросят і, напившись, не крикнув:

— Аз еб адта [1]. Не віддамо ікону! Хай Донулус їде!

IV

Приїхав із Фріштака ігумен Донулус, обійняв Парегоріуса. Був бенкет, і обом абатам носили вино п'ятдесятилітньої витримки. Бесіда велася на церковні теми і про те, що не можна допускати підриву авторитету Біблії в очах народу.

---

[1] Собаче життя (угор.).

Ігумен Донулус сказав, що справжній і безперечний рівень, якого досягли води потопу, складав приблизно сімнадцять тисяч стоп. Ігумен Парегоріус, розпалений вином, почав кричати, що математичні закони дано природі богом, який створив їх своєю всемогутністю.

Донулус заперечив, що бог не рахувався з математичними законами, створюючи все з нічого.

Колишній поручик гонведсько-гусарського полку Парегоріус, махнувши рукою, оголосив, що при створенні світу все було, як на війні. Еґі, кетльо, харом — раз, два, три.

— Ось як, їй-богу, брате! Пий, reverendissime. Вони пили, поки що жодним словом не згадуючи про ікону святого Евергарда. Після тривалого обіду і молитви обидва пішли до кімнати Парегоріуса, і тільки тут фріштакський ігумен завів мову про ікону.

— Ні, брате, так і знай,— сказав розпалений вином Парегоріус.— Цієї ікони ти не одержиш.

— Ні, одержу, брате...

— Не бачити тобі її як власних вух...

— Reverendissime, я приїхав за цією іконою...

— Reverendissime, ти повернешся без неї...

— Це нахабство! Ікона наша!..— вигукнув Донулус сперересердя.

— Тихіше, reverendissime, а то як дам...

Абат Донулус вибіг на галерею з криком:

— Запрягай!

І зразу ж поїхав до себе в монастир, а наступного дня, витверезений, написав листа до генерала ордену, пояснивши йому походження ікони і претензії монастиря щодо неї. До листа він додав документи — зокрема дарчий запис графа Галла ді Елемонте від 1715 року. Через місяць надійшло рішення: претензії фріштакського монастиря справедливі.

А бецковський ігумен одержав від генерала ордену суворий наказ: передати святого Евергарда фріштакським францисканцям. За участю генерала ордену ікону було таки знято і з великими почестями віднесено до карети, де сидів абат Донулус.

Ченці плакали. Це було жахливе видовище, коли товстий брат-кухар Фортунат хотів кинутися під колеса карети, що вивозила весь їхній добробут.

До того ж ігумен Парегоріус призначив триденний піст і неспання вночі в костьолі: о другій годині ночі, о четвертій і о п'ятій.

Він бушував, як гроза, але одного разу ввечері, після убогої вечері, сказав братії:

— Ось побачите, святий Евергард сотворить чудо, яке не припаде до смаку проклятим фріштакцям.

V

Ікона благополучно прибула на місце. Назустріч їй вийшли на відстань години шляху діточки зі школи. Біля міста на козли сів фріштакський парафіяльний священик, підкреслюючи цим свою мізерність. В'їзні ворота монастиря були прикрашені квітами. Ікону під калатання дзвонів внесли до костьолу на превелику радість ченців, яким довелося довгим постом готуватися до цієї славетної події.

І ось вона висить над вівтарем, чорна, неясна, як її доля у буремні минулі роки.

Ігумен Донулус влаштував бучну монастирську трапезу на честь святого і генерала ордену.

Під час бенкету генерал ордену, будучи в доброму настрої, сказав абату:

— Святий Евергард знайшов собі нове місце проживання, і треба його реставрувати. Накажіть ікону помити. Я, здається, знаю одного живописця, який за допомогою різних водичок оновлює старі ікони. Ікона виходить наче нова. Я дам вам його адресу, і ви побачите, як гарно буде виглядати святий Евергард. А так майже нічого не можна розібрати. І люди молитимуться перед прекрасною, чистою іконою.

Так до монастиря викликали знаменитого реставратора давніх костьольних ікон живописця Готарда з Відня.

Перед іконою швиденько позводили риштовання і натягли полотно, щоб художнику ніхто не заважав.

— Ну як? Ладиться? — спитав увечері абат.

— Завтра буде готова.

По обіді пан Готард оголосив, що залишилося тільки протерти ікону олією і вона буде неначе нова.

Ченці з абатом на чолі пішли дивитись оновлену ікону. Відсторонили полотняне покривало, пан Готард пройшовся по іконі губкою з оцтом, і ігумен Донулус з диким зойком звалився на землю.

З ікони Евергарда на нього дивилася свята Катерина з усіма атрибутами, що привели її на небо...

VI

У Бецкові в костьолі послужливий брат Фірміпіан покаже вам тепер пусте місце на стіні і дощечку з написом: «Sancte Ewerharde, ora pro nobis!»[1]

Він розповість вам про дивовижне чудо святого Евергарда, який виявив своє незадоволення з приводу вимушеного переїзду таємничою зміною своєї зовнішності.

І, як колись до францисканців, у Бецков приходять процесії, і словаки бойкотують фріштакських, які позбавили їх святого Евергарда, що так дивовижно виявив свою волю.

* * *

Ігумен Донулус твердить, що художник, який реставрував ікону святого Евергарда, був євреєм. Можливо, це теж зіграло свою роль у цій події...

Таємниця сповіді

Гімназист першого класу Балушка був хлопчиком добросовісним, а тому ще за день до сповіді він каліграфічним почерком записав усі свої гріхи на листочку, який вирвав із зошита з чеської мови сусіда по парті. Наступного дня о дев'ятій годині, зробивши письмове завдання з арифметики, він доповнив список своїх гріхів: «Списував завдання з арифметики». Балушка був хорошим хлопчиком, вірив повчанням патера про те, що обдурювання вчителів є одним з найжахливіших гріхів. Це ледь не смертний гріх.

— Бо,— говорив їм на останньому уроці законовчитель,— що більший гріх, то суворіше і важче покарання. Якщо ви щиросердо не покаєтесь у своїх гріхах, то на страшному суді марно волати; хто списує — покайтеся, інакше вам на долю випадуть невтішні сльози і стогнання.

За кожен гріх призначені особливі муки. Одна година в пеклі страшніша за сто років найжахливіших мук на землі. Оплачте свої гріхи, не підказуйте, не списуйте, не обдурюйте вчителів своїх, щоб судного дня бути серед праведників.

— Я прошу вас, пане колего,— звернувся нещодавно до законовчителя викладач математики,— скажіть на найближчому уроці першокласникам, щоб вони мене не обдурювали.

---

[1] Святий Евергарде, моли бога за нас! (лат.).

Хлоп'ята організувались у списуванні, і одне з двох: їх письмові роботи або всі хороші, або у всіх ті самі помилки.

Законовчитель охоче взявся повчати першокласників, що судного дня слухняність цінуватиметься значно вище усяких людських хитрувань. Обдурювання не буде прощатися. Списування шкільних завдань карається на землі двійкою і зниженням оцінки з поведінки, а на тому світі — вічними муками. Хто списує — хай покається з благим наміром більше не обдурювати.

Ось чому після першої ж контрольної Балушка і вписав у список своїх гріхів: «Списував завдання з арифметики». А о десятій годині список поповнився ще одним записом: «Перебуваю членом таємного товариства «Чортове копито». Якщо вже сповідатися, то треба розповісти все і очистити свою душу. Після покаяння можна знову грішити, знову бути членом цього страшного таємного товариства, яке приносить йому стільки різних вигод.

Товариство і справді було страшним. Мафія — ніщо у порівнянні з «Чортовим копитом», бо «Чортове копито» — товариство першокласників по обдурюванню вчителів.

Кращі учні класу є його членами, навіть любимчики вчителів, ті, що носили письмові роботи викладачам додому. Один списував у іншого, один другому підказував, а коли несли зошити вчителям, брали з собою чорнильницю і ручку і десь у під'їзді виправляли помилки в роботах.

«Чортове копито» розкидало свої страшні таємні сіті на уроках латині, чеської мови, історії, природознавства, математики.

Членом товариства був навіть син учителя латинської мови, він потай витирав в журналі батька хрестики та інші погані позначки навпроти імен своїх однокласників.

Перед сповіддю, о десятій годині ранку, під час перерви, у дворі зібрались усі члени товариства, і голова його Каганек, син учителя латині, оголосив, що після уроків усі повинні зібратися біля кріпосної стіни і вирішити, як поводити себе на сьогоднішній сповіді.

— Будемо присягати на Корані,— сказав він.

«Чортове копито» було магометанським товариством.

Усі зібралися і розташувалися над садом Фоліманки. Каганек приніс турецький піастр, який узяв із батьківської колекції. Арабські письмена на монеті повинні були замінити Коран.

— Говори, брате мій,— вимовив Вомар.

— Шановні панове,— почав Каганек,— сьогодні ми ідемо на сповідь. Сподіваюся, що серед нас немає мерзотника,

який зрадить наше товариство. Хто збирається сказати на сповіді, що він член товариства «Чортове копито», хай вийде наперед, і я його вб'ю.

— Але ж існує таємниця сповіді,— запротестував Балушка, що був першим забіякою у класі.— У всякому разі я перший покаюсь у цьому. Законовчитель не наважиться нікому сказати. Йому треба одержати на це дозвіл папи римського. Але я не грішитиму. Якщо хочеш, Каганек, виходь проти мене, будемо битися.

Голова Каганек сплюнув.

— Зрадник,— сказав він патетично,— кожний зустрічний має право вбити тебе, як собаку.

— Балушка тільки висповідається патеру,— втрутився Влчек,— без дозволу папи патер не посміє сказати директорові. Йому доведеться з'їздити до Рима, і навряд чи папа дасть дозвіл. Одного разу я читав у «Райському саду», як одна людина сказала на сповіді священику, що вбила купця і що наступного дня через це стратять безвинну людину. Священик нічим не міг допомогти нещасному, тому що був зобов'язаний зберігати таємницю сповіді. Тоді він телеграфував у Рим, але, доки надійшла відповідь, безвинного вже повісили.

Усі почали обговорювати, чому справжній вбивця пішов не до судді, а до священика. Балушка за нього вступився.

— Він знав, що священик не має права сказати. А суддя наказав би посадити його у в'язницю. Я теж, як той розбійник, все на сповіді розповім.

— А, власне, навіщо тобі це треба? — спитав Петерка.

— Тому, що я боюся пекла,— відповів Балушка.

Усі із здивуванням подивилися на нього. Може побороти Калісту, найсильнішого хлопця із другого класу, а пекла боїться.

— Чому ти боїшся пекла?

— А ти не боїшся?

— Ні,— відповів Петерка.— У мене один дядько священик, а другий вікарій. У крайньому разі вони мені допоможуть. Колись дядько-священик сказав батькові: «Втім пекло не таке страшне, як його малюють», і обидва розсміялися, а тато додав: «Принаймні, людина сидить там у теплі».

— Брехня! — встав на захист пекла Балушка.— В «Райському саду» я читав оповідання про одного шахрая, що потрапив до пекла. Він усе життя брехав і ніколи в цьому не каявся. Так йому чорти кожної секунди відрізали язика, і він за півсекунди відростав знову. Чорти знову ріжуть

язика, а він тут же відростає, і його знову ріжуть. І так без кінця, цілу вічність.

— А очі грішників лижуть там смердючі пси язиками вогненними,— повідомив Ногач.— Я бачив таку картину у нашій церкві на стелі. І стріляють з гармат у душі грішників, потім кроплять їх святою водою, заковують у кайдани і ллють в горлянку рідкий гній.

— Все це брехня,— відгукнувся Котва.— Звідки у чортів свята вода?

— Вони крадуть її,— не здавався Ногач.

— Не верзи нісенітниць, дурню,— визвірився на нього Котва.— Чорт святої води боїться.

— Не боїться! Сам не верзи нісенітниць. Битися хочеш? Давай?

Хлопці зчепилися. Ногач повалив Котву і, лежачи на ньому, кричав:

— Так боїться чорт святої води чи ні?

— Не боїться,— здався Котва. Ногач випустив його і знову заступився за Балушку.

— Хай вже Балушка покається, що він член «Чортового копита».

— І візьме цей гріх на себе за всіх.

Голова Каганек проголосив: усі клялися на Корані, що не видадуть товариства, і якщо Балушка на сповіді скаже про нього, він порушить клятву.

— Ні,— вперто заперечував Балушка.— Я католик і християнин. Якщо я согрішив, повинен покаятися, а якщо ти ще щось скажеш, одержиш пару ляпасів. Патер не може розголошувати те, що йому говорять на сповіді.

Законовчитель Шимачек був злим і виглядав за гратами сповідальні похмурим і суворим. Примушував читати «Отче наш» і «Богородицю» не менше восьми разів.

Чому б йому не сердитися? Він сповідав п'ятикласників. Підійшов і опустився на коліна п'ятикласник Ружичка.

— Чи вірите в бога, Ружичка?

— Я б сказав, але одержу за це вісім годин карцеру.

— Даю чесне слово, не одержите.

— Ну, тоді не вірю.

— In nomine domini [1]. Для спокутування прочитаєте сорок разів «Отче наш» та ідіть, не хочу більше грішити з вами. Думаю, що з закону божого ви провалитеся.

Негідник цей Ружичка. Одного разу патер Шимачек, доводячи в школі існування бога, дозволив учням дискусію.

---

[1] В ім'я господа (лат.).

— Ваше преподобіє,— звернувся до нього Ружичка,— як же так, бог створив світло у перший день, а сонце тільки на третій?

За це питання на відкритому диспуті Ружичка одержав чотири години карцеру і вислухав нотацію.

Мотив покарання: «Зухвале запитання».

Тепер законовчитель знає напевне: «Ружичка не вірить у бога». І він злобливо призначав єпітимії. Проходив клас за класом, і що нижче клас, то мізерніші гріхи. Восьмикласники вже чимало грішили проти шостої заповіді. Тут патеру довелося дещо почути. І семикласники, не соромлячись, бажаючи досадити законовчителеві, сповідалися в непристойних висловлюваннях і вчинках. А дехто з п'ятикласників навіть згадував про доми розпусти. Поступово гріхи дрібнішали. Час від часу лунали визнання в онанізмі. Четвертокласники, третьокласники, другокласники... Нарешті прийшли зі своїми гріхами першокласники. Не слухалися батьків, списували уроки, говорили непристойності, лаялися, крали вдома гроші і т. ін. Найнудніші гріхи. Нічого збудливого, як у гімназистів четвертого класу і вище.

Нарешті серед цієї нудоти спалахнув промінь.

Сповідався Балушка...

— Зізнаюся богу всемогутньому і вам, преподобний отче, служителю божому, що я є членом таємного товариства «Чортове копито».

— А хто ще перебуває в ньому?

— Цього я сказати не можу.

І продовжував:

— Зізнаюся богу всемогутньому і вам, преподобний отче, служителю божому, що я присягав на Корані.

— Ви збожеволіли, Балушка!

— Зізнаюся богу всемогутньому і вам, преподобний отче, служителю божому, що я не збожеволів.

— Балушка, я не можу вам відпустити гріхів, ідіть до пана директора і зізнайтеся йому, як зізналися богу і мені!

— Не можу. Я знаю, що ви нічого не скажете директорові, ваше преподобіє.— Балушка заплакав.

— Балушка, ви по-справжньому покаєтесь, якщо повідомите все пану директору. В середній школі неприпустимі таємні товариства. Ідіть, прочитайте тридцять разів «Отче наш» і «Богородицю». А завтра розкажіть усе нашому директорові.— І, пробурмотівши щось, преподобний отець тикнув єпітрахиль для поцілунку.

Балушка вийшов, похитуючись, і опустився на коліна перед вівтарем.

Він подивився на своїх друзів. Ні, він не викаже їх! Нізащо не викаже! Він нічого не скаже пану директору. Преподобний отець також не скаже, він же зв'язаний таємницею сповіді.

Наступного дня законовчитель викликав Балушку.

— Чому пан директор досі нічого не знає?

Балушка похитав головою і, набравшись сміливості, відповів:

— Ваше преподобіє, це таємниця сповіді.

— Постривай, негіднику! — закричав законовчитель.— Чи підеш ти до директора?

— Ваше преподобіє, не піду, не можу я. Це таємниця сповіді!

Бідолаха Балушка розплакався тут же в коридорі. З кабінету вийшов директор.

— Що трапилось? Чому хлопчик плаче? — спитав він у законовчителя.

— Цей мерзотник не хоче признаватися, що є членом таємного товариства у своєму класі,— відповів законовчитель.

— Пройди до кабінету,— суворо сказав директор Балушці.— Розберемося, в чому справа.

І законовчитель, штовхаючи поперед себе нещасну жертву таємниці сповіді, додав:

— Ось у кабінеті директора либонь зізнаєшся, який ти негідник...

З того часу Балушка перестав вірити в бога.

Як Юрайда зробився атеїстом

I

Юрайда, випускник гімназії міста Градиште, збирався до Праги для підвищення освіти; спочатку він з'їздив поклонитися святим мощам у Велеграді, бо був досить побожним юнаком. Батько його був депутатом від клерикальної партії і при нагоді повторював: «Ми — католицькі християни».

Один дядько Юрайди був парафіяльним священиком, два двоюрідних брати — паламарями і одна далека родичка, тітка,— проскурницею. Сам Юрайда протягом усіх гімназичних років прислужував у церкві міністрантом, знав напам'ять житія святих отців і ось зараз мав вступити до

Празького університету, хоча дуже вже хотів стати сільським попиком. Але батько бажав зробити з нього адвоката, і так сталося, що Юрайда, сидячи в ресторані Градиштського вокзалу зі своїм дядьком-священиком, в останній раз розмовляв з ним про бога і клявся, що залишиться і в безбожній Празі богобоязливим католицьким християнином. При цьому він лив у себе вино, як у бочку, і все торочив:

— Ми — католицькі християни.

— Що ж, хлопчику,— говорив йому на прощання преподобний дядечко.— Прага — жахливе місто. Ти ж пам'ятаєш: вони утопили нашого святого Яна [1], та й зараз там, певне, не краще. З усіх боків попідступають до тебе, почнуть схиляти до невіри, а ти їм так і кажи: знаєте що, кажи, ми — католицькі християни і до смерті залишимося католицькими. Ох, хлопчику, вони тоді почнуть хулити бога, а ти їх не слухай.

Коли дядько закінчив проповідь, племінник подумав, що можна було б одержати від нього додатково грошенят на дорогу, і зворушливо промовив, що краще б йому зняти окрему кімнату, щоб не чути, як хулять бога співмешканці, але це вимагатиме більше грошей, ніж він спроможний заплатити.

— Що ж, хлопчику, одержуй ще дванадцять рейнських, ти тільки від бога не відступайся. Не відступишся від бога — він тебе також не покине і проведе щасливо через усі перешкоди і перепони.

І Юрайда з серцем, переповненим побожністю, поїхав до Праги.

II

У Празі він не займався науками, а пив празьке пиво; коли ж траплялося йому згадати рідну Моравію — заглядав до винного погрібця, вихиляв там чарочку-другу, з'їдав порцію моравської ковбаси і казав: «Ми — католицькі християни».

---

[1] Ідеться про Яна з Помук (1345—1393), який був генеральним вікарієм празького єпископату за царювання короля Вацлава IV. За переказом, король наказав утопити його в річці Влтаві за те, що він не видав таємниці королеви, яку вона довірила йому на сповіді. Стараннями католицької церкви його було канонізовано під іменем Яна Непомуцького. Ян Непомуцький вважається святим покровителем Чехії, культ його посилено запроваджується чеським католицьким духівництвом.

Після трьох місяців такого життя він переїхав з окремої кімнати до спільної з двома студентами-політехніками, яких звали Мразек і Колінко і з якими в нього були щирі товариські стосунки, що не затьмарювалися нічим, крім того, що Мразек і Колінко не вірили в бога. Релігійні дебати переносилися навіть у шинки, де Юрайда ближче до півночі звичайно кричав:

— Ви — лютерани і язичники, а ми — католицькі християни!

До двох годин ночі звичайно відбувалося примирення, і язичники, обійнявшись з католицьким християнином, горлаючи, крокували додому. Одного разу друзі затягли Юрайду до студентів з Ганацького краю; налякавши побожного Юрайду, ганаки затягли опівночі пісню про картоплю, яка на вайлуватому ганацькому наріччі звучала приблизно так:

Господи на небесі,
Не твори ти чудесі!
Варто дмухати в міхи
Для дурної картохи!
Ти б химерив для собі,
Картоп росте і без тобі!

Юрайда збунтувався:

— Чого ж чекати від вас, коли всі ви лютерани і язичники! А тепер я сам співатиму!

І він із страхітливою побожністю загорлав:

Морави ніколи від віри не відступлять,
Батьківський спадок нам збережи, господь...

Він вилетів із шинку, як блискавка: на льоту перекинув стіл і два стільці, але, опинившись на вулиці, все-таки крикнув безбожникам-ганакам:

— Дуже треба мені сидіти з вами, язичники, магометани!

Він пішов додому, помолився всемогутньому богові, дякуючи йому за те, що щасливо уникнув підводних рифів невіри; коли повернулися Мразек і Колінко, Юрайда вже спав сном праведника на підлозі, де постелився, щоб покарати себе за те, що чув, як співають «Ти б химерив для собі, картоп росте й без тобі». Вранці він прокинувся, страждаючи від страшенної спраги, а тут ще передбачався іспит, який мав підтвердити, що Юрайда чесно прослухав семестровий курс римського і германського права. Юрайда записався на іспит, щоб його звільнили від платні за навчання, бо фінанси його стрімко танули під впливом Сміховського акціонерного пивоварного заводу.

У всьому цьому було одне «але». Юрайда анічогісінько не знав ні в римському, ні в германському праві і тільки невиразно підозрював, що це якась дурниця. Проте, з іншого боку, він покладав надію на допомогу божу і з серцем, переповненим довіри, чекав чуда.

Він став гортати курс лекцій і пити воду, кривлячись і лютуючись. Така звіряча спрага — і всього двадцять крейцерів у кишені! Тоді він почав скаржитися своїм співмешканцям. Собаче життя. Гроші він одержить тільки післязавтра. А завтра іспит. І йому вкрай необхідно ввечері якось підбадьоритися, але як підбадьоритися, коли в тебе лише двадцять крейцерів. Злидні, справжні злидні. І тому він має до них прохання: позичте, хлопці, два рейнських...

Мразек з Колінко перезирнулися, відійшли порадитися. Потім Колінко наблизився до Юрайди і з серйозним виглядом заявив:

— Ось що, приятелю, гроші ми тобі дамо, але ти спочатку похули бога.

Юрайда підскочив:

— Ви, язичники, ми — католицькі християни, і краще я загину, ніж ображу творця...

— Отже, не будеш хулити бога, Юрайдо?

— Не буду.

— Це твоє останнє слово, Юрайдо?

— Останнє.

— Що ж, бувай здоровий.

І вони пішли, залишивши його у нестямі від обурення. Потім Юрайді зробилося сумно, він почав машинально гортати курс римського права. Його підозри виявилися справедливими: самі дурниці.

Обідати Юрайда не пішов, запалив люльку, ліг на диван і відкинув лекції, він палив і покладався на бога.

Після обіду заявилися Мразек і Колінко; наче не бачачи Юрайди, вони підсіли до столу і почали безсовісні розмови про те, як увечері вони підуть до пивної «У Флеків» і яке там гарне пиво.

Юрайда не витримав.

— Хлопці, ну дайте ж мені хоч один рейнський, богом прошу.

Він дивився на них, як дивиться на суддю звинувачений під час винесення вироку.

— Юрайдо, хули бога,— була відповідь Мразека.

Юрайда мовчав. Мразек і Колінко спокійно продовжували бесіду про флеківське пиво, доки Юрайда не почав корчитися на своєму дивані.

— Ну-бо, хлопці, один рейнський!

— Юрайдо, хули бога.

Страшенна боротьба йшла в душі — і Юрайда зламався. Він почав жахливо хулити бога, він лаяв бога на всі заставки. Потів зажадав два рейнських. Його примусили ще блюзнірствувати і видали монети.

Утрьох вони рушили до Флеківської пивниці, на порозі шинку Юрайда обернувся до друзів:

— А все ж ми — католицькі християни.

Додому повернулися вранці. Юрайда вмився і пішов на іспит. Результат був таким, яким і мав бути, коли людина зовсім нічого не вчила. І ні до чого тут богохульство, Юрайда з тріском провалився, тому що на всі питання відповідав нерозбірливим муканням.

Усе трапилося напередодні великодніх канікул, які тривають місяць. Того ж дня Юрайда поїхав додому і весь місяць старанно зубрив, бо вирішив перескласти іспит після канікул. На кожній сторінці підручника він написав: «Ми — католицькі християни». Він щодня відвідував святу месу і гаряче молився богу, щоб йому було прощено гріх і з книги життя були викреслені його безбожні богохульні слова. Родичі не могли натішитися ним і, коли він від'їжджав до Праги, забезпечили чималою сумою грошей. Так Юрайда з серцем, переповненим побожністю, повертався у столицю.

III

— Юрайдо, хули бога,— були перші слова, якими зустріли його співмешканці.

Він почав їх усовіщати, закликаючи пам'ятати про вічне спасіння. Мов у стіну горохом. Друзі реготали, кричали навввипередки:

— Юрайдо, хули бога!

Юрайда пішов у костьол; увечері він сидів вдома, повторюючи римське і германське право, а наступного дня з повною довірою до бога і впевненістю у своїх знаннях рушив складати іспит.

І вдруге Юрайда з тріском провалився, наче й не займався науками, а всі вечори ганьбив мерзенними словами святу Орлеанську діву.

Опівдні, розлючений, він ускочив до шинку, куди ходили язичники Мразек і Колінко, і гаркнув на все приміщення:

— Ох, я зараз так побогохулю: я знову провалився, тепер ми атеїсти.

Приїхав якось до Праги дядько-священик і, не знайшовши Юрайди вдома, пішов за ним у шинок. Там у товаристві ганацьких студентів поважно сидів його племінник, громовим голосом виспівуючи;

Господи на небесі!
Не твори ти чудесі!
Варто дмухать у міхи
Для дурної картохи!

Дядько-священик моментально зник, а слідом за ним неслося:

Ти б химерив для собі,
Картоп росте й без тобі...

— Язичник шолудивий! — сплюнув дядько.

Гріх патера Ондржея

Парафіяльний священик Ондржей вже вісімнадцятий рік перебував у чистилищі, сам не знаючи за що. До цього часу йому не винесли остаточного вироку, хоча в останні роки чистилище не було таким уже переповненим. Більшість душ робило тут тимчасову зупинку; не встигнеш озирнутися — як їх із скреготанням зубовним перепроваджували далі, до пекла. Часом, набравшись сміливості, патер Ондржей намагався розпитати когось із ангелів-наглядачів:

— За що ви мене тут тримаєте, панове?

Але вони знизували крилами і незмінно відповідали:

— Ваш процес ще не завершено, преподобний отче.

Від цих слів йому завжди робилося моторошно, як тільки може бути моторошно душам у чистилищі, хоч він і не знав за собою жодного гріха. Був він одним із тих високоповажаних священнослужителів, яких описує Райс [1]. На землі він мав усі необхідні прикмети такого персонажа: довге сиве волосся, тремтячий старечий голос і першокласну моральну чистоту.

І все ж його тримають під слідством у чистилищі.

---

[1] Райс Карел Вацлав (1859—1926) — популярний чеський письменник. Йдеться про його романи «Забуті патріоти», «Захід» тощо.

Останнім часом його товаришем по нещастю був один капелан, який міг сподіватися на добрий десяток тисяч років відсидки в чистилищі. Бідолаха одного разу цілих чверть години, роззявивши рота, простояв на ювілейній виставці біля підніжжя американських гір, біля самого жолоба, а на шляху додому його розбив параліч.

— Уявляєте, ваше преподобіє, справжнє брюссельське мереживо,— розповідав нещасний капелан пану Ондржею, чия чиста душа не розуміла різниці між найзвичайнісінькою нижньою спідницею і мереживною. Ангели, жаліючи його, співали зворушливих пісень на слова святих отців і радили:

— Зволльте подати апеляцію, пане патер.

І він подав апеляцію у письмовій формі:

«Преславний вищий суддя!

Нижчепідписана мізерна душа, парафіяльний священик Ондржей, цим звертається з найнижчим проханням про звільнення його з чистилища і насмілюється навести для обгрунтування цього уклінного прохання такі докази:

A) Нижчепідписаний не пригадує за собою нічого, що могло б заплямувати його совісті. Жив він згідно з велінням святих отців церкви.

B) Нижчепідписаний абсолютно цнотливий, що може підтвердити церковний староста Палушка, який зараз перебуває у казані за номером 253 у чистилищному відділенні з поміркованим режимом, яке забезпечене вентиляторами.

C) Це ж, тобто цнотливість і бездоганність нижчепідписаного, може підтвердити і жандармський вахмістр Йозеф Лоукоба, що нині перебуває у блаженстві на небі, біля п'ятого турнікета.

D) Нижчепідписаний виявив чудотворне джерело і безкоштовно постачав воду в сирітські притулки і виправні будинки.

E) Гімназію закінчив із відзнакою, що може підтвердити директор Алексіус, що нині приписаний до штату ангелів, які стережуть у чистилищі гімназистів.

F) Нижчепідписаний досконало володіє латиною, грецькою, давньоєврейською і арамейською мовами, що особливо треба взяти до уваги.

G) Ніколи ні в чому не засумнівався.

Виходячи з викладеного вище, цей парафіяльний священик звертається з проханням про звільнення його з чистилища і, в разі сприятливого рішення свого найнижчого клопотання, обіцяє докласти всіх зусиль, щоб виправдати таку високу довіру».

Але прохання було повернуто.

— Не по формі,— сказав ангел, який приніс його. За життя цей ангел був чиновником в одній з канцелярій.

Тоді патер Ондржей написав на звороті листа: «Убога душа, парафіяльний священик Ондржей, подає прохання про звільнення з чистилища: Sub litteris [1]: a, b, c. d, e, f, g».

У річницю своєї смерті (звичайно раніше цього і на землі клопотання не розбирається) він одержав відповідь:

«Ваше преподобіє! Доводжу до вашого відома, що вищий суд найближчим часом не засідатиме, а тому ми переправили ваше прохання до судової комісії чистилища, щоб вона по можливості приділила увагу вашому клопотанню і після розслідування гріхів, які вчинили ви, передала вашу справу в звичайну судову інстанцію, перед якою вам належить стати.

За підготовчий комітет вищого суду:

Гавриїл».

І тихо попливли роки під жалісні зойки душ і зворушливий спів ангелочків, які гойдали в чистилищі душі нехрещених немовлят.

Але ось нарешті патер Ондржей одержав повістку: «Вас викликають до священного сенату».

У нижній судовій палаті чистилища вже засідав сенат, який могли лицезріти лише ангели-наглядачі, що вводили підсудних. У повітрі ширяла книга життя патера Ондржея, яку гортала невидима рука.

— Парафіяльний священик Ондржей,— почув він голос,— чи бачиш ти книгу свого життя? Вона чиста, за винятком однієї сторінки. Тепер відповідай чесно на питання: чи був у тебе в Австралії брат?

— Був, о великий сенате.

— І наступне запитання: чи писав ти своєму братові в Австралію?

— Так, славетне судилище. У 1882 році у Сідней.

Книга закрилася, і до нього долинув глибокий голос, який за всіма ознаками належав голові сенату:

— Ти ретельно простудіював усі книги святого Августина, вчителя церкви?

— Так.

Тепер було чути лише шум крил. Суд віддалився на нараду. Знову шум крил, і голос з неба провістив:

---

[1] За пунктами (лат.).

— Священик Ондржей засуджується на 1500 років примусового перебування у чистилищі з урахуванням 22 років попереднього ув'язнення.

Підстава:

У своїй книзі «De retractatione, vel librorum recensione» [1], що датується 415 роком після народження Христа, вчитель церкви Августин проголосив віру в антиподів [2] єрессю (див. арк. 213). Оскільки Австралія належить до антиподів, то віра в існування Австралії є гріховним богохульством, яке збільшено і підтверджено надсиланням звинуваченим листа своєму братові до антиподів у Сідней. Як пом'якшувальна обставина береться до уваги абсолютна цнотливість, щиросердне і повне визнання патером Ондржеєм, що перебуває під судом, своєї провини.

— Не плачте,— потішали засудженого ангели,— щось подібне могло трапитися з вами і перед будь-яким сенатом на землі.

Повчальне оповідання

Княгиня фон Шварц була у любовному зв'язку зі своїм молодим сповідником, який вважався непримиренним ворогом пороку, тому що бог всезнаючий і всюдисущий. Оскільки патер був коханцем княгині, він особливо люто переслідував порок серед бідняків.

Сам він уперше освідчився княгині в коханні у замковій каплиці. А потім сказав їй: «Іди, дочко моя, і більше не гріши!». Це було так потішно, що княгиня намагалася якнайчастіше давати йому можливість повторювати ці біблійні слова.

Отже, поділяючи з князем прихильність княгині, він у своїх проповідях викривав порок, що царював унизу, біля підніжжя замку, в низеньких халупах, геть-чисто заселених людьми, які працювали на панському дворі.

Діти цих робітників відвідували школу, де кілька черниць тлумачили їм закон божий, вибираючи з нього лише найбільш повчальні історії. В результаті у дитячих головах все сплуталося, і коли вони приходили додому і чули, як лаються їхні батьки, вони сиділи, наче прибиті.

---

[1] «Про повторний розгляд, або про цензурне обстеження книг».

[2] Антиподи — мешканці діаметрально протилежних пунктів земної кулі.

4 2—2604

Але який був сенс у тому, що дітлахи під впливом черниць за життя ставали ангелочками, якщо їхні батьки блукали в пітьмі і не прагнули очистити свої душі від плотських нахилів та пристрастей?

Княгиня робила безліч добрих справ, які врівноважували її гріхи. Вона багато молилася, компенсуючи побожністю брак доброчесності. Княгиня вірила у милосердя боже і тоді, коли грішила, і тоді, коли добрими ділами і каяттям очищала свою душу,— бо милосердя бога безмежне. Вона навіть наказала черницям варити дітям часникову юшку.

Люди ж у тих халупах, навпаки, жили в гріхах і не думали про порятунок душі, тому що на це не вистачало часу: з ранку до вечора працювали вони за пару крейцерів на князівських полях.

Вони не молилися і, одержуючи платню, досить нешанобливо відгукувалися про безконечне милосердя боже. Коли ж бачили у замковому парку княгиню, яку супроводжував високошановний пан патер, плювалися і говорили: «Ця шлюха зовсім не старіє!»

Їм у їхній невірі навіть на думку не спадало, що пани поставлені над ними самим господом богом і що княгиня могла це почути. Говорили вони також, що преподобний і високоповажаний пан патер — свиня, не думаючи про те, що господь бог може за це на них розгнівитися і прокляне їх. Але бог у своїй безмежній доброті не робив цього, чекаючи, що грішники виправляться.

А вони продовжували грішити і називати князя «паном буйволом». Лише біс знає, як додумалися до цього, адже в князівському господарстві, крім управителя, казначея та їм подібних, вони мали справу лише з волами.

Отже, вони терпіли покарання за свої гріхи і вмирали, виснажені непосильною працею, хоча звичайно і говориться, що робота на свіжому повітрі досить корисна для здоров'я. Ішли вони на той світ змарнілими від голоду, незважаючи на усю вихвалену користь праці на свіжому повітрі, а все тому, що були безбожниками, лаялись і їм нічого було їсти.

До найбільших грішників належали поденник Вейвода і поденниця Петрова. Нещасні перебували у позашлюбному зв'язку і на додаток хотіли обдурити господа бога тим, що в іншому були цілком порядними людьми.

Але ж яка це порядність, якщо в результаті їх співжиття (незручно навіть писати про це!) з'явилися позашлюбні діти. Оскільки ж вони були позашлюбними, бог покарав їх тим, що вони не одержували часникової юшки, не були прийняті до школи, якою керували черниці, і тому не знали, що

таке господь бог. Вони гралися собі вдома сірниками або копошилися біля ставка, і порядні люди із замку чекали, що «ці бусурманята» або потонуть, або згорять, бо господь усемилостивий і карає тільки для того, щоб люди виправилися.

Усе-таки поганий приклад — людям заохота, і справи не рятувало навіть те, що пан патер після ночі, яку провів із її світлістю в посиленому пильнуванні, особливо гнівно викривав порок: люди не ходили до костьолу, не перевантажували записами метричну книгу і не прагнули одержати благословення божого та заплатити за це благословення божому служителю.

Звичайно якийсь хлопець просто говорив: «Ну, дівко, переселяйся до мене!» Дивишся, вже живуть разом, лякаючи її світлість княгиню і пана патера, які жваво уявляють долю грішників на тому світі.

— Ми знаємо самі по собі, як важко буває уникнути спокуси,— зітхав пан патер.— У нас обох, тобто у мене і у вас, ваша світлість, сильна воля, але плоть слаба, що, звичайно, бачить всемогутній господь. Але страшніше за все, коли в розпусті погрузають бідняки. Який же смисл у проповіді, якщо ці нещасні не ходять до костьолу!

— Спробуйте тоді вплинути на них своїм особистим втручанням, преподобний отче...

— Спробую,— відповів високошановний патер і поцілував княгиню в шию.

Отже, в неділю він рушив до Вейводи, щоб розтлумачити йому, що позашлюбне співжиття — це диявольська вигадка.

Вейвода сидів за столом і курив люльку. Петрова в'язала панчоху, а на ліжку пустували їхні діти.

Пану патеру запропонували єдиний стілець, а Вейвода пересів на лавку до Петрової.

— Вам треба було б бути більш обережними і уважними, поки ви не зайшли так далеко і не опинились у позашлюбному зв'язку. Істинно кажу вам: диявол блукає навколо нас, наче лев, що рикає і шукає, кого б йому проковтнути.

— Це так,— погодився Вейвода.

— Ви навіть не можете уявити, Вейводо, яка це свята річ, законний шлюб.

— Це так, преподобний отче, свята річ.

— Ось бачите, Вейводо, і ви, Петрова, шлюб — неоціненна річ і бажана богові. А чи не думаєте ви, що, ось так живучи, ви відвертаєте від себе милість божу? Ну, як, Вейвода?

— Так це ж все одно, преподобний отче!

— Вейводо, опам'ятайтеся! Що ви кажете?! Вам не здається, що у вас дерев'яніє язик?

— Чого нема, того нема, преподобний отче.

— Вейводо, заради всього святого, чи відвідували ви уроки закону божого?

— Аякже! Із закону божого в мене була тільки п'ятірка.

— Чи не шкода вам, Вейводо, того часу, коли ви вчилися ревно молитися богові?

Вейвода сплюнув.

— Так це ж, пане патер, було вже дуже давно!

— Чи не думаєте, Вейводо, що на тому світі ви ще розплатитеся за ваші гріхи? Мене дуже турбує ваше загробне життя.

— Все одно, преподобний отче.

— Вейводо, заклинаю вас, очистіться і одружіться з Петровою за законом. Адже те, що ви робите, все одно, що забажати дружину ближнього свого, як гласить заповідь! Вейводо, пам'ятайте про вічне життя, про смерть! Обіцяйте мені, що виправитеся. Це ж свинство, Вейводо! Це те саме, що спокусити чужу дружину, як сказано в святому письмі!.. Так що нам робити тепер, Вейводо?!

Вейвода витяг люльку з рота, взяв патера за руку і сказав довірчо:

— Ми з вами, преподобний отче, і надалі залишимося свинями.

Почувши це, патер вискочив з хати, ніби обпечений...

Як ми з отцем законовчителем турбувалися про хрещення африканських негренят

Не знаю, скільки коштує зараз маленький негритянський язичник. За теперішньої загальної дорожнечі ростуть ціни на все, можливо, що і бідні негри стали дорожчими, тобто піднялися прибутки високоповажних отців місіонерів і священиків, які збирають на них пожертвування.

Наш законовчитель у зубрницькій початковій школі говорив нам, що кілька років тому негритянський хлопчик коштував дванадцять гульденів. Він ще сказав, що існує таке релігійне товариство, яке збирає гроші на викуп маленьких негренят. Потім він почав говорити про святість хрещення і вліпив бідоласі Матею двійку з закону божого за те, що той не знав, як хрестять дітей: проторохтів, що, мовляв, дитину умочують у воду і тримають під водою доти, доки вона не охреститься.

За свої туманні релігійні уявлення Матей, крім двійки, одержав ще добру порцію різок, щоб міцніше засвоїв таїнство церковного обряду.

Закінчивши екзекуцію, отець законовчитель почав зворушливо розповідати нам про те, що по всьому світу діти збирають гроші для викупу і хрещення бідних маленьких негрів.

— Ось і вам, дітки, потрібно почати збирати гроші на це святе діло. При нагоді просіть крейцери у бабусь, дідусів, дядьків і тіток. А ти,— пан законовчитель указав на мене,— ти будеш у нас касиром. Коли в тебе назбирається дванадцять гульденів, я надішлю їх єпископу в Тріполі, а той переправить архієпископу до Алжіру, і його превелебність пан архієпископ купить у Тунісі маленьких негритянських язичників. Де-небудь у пустелі, в оазисі під пальмами, священик охрестить їх святою водою і відправить до Александрії, в Єгипет, щоб вони славили там бога і молилися за вас, за мене і за всю Зубрницю. За вас — за те, що ви їх купили, за мене — за те, що я спонукав вас до цих зборів, які допомогли привести їх у лоно святої церкви.

Якщо у вас є якісь заощадження, віддайте їх на цю богоугодну справу, бо ми не повинні забувати, що нещасні чорношкірі язичники ні про що так не мріють у своєму рабському становищі, як про те, щоб бути якнайшвидше охрещеними...

З цього моменту ми почали збирати гроші на маленьких негренят. Зрозуміло, не обійшлося без зуботичин, стусанів і бійки. Син старости хвалився, що якби він схотів, то міг би сам собі купити негреня. За це ми, звичайно, набили йому морду. Куплене негреня належатиме всьому класу і харчуватиметься у всіх по черзі і всюди славитиме господа бога за те, що врешті-решт стало християнином. Ми будемо щипати його, гратися з ним, водити його на повідку, а воно весь час співатиме нам хвалу за те, що ми його купили і віддали хрестити.

— Ну, чорношкірий християнин,— сказав Матей,— я йому наламаю боки за того прочухана, що одержав за нього від поголеного! Поведу його до ставка і налуплю там кропивою. Давайте, хлопці, збирайте побільше крейцерів, щоб нам швидше з ним потішитися. Будемо хрестити його кожного дня. Я опущу його у воду: хай чорношкірий християнин спробує, яка смачна водичка у Зубрницькому ставку.

Так, мріючи про наступну втіху, ми почали збирати крейцери. Всі хлопці заздрили моїй важливій посаді касира. Гроші я мав носити весь час з собою, і за мною постійно стежили, щоб я випадково не залишив якогось крейцера у єврея за медяники, солодкий корінь, сірники чи якісь інші предмети, здатні спокусити нас.

Спочатку старші, розумні люди вирішили, що всі хлопці в школі збожеволіли: почали раптом клянчити крейцери, мовляв, пан законовчитель купить їм за дванадцять гульденів негреня, маленького язичника, і його охрестять. Але незабаром усе з'ясувалося. Бабусі і дідусі видобули гроші з гамана для своїх онуків і почали молитися за успіх їх починання. Бабусі, пустивши сльозу, цілували дітлахів, а дідусі в усій Зубрниці вже передчували насолоду — як маленьке хрещене негреня ходитиме з ними в костьол до заутрені і співатиме божественні псалми. А найпобожніший з усіх, дідусь Швейцар, напившись у єврейському шинку горілки, почав кричати, що коли негреня виросте, його треба буде обрати у парламент депутатом від католицької партії.

Крейцери швидко прибували. Деякі хлопці давали зразу по десять крейцерів, інші регулярно вносили по чотири. Словом, мій чималий мішечок поступово наповнювався, доки не вибухла катастрофа, якраз на наступний день після того,

як я, обмінявши дрібні гроші на гульдени, побачив, що їх у мене зібралося цілий десяток штук.

У Загайє було храмове свято. Ми з Матеєм рушили подивитися мандрівних артистів. Заповітний мішечок я взяв з собою. Носив я його як пояс на голому тілі і навіть спав з ним, маючи пов'язані з цим незручності і терзання за свого роду сходинки до небесного блаженства. Матей одержав від батька десять крейцерів, стільки ж одержав і я від дядька, що був моїм опікуном.

— Слухай-но, Матею,— запропонував я,— давай дамо по п'ять крейцерів на викуп і хрещення негреняти, а інші п'ять кожен з нас витратить під час свята як захоче.

— Осел! — вилаявся Матей.— Через це паскудне негреня я псувати собі свята не буду. Ти роби, як хочеш, а я свої десять крейцерів всі витрачу на себе.

Свято було просто прекрасним: клоуни, каруселі, качелі, марципани, різні ласощі... А ще тир і силоміри... Матей швидко витратив свій капітал і сумний поплівся додому. Я не витратив досі нічого. Але тільки Матей зник з виду, пустився на всі заставки: покатався на каруселі, наївся марципанів, а потім почав потроху витягати монети з каси, призначеної на викуп і хрещення маленького негреняти.

До вечора двох гульденів наче й не було...

Наш законовчитель любив грати в карти. У той день, коли я зазіхнув на доручені мені гроші, він весь вечір просидів у шинку мого дядька, граючи у «двадцять одне» з паном вчителем, паном пастором нашої парафії і паном старостою. Йому не щастило. Коли я, обтяжений солодощами і нечистою совістю, повернувся додому, він програв уже свій останній гульден.

— Давай вийдемо на хвилинку,— сказав він, побачивши мене,— треба з тобою поговорити.

Ми вийшли на ганок. У мене від страху тремтіли коліна: «Всьому кінець,— майнула думка.— Він же всевідаючий. Тепер буде розплата».

— Скільки набралось у тебе грошей на викуп і хрещення негра?

Я ледь не розплакався.

— Мені треба знати, скільки у тебе!

— Вісім гульденів,— прошепотів я.

— Давай їх сюди! — наказав пан законовчитель.

Мені полегшало на серці. Я витяг свій мішечок. Ось вони, усі вісім гульденів, світленькі, з ангелочками. Пан законовчитель погладив мене по голові, засунув гроші до кишені і пішов знову грати.

Повечерявши, я почав стежити за грою.

— Ва-банк! — проголосив пан законовчитель.

— Правильно, ваше преподобіє,— схвалив учитель.

У банку було два гульдени. Пан законовчитель витяг туза, сімку і десятку.

— Перебрав! — пробуркотів він, сунув руку в кишеню і спокійно виклав на стіл два гульдени з ангелочками. Мої гульдени!..

До десятої години він програв усі вісім і знову викликав мене на ганок.

— У тебе дійсно нічого більше не залишилося? Не могли більше зібрати на негреня! Паскудні хлопці! Так ви ніколи не дочекаєтеся хрещення нещасних чорношкірих!

Ми і справді не дочекались.

Наступного дня на уроці закону божого пан законовчитель сказав:

— Вчора мені було вручено зібрані вами гроші. Я відправив їх і доповнив своїми. Через три дні вони будуть уже в алжірського архієпископа. Починайте збирати на інше негреня. Хай допоможе вам бог! Тільки гроші віддавайте прямо мені.

І він знову без затримки спускав їх у «двадцять одне» панові вчителю, панові пастору і панові старості...

Ось так ми з отцем законовчителем піклувалися про хрещення бідних маленьких негренят в Африці!

Тварини і чудеса

Присвячується
панам редакторам «Чеха» [1]

Судячи з книг святих отців, раніше відбувалося багато чудес. Чудеса ці знаменні тим, що в них велику роль відіграють тварини. Тут я хочу дати добрим віруючим кілька прикладів того, які робилися чудеса і як тісно з життям тварин було пов'язане життя цілого ряду святих. Усе це справді гідні подиву діяння, що глибоко вражають віруючих і наповнюють їх блаженством. Бо чудеса ці ламають усі існуючі закони природи і служать неспростовним доказом того, на що здатна божественна фантазія. Хто не повірить змальованому нижче, неминуче буде проклятий.

[1] «Чех» — газета, головний друкований орган чеського клерикалізму, який «прославився» своїми нападками на науковий соціалізм і цькуванням діячів робітничого руху. Почав виходити в 1896 р.

Марціан і гади

Коли одного разу святий Марціан був разом з учнем своїм, святим Еусебіусом, до них наблизилася велика кількість жахливих гадів. Еусебіус хотів втекти, але Марціан заспокоїв його, сказавши: «Покладайся на бога!» При цих словах гади розсипалися на порох, і вітер розвіяв його на всі сторони світу. Це було у третьому столітті після різдва Христового.

Ромедіус і ведмідь

У книзі «Свята Баварія» («Bavaria sancta») [1] написано таке: святий пустельник Ромедіус схотів одного разу вирушити, як не раз робив і раніше, до спасенника Вігіліуса, свого друга, який жив у Трієсті. І сів побожний пустельник на осла і поїхав через гори і ліси. Раптом, коли він зліз із осла і пустив його пастися, з хащі вибіг ведмідь, який тут же проковтнув осла. І рушив Ромедіус безстрашно на ведмедя і наказав йому підняти з землі недоуздок покійного осла і самого себе загнуздати цим недоуздком. Ведмідь виконав це, тремтячи від жаху, святий Ромедіус скочив на нього і так доїхав до самого Трієста, куди прибув 7 червня 520 року після різдва Христового.

Свята Теодора і нільський крокодил

Свята Теодора з Александрії Єгипетської мала стати дружиною багатого язичника. Куди їй подітися? Вона втекла з дому і сховалася в монастирі, переодягшись у чоловічий одяг. Там, серед ченців, їй довелося боротися з багатьма спокусами, але вона завжди перемагала їх. Недалеко від монастиря був ставок, до якого ченці ходили по воду. У ставку цьому завівся жахливий нільський крокодил. Він затягав під воду бідних ченців. Свята Теодора вирішила перемогти крокодила словом божим і одного прекрасного дня, не зважаючи на голосіння ченців, пішла одна до ставка. Крокодил, побачивши людину, виліз на берег і приготувався проковтнути пришельця. Свята Теодора, перехрестившись, безстрашно наблизилася до крокодила, говорячи: «Увійди у воду і більше не завдавай шкоди». Крокодил так налякався, що кинувся стрімголов у ставок і зразу ж потонув у його хвилях.

---

[1] Цю книгу було видано в 1861—1862 рр.

Голова святої Урсули та голуб дутиш

Довго не могли знайти голови святої Урсули, доки одного разу з милості божої не трапилося таке: святий Кумберт, єпископ Кельнський, що займався пошуками голови мучениці, сидів одного разу сумний у своєму покої, як раптом у відчинене вікно влетів голуб дутиш, який ніс у дзьобі пергамент. Він опустив пергамент на коліна здивованого єпископа, який прочитав: «Mia caput in ecclesia Bambercis, dextra pars. Sancta Ursula» («Моя голова — у Бамберзькому соборі, правий вівтар. Свята Урсула»).

За листом святої Урсули пішли в Бамберг і справді знайшли там її голову, яка донині зберігається в Кельнському соборі. І пергамент той я також там бачив, він написаний справді жіночою рукою. У них там є навіть чучело того самого голуба дутиша від сьомого століття після різдва Христового. Але найбільше чудо, що записочку на пергаменті було начеркано алізариновим чорнилом, яке на той час ще не випайшли.

Єпископ Корбіан і орел

Коли святий Корбіан зі своїм почтом подорожував по Італії, проводир не міг знайти ні шматочка м'яса, щоб підкріпитися. І коли всі заремствували, Корбіан сказав: «Ось побачите, господь бог пошле нам їжу з неба». Тільки він вимовив ці слова, як всі побачили, що орел, який схопив ягня, здійнявся у них над головами і, відпустивши кігті, кинув ягня на середину їхнього стану. Як повідомляє святий Корбіан, до ноги ягняти був прив'язаний мішечок із сіллю і прянощами, необхідними для приготування соковитої печені.

Пустельник Гутлах і ластівки

Пустельникові Гутлаху в пустелі складали компанію ластівки, які вилися над його сивизною. Цей святий чоловік харчувався лише корінням. У якийсь рік трапилася там страшна засуха; протягом багатьох днів Гутлах не міг знайти жодного їстівного кореня, отже, був близький до голодної смерті. Блукаючи пустелею, раптом він почув голос, що линув зверху: «Повернися додому, повернися додому!» І він

пішов додому і знайшов на столі у своїй хатині на великій тарелі дюжину фаршированих смажених ластівок. Це були ті ж ластівки; за велінням божим вони самі себе нафарширували і засмажили.

Святий Сола і мурахи

Магнус Йохан у книзі «Свята Баварія» розповідає про чудотворну силу святого Соли, показуючи її на такому прекрасному прикладі. Святий Сола пішов одного разу в ліс, і там на нього напали два вовки. У святого не було при собі ніякої зброї, крім твердої віри в бога. І ось він ім'ям божим наказав лісовим мурахам захистити його, що вони охоче виконали і з такою заповзятливістю ополчилися проти вовків, що ті утекли.

Конрад і павук

Старий літопис від десятого століття розповідає нам про не менш дивний випадок з життя святого єпископа Конрада з Констанци, що на швейцарській землі. Коли згаданий єпископ, причащаючись, готувався пригубити вино з келиха, перетворене святим таїнством у кров Христову, із склепіння впав павучок — і прямо в келих.

Далі в літопису говориться: «І вийшов павук наступного дня з тіла єпископа, живий, непошкоджений і бадьорий, і трапилося це в присутності курфюрста Баварського і багатьох князів церкви, які голосно раділи такому чуду». Павучка цього стерегли і годували до самої смерті.

Подія ця зафіксована рукою невмілого, але тим більш відвертого різьбяра. Різьба знаходиться у Базельському соборі. Над задньою частиною тіла єпископа в момент здійснення чуда сяє святий ореол...

Читач «Чеха» і осел

Один побожний католик, паламар, колись зустрів недалеко від Святої Гори атеїста, який став з нього сміятися. Побожна людина підняла очі вгору, і в ту ж мить атеїст перетворився на осла. Паламар почав дякувати богові, але, з другого боку, стало йому шкода, що людина раптом зробилася твариною, і він знову помолився богові, і осел перетворився на людину, яка через кілька місяців вступила до редакції «Чеха».

Небесна казка

Один з австрійських міністрів юстиції потрапив на небо і став там помічником святого Петра-воротаря. Він палив люльку, плював униз у пекло і спостерігав за душами, які бажали потрапити на небо. Одні душі поводили себе самовпевнено, інші трималися запобігливо і тихо: просили змилостивитися, впустити їх.

Деякі голосно стукали у ворота і зухвало кричали, що вони непорочні лілії.

Колишній австрійський міністр юстиції кожну душу оглядав, розпитував, що і як, потім допомагав святому Петру відчинити ворота, оскільки за ті довгі століття, що святий Петро сидить біля воріт, замок зовсім заіржавів і відчиняти його стало досить важко.

— Милий Петре,— сказав якось міністр юстиції,— треба намастити ворота вазеліном. Просто неможливо. Замок жахливо скрипить.

— Я ось уже шістсот років думаю про це,— відповів святий Петро,— але все ніяк не можу відлучитися,— помічника не було. Іншим разом і помічники є, так що з того? Був у мене один, так він мав особливу пристрасть розглядати праведниць, що підносились у рай,— ляскає, лоскоче: душечки ж усі роздягнені! Деякі ж були такими пишними, хе-хе, молодесенькі, ваше превосходительство! Тіло, наче алебастр. Деякі тримають свої голови в руках — краса! А одна з цих мучениць засміялася, коли помічник мій до неї причепився, і впустила голову — так і довелося пустити в рай без голови. Це та безголова свята, що біля фонтану на дереві сидить і вечорами завжди миє собі ноги. Велика тоді була спокуса, і мого помічника довелося усунути. Дали мені іншого. Він служив мені вірою і правдою двісті років, але якось прийшли два здоровенних ангели і скинули хлопця з неба в чистилище. Виявляється, були на землі два тезки — один розбійник, інший чесна людина; розбійник і потрапив на небо, а чесний запізнився і потрапив у пекло. Вже потім, коли його двісті років протримали у киплячій гнійній рідині, з'ясувалося, що він святий. Незважаючи на таку процедуру, він так приємно пахнув, що декілька чортів виправились і повірили в бога. Так що самі бачите, ваше превосходительство, скільки тут клопоту. Кажу вам, я вже бог знає скільки віків не відходив від небесних воріт. З мене вже на землі сміються, як із папи римського, що я нікуди не ходжу; але тепер, пробачте, я відлучуся. Спитаю про

вазелін, щоб ворота намастити. Я знаю, ваше превосходительство, що цілком можу на вас покластися. Зробіть ласку і завжди зачиняйте на два повороти і не забувайте закривати засуви, щоб чорти до нас не залізли. Одного разу вони підклали мені свиню: відчинили ворота відмичкою і залізли у відділення, де ми тримали під наглядом деякі душі. А серед них була одна гарненька, що мала від самого паризького архієпископа посвідчення про те, що вона цнотлива. Питання було дуже заплутане, і слідство проводив небесний верховний суд. Один з чортів видряпався на небо, переліз через кам'яну стіну в це відділення і... сталося нещастя: через дев'ять місяців народилося чортеня. Грішниця за це одержала дев'ятсот тисяч мук, а чортеня я з великою урочистістю благополучно втопив. Так що ви, ваше превосходительство, не робіть поступки ні проханням, ні скаргам. Краще хай праведник почекає кілька століть, ніж грішник потрапить на небо.

— Розумно,— сказав колишній міністр юстиції.

— Ще одне, ваше превосходительство: коли будете когось пускати в рай, неодмінно обшукайте його, щоб сюди чогось протицерковного або підбурюючого не проніс. Скажімо, скаржитися задумав, як тепер про небо пишуть, і захопив з собою вирізки з газет. Нині навіть святим вірити не можна. Ну, господь з вами! Побудьте тут, а я пішов за вазеліном.

Колишній міністр юстиції залишився один біля небесних воріт, суворо оглядаючи околиці у бінокль. Глибоко внизу під ним пливли світи... Коли з'явилася земна куля, Австрія була повернута до міністра задом. Він з прикрістю відвернувся, і став чекати появи душ. Нарешті пролунав сміливий стук.

— Хто там?

— Лідер соціал-демократів!

Колишній міністр юстиції посміхнувся.

— Що ж, ви ніколи не думали серйозно того, що говорили. Заходьте!

Душа зайшла з глибоким поклоном, побачила заступника святого Петра і зразу ж упізнала його.

— Як ми на землі разом трималися, так і на небі будемо,— сказав колишній міністр.

— Чи не хочете тютюну? Ви ж палите люльку?

Новий небожитель запалив і почав спостерігати нових пришельців. Наблизилися ще дві душі. Міністр юстиції хотів був відчинити ворота, коли старий знайомий зупинив його.

— Цих двох не пускайте! — вигукнув він.— Вони голосували раз проти уряду!

Через хвилину чорти потягли їх попід пахви у пекло і кинули в киплячу сірку.

З цього випливає, що уникнути вічної справедливості неможливо. Якщо навіть інакомислячі не поплатилися тут, на землі, то завдяки мудрому світовлаштуванню вони неминуче потраплять не на небо, а у киплячу сірку.

Як мій друг Ключка малював святу Аполену

Якщо ви у присутності художника Ключки виявите хоч найменший сумнів щодо художніх достоїнств картин, які він намалював, він почне оповідати вам довгу історію про те, як його портрети — надзвичайно живі й натуральні — переконали навіть німу твар, і заприсягнеться вам, що це — свята правда.

А ця правдива історія звучить приблизно так.

Якось малював він в ательє портрет своєї квартирної хазяйки — старої дами, яка мала величезного пса сен-бернара, на ім'я Фокс. Художник відтворив її в натуральну величину — вона сиділа в кріслі зі складеними на колінах руками.

Коли портрет хазяйки був уже зовсім готовий і вона пішла собі, нагору прибіг Фокс. Побачивши портрет, він підскочив до нього, крутячи хвостом і радісно гавкаючи, й почав лизати руки своєї пані, бо вважав, що бачить перед собою саму повелительку, живу. І лиш коли він злизав своїм шершавим язиком усі фарби, то, переконавшись у своїй помилці, спустив ображено хвоста і з гарчанням подався геть.

А коли ви й після цього висловлюватимете свої сумніви, художник розповість вам, як він ввів в оману також і хазяйку. Він намалював на полотні Фокса, і коли якось хазяйка йшла до пожильця, щоб нагадати про квартирну плату, він поставив картину так, щоб вона відразу впала їй в око.

— Фоксе, Фоксичку! — почала хазяйка кликати намальованого пса.— Іди сюди, йди до мене! Та йди-бо, не бійся! Фоксе, Фоксичку! А, ти боїшся, негіднику, що дістанеш батога за те, що розсівся в чужій кімнаті? Фоксе!..

Подібних історій про те, як і звірі й люди вважали його портрети живими істотами, він міг би розповісти вам безліч, і перед вашими очима, якщо йому вдасться вас переконати, він постане другим Апеллесом — художником, відомим в історії, який так намалював черешні, що прилітали птахи і клювали їх. Ім'я цього художника я мало не забув, та імені Ключки не забуду ніколи, оскільки збереглися відомості про його діяльність і мандрівки, які він здійснював у супроводі свого друга.

Друг його і розповів мені таке:

«Якось, під час своїх мандрівок по Моравії, ми підійшли до одного села, розташованого серед валаських лісів.

Мандрували ми в такий гідний подиву спосіб, який потребує мало грошей, багато красномовності і незвичайної холоднокровності, тобто годувалися у парафіяльних священиків, заможних селян, адвокатів, учителів і таке інше. Згідно з цим принципом, ми прибули на фару, де знайшли приємного літнього священика, економку в розквіті сил і аж ніяк не приємну зустріч, бо пан фарарж був дуже зайнятий перевіркою рахунків за ремонт костьолу.

Місцевість нам сподобалась, і ми, що вже було само собою зрозуміло, вирішили затриматися на цій фарі якомога довше. На жаль, Ключці за вечерею раптом блиснула нещаслива ідея: він почав розводитися про те, що вранці нам хотілося б оглянути костьол, бо ми начебто дуже заклопотані тим, щоб старі ікони в костьолах були завжди в повному порядку, і що ми ніколи не забуваємо безкоштовно запропонувати свої послуги там, де є потреба реставрувати образи.

Його промова завоювала нам симпатії пана фараржа, який звелів подати пляшку вина і повів з нами дружню бесіду про церковні образи.

Ключка стільки всього йому наговорив, що в мене навіть голова пішла обертом. Марно я йому під столом усіляко сигналізував, щоб він не дуже забріхувався,— ніщо не допомагало. Він спокійно розводив теревені про те, що у Стражниці ми розмалювали цілий костьол, причому зовсім безкорисливо, лише в ім'я честі та слави божої...

Коли пан фарарж вийшов за новою пляшкою вина, я скористався його відсутністю, щоб втовкмачити Ключці, що своєю балаканиною він накличе на нас масу неприємностей: раптом священикові спаде на думку, що ми могли б намалювати образ якого-небудь святого. Що тоді робити? Звичайно ми малювали дітей, бабів, дідів, а святих мучеників ніколи ще не зображали. Так нащо ж без кінця базікати про образи святих!

— Я сподіваюся,— сказав Ключка,— що пан фараржцього від нас не вимагатиме. Та якщо бог пошле на нас таку біду, віддамося його волі й уже як-небудь намалюємо святого.

Говорив він надзвичайно смиренно, як і подобає гостеві, який перебуває на фарі.

Пан фараржповернувся з вином і, коли налив нам, мав вигляд людини, яка тільки для того й виходила на хвилинку, щоб добряче розміркувати про те, що має сказати.

— За ваше здоров'я, панове! — проголосив він, цокаючись з нами.— Я справді дуже радий, що ви прийшли на мою фару...

Він на секунду зупинився, потім продовжував:

— Спочатку я прийняв вас, панове, дещо стримано, бо — коли вже бути відвертим — не довіряв вам, дізнавшись, що ви художники. Художників я завжди вважав за людей легковажних, які малюють жінок...— як би це делікатніше висловитися? — ну, словом, жінок без одягу. І я дуже вдячний вам, що ви з'ясували мені цю мою помилку. Ви маєте цілковиту рацію, що всі уславлені художники малювали святі образи. Кого зображав Леонардо да Вінчі та інші? Мучеників і мучениць божих...

Він знову зупинився і по хвилинному мовчанні, прикрому для нас, вимовив:

— У мене до вас невеличке прохання, панове, прохання віруючого до віруючих. Наш костьол дуже славиться своїми образами святих, і всі вони у повному порядку. От тільки у святої діви Аполени немає голови. Чи не будете ви, панове, такі люб'язні та чи не намалюєте ви святій Аполені голову? Благочестя тутешнього народу сильно потерпає, коли він бачить образ, що висить на стіні, без голови.

— З превеликим задоволенням,— відказав Ключка, тим часом як я немилосердно щипав його за ногу.— Намалюємо святу Аполену і тим самим прислужимося інтересам церкви.

— Свята Аполена,— провадив далі пан фарарж,— була закатована року 252 після різдва Христова за часів імператора Деціуса.

— Якщо вельмишановному панові фараржу завгодно, ми могли б домалювати також і імператора Деціуса,— прислужливо запропонував Ключка.

Я глянув на священика.

— Думається, що імператор Деціус на цьому образі є,— відповів він.— Святу Аполену примушували поклонятися ідолам; коли ж вона це відринула, безжалісні кати вибили

їй усі зуби й кинули її врешті-решт у вогонь... А її свята душа вознеслася до неба, до вічної мученицької корони.

Свята Аполена, як вам, панове, звичайно, відомо, є покровителькою і заступницею всіх, у кого болять зуби. На цій обставині я особливо наголошую. Тутешній народ любить образи, на яких страждання святих зображені ясно, в наочному вигляді. Як будуть наші віруючі радіти, коли побачать святу Аполену з виразом жахливих мук на обличчі! От я й прошу вас, панове: прислужіться християнству, прикрасьте храм божий, намалюйте святій діві Аполені лице, спотворене стражданням! Якби свята приємно усміхалася, народ не став би побожно їй молитися.

Ми обіцяли виконати його прохання.

У кімнаті, яку нам відвели, до пізньої ночі чувся наш приглушений шепіт.

— Було б дуже дивно,— міркував Ключка,— коли б я, що намалював Фокса, який ввів в оману хазяйку; що намалював хазяйку, яка ввела в оману Фокса,— коли б я не намалював голови святої діви Аполени, якій кати вибили всі зуби, і не зобразив би на її обличчі виразу нестерпного страждання, що його мають майже всі, хто йде в лікарню до милосердних братів або в зубну амбулаторію, щоб вирвати собі хворий зуб.

У крайньому разі розхитаю собі свого дуплястого зуба — він розболиться, я стану перед люстром і зображатиму святу Аполену і сам себе намалюю. А потім з цього ескіза перенесу вираз страждання на образ святої в костьолі.

— Це легко казати...— зауважив я, посміхаючись.— За твою дурну балаканину, що ми розписуємо костьоли, ти заслужив би...

— Ти мені не погрожуй,— спокійно заперечив Ключка.— Знаєш, як винайшли тачку?

— Ні, не знаю.

— Людина спробувала — і зробила тачку,— з тріумфом відповів Ключка.— Я спробую — і зроблю святу діву Аполену.

Так, легко було казати...

Наступного дня ми пішли оглянути костьол і образ без голови. Він висів високо, під самим склепінням. З допомогою драбини ми зняли його і віднесли до своєї кімнати, яку перетворили на ательє.

Два дні ми почували себе чудово: добре їли, добре пили, палили люльки пана фараржа й розмірковували, як нам зобразити страждання на обличчі святої діви.

Ключка «пробував», малював ескізи, але всюди свята Аполена так привітно всміхалася, що я душився від сміху й реготав на все горло.

Третього дня надвечір нещасний Ключка пробурмотів:

— Якби мені знайти тут принаймні одну людину, в якої болять зуби, я б її сфотографував і малював би за цим зразком.

Негідник поставив мені пастку: я спав біля вікна, так він уночі відчинив його і відчинив двері, щоб у мене від протягу розболілися зуби. Та, на щастя, цього не сталося.

На четвертий день ми взяли фотоапарат і пішли з ним селом, сподіваючись спіткати хоча б одну фізіономію з флюсом. На жаль, усе було надаремне! А тут іще пан фararж почав розпитувати за обідом:

— Ну, а як свята Аполена?

— Я вже зробив їй волосся,— відповів Ключка,— брови в неї також є, скоро буде готова вся. Потрібно немало труда, щоб вийшов досконалий твір мистецтва.

П'ятий день... Знову марні пошуки особи, в якої болять зуби.

— Тут занадто вже здорова місцевість,— скаржився Ключка.

На шостий день він почав благати мене, щоб я в ім'я мистецтва вирвав у себе обценьками хоча б один зуб; він мене зараз-таки сфотографує.

Настав день сьомий... Рано-вранці Ключка, як звичайно, подався на кухню, щоб розпитати економку, що готують на обід. Повертався він завжди сповнений радості, повідомляючи, що буде те й оте, і це нас цілком відволікало від думок про святу діву Аполену. На цей, сьомий день він повернувся з кухні з палаючими очима.

— Гуска з кнедликами?! — гукнув я йому назустріч.

— Телепень! — відрізав Ключка.— В економки розболілися зуби. Вони никає по саду з найжахливішим виразом на обличчі. Хутко апарат! Та швидше-бо!

Тільки-но ми одержали фотографію страдниці-економки, праця над образом святої Аполени почала швидко просуватися.

Вираз страждання на обличчі був просто чудовий.

На восьмий день ікона була готова.

Ми поставили її біля вікна і милувалися від дверей, яка вона вийшла розкішна.

У цей момент двері відчинились і ввійшов пан фарарж. Він озирнувся навкруги, побачив образ і сказав йому докірливо:

— Маріє, у вас ще й досі болить зуб? Я ж казав вам, щоб ви йшли у Рожнів, там вам цього зуба вирвуть. Більше я панькатися з вами не буду...

— Коли пан фараржк зрозумів свою помилку,— закінчив тихим голосом приятель Ключки,— він одразу перетворився на язичника і, втративши самовладання, почав зовсім не по-християнському клясти й лаятися. Ми зметикували, що найкраще зараз для нас — якнайшвидше позбирати свої манатки та щезнути...

Коли ми були вже за селом, Ключка спокійно звернувся до мене:

— Ось тепер бачиш, що я тебе не дурив з цим Фоксом. Вже якщо сам пан фарарж помилився, то чому б не помилитися й такій дурній тварі!

Так, воістину, Ключка — це другий Апеллес...»

Різдвяний вечір у притулку

На свято різдва Христового сироту Пазоурека зачинили в коморі, де зберігалися мішки з борошном, а також — о радість! — мішки з чорносливом.

Це відкриття було першим променем світла в мороку безнадії, що окутав Пазоурека. Пазоурек охоче склав би подяку господові за чорнослив, якби не був у такому настрої, коли мимоволі лаєш саме господа бога. Йому було цілком ясно, що якраз з милості цього самого господа бога він і сидить під замком.

Влаштувавшись якнайзручніше на мішку з борошном, він почав пригадувати одну за одною всі подробиці різдвяного вечора.

Згадав, як спочатку в притулку з'явився Христос в образі вчителя закону божого, потім — директор притулку, ще двоє якихось товстих панів та один довготелесий, який весь час сякався і якого всі називали «ваше превосходительство». Потім двоє найзразковіших сиріт принесли з директорського кабінету пакетики з дешевими шийними хустками, склали їх під різдвяною ялинкою і, поцілувавши руку панові законовчителю, відійшли набік.

Трохи згодом прийшли якісь дами, серед них одна вся в чорному. Вона гладила сиріт по голові й розпитувала їх про покійних батьків.

Топік Неговов відповів, що в нього батьків зовсім не було. Решта сиріт зареготала, а один хлопчисько, Калоус на ім'я, крикнув:

— Покруч!

Це було перше, через що вчитель закону божого заскреготав зубами й сказав, що Христові буде дуже неприємно, коли він, законовчитель, у такий урочистий день надає негідникам запотиличників. Але він все одно це зробить.

Ваша Метцер сказав, що в довготелесого, якого називають «ваше превосходительство», смердить із рота; Півора запропонував побитися об заклад на півсигарети, що це неправда.

Усе це було в їдальні. Ніхто ще нічого не їв, усі були страшенно голодні та з нетерпінням чекали знаку «Христа», який мав їх виручити; адже їм усім довелося поститися, за винятком тих двох, що допомагали на кухні: тим пощастило поцупити шматок святкового пирога, і вони хвалилися цим. Але Півора виказав їх за те, що вони йому не дали. Він думав затьмарити цим їхню радість, та вони вже встигли все з'їсти, так що законовчителеві довелось обмежитися тілесним покаранням у присутності всіх.

— Дав їм «Христос» гаряченьких,— хихикнув Півора, штовхнувши в бік Пазоурека.

Вихованці стояли в шеренгах, підсміюючись над товстими панами, які все зітхали:

— Бідні дітки... Бідні сирітки...

Потім директор виголошував промову. Здійнявши руки до неба, він прорікав, що милосердний господь не допустить загибелі нещасних малюків. При цьому він сердито витріщав очі на Вінтера, який показував язика тому панові, що весь час сякався. Директор шепнув щось законовчителеві на вухо; той покликав Вінтера і пішов з ним до сусідньої кімнати. Через певний час Вінтер повернувся зарюмсаний і весь вечір був тихше води, нижче трави.

Потім учитель звелів перейти всім до залу, де красувалася велика різдвяна ялинка з запаленими свічками і крилатим ангелом нагорі, якому хтось встиг підвести вуглем вуса, очевидно, бажаючи зробити його схожим на директора. Там довелося досить довго чекати, та нарешті двері розчинилися, і ввійшли дами з гостями й усі вчителі притулку.

Законовчитель осінив себе хрестом і почав читати «Отче наш». Усі молилися голосно і швидко, щоб якнайшвидше скінчити. Та після «Отче наш» було ще «Вірую» і «Богородице діво, радуйся».

Ліцер зауважив, що молитися краще під час вечері, а голод не свій брат, молитвами ситий не будеш.

Після троєкратного славослів'я матері божій пан директор виступив наперед і промовив:

— Во віки віків, амінь!

Але на цьому не скінчилося. Він завів на цілих півгодини мову про Христа. В животі в усіх бурчало голосніше й голосніше. А директор усе говорив, що, мовляв, Христос теж був такий маленький-маленький, і, не знаходячи слів, показав руками: «Отакенький!»

Дама в чорному мало не ридала, а директор, з дедалі більшим натхненням, говорив про скотину в хліві, багатозначно поглядаючи при цьому на сиріт. Нарешті, сказавши декілька слів про шийні хустки, сів.

Його змінив законовчитель. Він оголосив, що кожен із сиріт на пам'ять про різдво Христове одержить хусточку на шию, і запропонував їм прочитати тричі «Отче наш», тричі «Богородице діво, радуйся» і один раз «Достойно».

Досі Пазоурек тримався зовсім сумирно, незважаючи на те що Півора весь час силкувався якось його спровокувати. Але тут, почувши знову про «отченаші» та «богородиці», не витримав і сказав Піворі:

— Що ж це таке? Молися окремо за кожну онучу.

Пан, що сякався, щось тихо сказав директорові, який у відповідь спочатку побожно схилив голову, а потім, кинувшись до сиріт, ухопив Півору однією рукою за вухо, а другою штурхонув його під ребра.

Відчувши, що це загрожує зіпсувати йому святковий настрій, Півора закричав:

— Це не я, це Пазоурек!

Пазоурек, звичайно, теж почав захищатися. Взагалі, зчинився шум, так що законовчителеві довелося перервати «Отче наш» якраз на словах: «І полиш нам борги наші...». Всі повернулися назад.

Дама, яка весь час плакала, одразу почала схлипувати, чмихати, зітхати. Інші дами, піднявши очі до стелі, багатозначно поглядали на законовчителя, який явно був збентежений, але намагався це приховати: він витяг з кишені блакитний носовик і, приклавши його до обличчя, засурмив з таким азартом, що Воштялеку, Блюмлу, Качеру та Грегору здалося, начебто це старий слуга Вокржал подає на вулиці сигнал до колядування, і вони дружно завищали: «Народився Христос...»

Законовчитель підняв руки, намагаючись установити тишу, та всі подумали, що він диригує, і підхопили в унісон.

Під це урочисте різдвяне ревище директор схопив Пазоурека, як тигр ягня, і потяг його до комори.

Хай ласкавий читач уявить собі комору і в ній Пазоурека, мішки з борошном, мішки з чорносливом, кухоль молока на підлозі. Борошна Пазоурек, звичайно, не торкнувся. Що він їв і пив, про це неважко здогадатися, так само як і про наслідки, особливо взявши до уваги, що до комори він потрапив після цілодобового посту.

Неважко здогадатися й про те, що два мішки борошна, які були в коморі, після перебування там Пазоурека стали цілком непридатними і що в момент звільнення в'язня директором після півночі з комори йшов запах, абсолютно невластивий місцям, де зберігаються продукти.

Про святого Гільдульфа

I

Тірольське селище Обервашберенталь простяглося біля перехрестя двох доріг. Сама по собі ця обставина не варта ніякої уваги, але на тому перехресті стоїть стовп, і на стовпі — зображення чоловіка з бичем у руці. Над цією фігурою напис: «Святий Гільдульфе, молися за нас, грішних!»

Образ цей не позбавлений інтересу, оскільки святий Гільдульф вказує своїм бичем на селище Унтервашберенталь, начебто погрожує йому. Примітний він ще й через те, що намалював його мандрівний підмайстер-полірувальник, коли виявився неоплатним боржником старости Обервашберенталя -- господаря місцевого трактиру. Не маючи можливості розплатитися, він опинився перед вибором: або послухатися старости й намалювати «якогось святого, який би погрожував бичем Унтервашберенталю, де все село поспіль бандити та вороги обервашберентальців», або відправитись в тюрму.

Бідолаха вибрав перший варіант і за хліб і воду намалював святого. Коли ж праця була закінчена і його спитали, як звати цього святого, він опинився у скрутному становищі. Але тут, на щастя, хлопець пригадав, що в Лінці в нього є дядечко, на ім'я Франц Гільдульф; тремтячою рукою вивів він тоді під своїм творінням: «Святий Гільдульф», а парафіяльний священик дописав до цього латиною: «Молися за нас, грішних!»

Та головне полягало в тому, що дядечко мандрівного підмайстра одразу став святим, а мешканці Обервашберенталя були введені в оману, бо зверталися зі своїми молитвами до святого Гільдульфа, непохитно віруючи, що такий святий справді існує.

Проте священик ворожого селища Унтервашберенталь вивчив святці та встановив, що Гільдульфа там нема.

Обервашберентальці сприйняли це як особисту образу. І їхній священик (який і раніше був ворогом свого колеги з Унтервашберенталя, бо, граючи з ним у пікет, завжди програвав) у відповідь на образливе твердження сусіда урочисто оголосив, що святий Гільдульф зовсім і не мусить бути у святцях: цілком досить того, що він разом з іншими обранцями втішається на небесах, а на перехресті погрожує бичем Унтервашберенталю. А врешті-решт, хай у цьому безбожному гнізді кажуть що завгодно, хоч би й разом із своїм духовним пастирем, який махлює під час гри в пікет,— святий Гільдульф і надалі клопотатиметься за всіх, хто гаряче помолиться перед його образом і кине свою лепту в церковну карнавку, прикріплену до стовпа.

Щосуботи причетник виймав з карнавки монети, а унтервашберентальці казали тоді, що священикові знадобилися грошики для карт. Усе це було їм зовсім не до смаку. Святий Гільдульф почав успішно конкурувати з їхнім святим, встановленим на перехресті,— зі святим Вольмаром, якого обервашберентальці одразу перестали шанувати, тільки-но завели собі власного святого.

Вони тепер презирливо поглядали на святого Вольмара і, проходячи повз нього, не зупинялись, як раніше, щоб попросити блаженного настоятеля з міста Болоньї берегти їхню скотину від причини, пошесті й мору.

Зате надвечір, коли сонце в останній раз забарвлювало снігові вершини Альп, коли корови на гірських пасовищах, подзвонюючи бубонцями, влягалися на ніч в оборах, вони зупинялися перед святим Гільдульфом і палко молилися, щоб провів він їх щасливо цим грішним життям до вічного блаженства, щоб могли вони після смерті вічно втішатися...

— Охорони, святий Гільдульфе, нас і нашу скотину від причини й мору! Молися за нас, грішних! — прохали вони й на злість своїм сусідам весело горлали свою тірольську: «Голаріо, голаріо! Голарі, голарі, голаріо!»

Що тим залишалося робити? Пити від злості по своїх трактирах і лаяти святого Гільдульфа. Ні, далі так продовжуватися не могло! Святого Гільдульфа треба було чим-не-

будь принизити. Дехто лякався: нащо ображати його публічно? Задню хвіртку завжди слід залишати відкритою на випадок відступу. А раптом — не дай боже! — Гільдульф і насправді існував?!

Само собою зрозуміло, що цим половинчатим ворогам чужого святого, цим боягузам порозбивали голови.

Унтервашберентальський коваль Антонін Кюммелі заявив після цієї славетної битви: «Я зіб'ю пиху святому Гільдульфові!»

І так сталося, що наступного дня обервашберентальці знайшли свого святого спотвореним: ту руку, яка погрожувала бичем Унтервашберенталю, було замазано чорним скипидарним лаком. Він став однорукий.

В Обервашберенталі почалося загальне ридання: ридали бабусі й дідусі, дорослі й діти, ридав і сам священик, ридало ціле селище.

І того-таки дня близько третьої години пополудні по селищу рознеслася страшна звістка: ковалеві Унтервашберенталя Антоніну Кюммелі півгодини тому відрізало січкарнею руку.

Одразу всім стало ясно: сталося чудо. В Унтервашберенталі зчинилася паніка. Священик кинувся до старости зі словами: «Святий Гільдульф розгнівався!..» Це було страшно. І вже нікого не цікавило, що коваль був п'яний, коли так необачно засунув руку в січкарню, і що коли він прийшов до тями, то клявся й божився: «Це не я! Я тієї руки не замазував! Провалитися мені на цьому місці! Відсохни язик! Це не я! Отче наш небесний, адже це був не я!»

Ковалеві ніхто не вірив...

II

Незабаром коваль одужав і був покараний судом за святотатство. Всі тірольські католицькі газети писали про нього як про оскаженілого звіра. Марне він доводив, що тоді цілісіньку ніч спокійно спав і що вдома в нього немає ні краплі чорного лаку. Це не допомагало. Справа була настільки ясна, що жодні докази його алібі не бралися до уваги.

Італійська клерикальна газета опублікувала біографію святого Гільдульфа та однорукого коваля-святотатця.

В Інсбруку двоє євреїв-лахмітників разом прийняли християнство. Охрещені євреї-лахмітники поселилися в Обервашберенталі, заснували там торгове діло і почали друкувати й продавати листівки з краєвидами його околиць.

Терміново виникла потреба знайти поблизу стовпа з образом святого Гільдульфа джерело цілющої води. За наказом священика селяни перекопали геть-чисто всю долину, але, на жаль, ніякого джерела не виявили.

Треба було перенести стовп кудись ближче до води. Священик дав розпорядження поставити його в своєму саду, біля колодязя, аргументуючи це тим, що там він буде охоронятися від можливих зловмисних замахів. Водночас він повісив п'ять карнавок при вході в сад, дві — на осібний стовп біля колодязя і дві додав до тієї, що була під самим образом.

Протягом першого тижня він зібрав триста золотих, на які вичистив і облицював свій колодязь. Усе свідчило про те, що Обервашберенталь стане привабливим і вигідним місцем для прочан.

Навіть в Унтервашберенталі перестали молитися своєму святому Вольмарові.

III

Тим часом засуджений коваль продовжував доводити, що він невинний, і був настільки зухвалим, що навіть подав апеляцію. Ця звістка викликала в обох селищах страшне обурення.

Тут сталася нова несподіванка. Одного ранку побачили, що святий Гільдульф дивиться на світ синіми очима замість чорних, які він мав раніше. Хоч це була всього лише звичайна синька, та вигляд це мало напрочуд гарний. А за три дні у старости Обервашберенталя народився хлопчик з чудовими синіми очима, як у батька й матері. Того-таки дня щасливий батько прибіг до священика і, цілуючи йому руку, почав схвильовано розповідати:

— Сталося нове чудо! Я все думав про того коваля. Коли він позбавив святого Гільдульфа руки, то й сам втратив свою руку. От я й подумав: у тебе сині очі, народиться в тебе дитина, а хто знає, якого кольору будуть в неї очі? Мені хотілося, щоб вони були сині. І тут мені спало на думку, що коли я пофарбую святому Гільдульфові очі в синій колір, то й дитя народиться з синіми очима. І святий Гільдульф почув мою молитву.

Це нове чудо надзвичайно схвилювало все село. А наступного ранку святий весь був розцяцькований вапном і кольоровою глиною: це причетник хотів, щоб очікуване теля народилося в цяточках.

Не знаю, чи збулося його бажання. Не знаю також, як закінчилася справа засудженого коваля, оскільки апеляційний суд зажадав думки авторитетного історика церкви, чи існував насправді святий Гільдульф. Знаю тільки, що Франц Гільдульф держить у Лінці навпроти вокзалу трактир і що він досі ніяк не може зрозуміти, чому в нього раптом виявилось одразу два хресних імені.

Святий Гільдульфе, молися за нас, грішних! Голаріо, голаріо! Голарі, голарі, голаріо!

Камінь життя

Улітo від різдва Христового 1460-е ігумен Штальгаузенського монастиря в Баварії таємно молився всевишньому і всемогутньому подателеві розуму про послання духа святого, який допоміг би йому, ігуменові Леонардусу, відшукати філософський камінь і еліксир життя.

Перед ним палав вогонь, який нагрівав пузату реторту, де з шипінням варилось якесь зілля, а поруч стояли тиглі, які мали прийняти в свої надра остаточно розтоплену речовину, щоб можна було випарувати твердий осадок.

Ігумен Леонардус розчулено благав милосердного господа, молячи його глянути на свого смиренного служителя, який, не покидаючи путей благодаті, не звертаючись за порадою до диявола і не закликаючи на допомогу нечисту силу, шукає філософський камінь і еліксир життя.

А з сусідньої трапезної долітав нестямний лемент ченців, які сповнювали суворе готичне склепіння хоровим читанням: «Pater noster, qui est in coelis» [1].

Дружно скандуючи кожний склад, вони намагалися перекричати один одного, голодні й сердиті, тому що ігумен заради їхнього ж спасіння дуже обмежив їх усіх, крім самого себе, в їжі та питві.

Прочинивши дубові двері до трапезної, отець Леонардус з просвітленим обличчям вимовив:

— Моліться до заходу сонця!

Потім повернувся до своєї алхімічної лабораторії, вклякнув на ослінчику перед розп'яттям і, наче в екстазі, почав молитися:

— Господи боже, спасителю мій, пошли промінь світла на раба твого, просвіти його думки, щоб знайти йому еліксир

[1] «Отче наш, іже єси на небесіх...» (лат.).

життя, во спасіння християнам, і філософський камінь. І вкажи мені, господи, чи не гріх буде покласти нині в еліксир попіл від спаленого єретика, що тримав у себе чорного кота, який ходив на двох ногах і був спалений нами разом з його одержимим бісівською силою хазяїном на честь і славу твою в день храмового свята біля воріт штальгаузенських. А я вчиню за волею твоєю.

Бог не послав знамення. І отець Леонардус зварив попіл спаленого єретика-чародія разом з попелом його кота. Потім, стиха вторуючи завиванням ченців, які читали в сусідній трапезній «Отче наш», вилив вміст реторти в тиглі, поставив їх на таган і з сердечним, благодатним розчуленням почав випаровувати осадок.

Знову спустився присмерк, і отець Леонардус пішов до трапезної, залишивши вогонь у кам'яній печі кип'ятити масу, яка клекотіла і шипіла.

У трапезній він проникливим, по-батьківському ласкавим голосом сказав ченцям декілька слів про боже милосердя, а потім відпустив їх відпочивати, наказавши їм усім, перше ніж лягти на свої тверді ложа, піддати грішну плоть взаємному спасенному бичуванню. Нарешті, схиливши коліна перед невгасимою лампадою, запалив смолоскип і вийшов у двір.

Він пішов оглядати монастирське господарство, цей милий турботливий ігумен. Відвідати поросят у сажі: як вони себе почувають? Вчора в них був дуже поганий вигляд.

Отець Леонардус мав підозру, що ченці, обтяжені постом, накладеним на них, добралися до каші з висівок, призначеної для свинок, і харчують нею свої грішні утроби, гніваючи бога та обкрадаючи бідну твар. Останнім часом свинки помітно схудли. Це були вже не ті, що колись, славні круглі барильця, такі рожеві, апетитні, що отець Леонардус співав на славу їх псалми, складаючи хвалу творцеві. Цих милих божих створінь було сорок — рівно стільки, скільки ченців. Отже, якщо сорок ченців з'їдали з ненавистю їжу, приготовлену для сорока свиней, як же можна було чекати, щоб бідолашки весело порохкували у дворі святої обителі, оживляючи відгомоном живого життя і молодості похмуру монастирську тишу.

Полум'я смолоскипа осяяло бідні створіння червоним світлом. Упізнавши свого пестуна, вони зарохкали так сумно, що в доброго ігумена стислося серце.

— В якому вигляді, о браття, предстаєте ви переді мною? — скорботно вигукнув старець, дивлячись на їхні схудлі тіла; він пустив сльозу й зітхнув.

Потім, побачивши порожні корита, послав прокляття на адресу ченців і пішов бити у дзвін.

Коли ченці знову зібралися в трапезній, він звернувся до них з такою мовою:

— Ви бичуєте тлінні тіла свої, а самі обкрадаєте свиней і порушуєте пости? Бог покарає вас. На коліна, негідники!

Начебто вознесений над натовпом, з обличчям, опроміненим незгасимою лампадою, він вигукнув:

— Покайтеся, жалюгідні свині!

І під спів ченців, які завели «Misericordia!» («Помилуй нас!»), спустився у погріб, де, скреготнувши зубами, випив чару вина.

Повернувшись у трапезну, він оголосив ченцям, що пошле їх пішки до Рима, до папи Інокентія III — просити прощення у голови християнського світу.

Потім звелів іти спати.

А сам пішов до темної комірки, де проводив свої досліди, і, ткнувши смолоскип у вогнище, почав розглядати речовину, яка залишилася після випаровування. Вона була важка, з металевим блиском.

Отець Леонардус зблід. Ні, це не філософський камінь: у старовинній книзі, яка належала спаленому чародію, сказано, що філософський камінь має бути прозорий і невагомий. Землю ж для своїх дослідів він узяв з того горба біля Штальгаузена, де раніше була каменоломня і де у велику п'ятницю, кажуть, з'являється світле сяйво.

Він упав на коліна й заплакав. Втупивши погляд у розп'яття і вдаривши себе у груди, вимовив смиренно:

— Бачу, боже, спасителю мій, що я не гідний твоїх милостей!

Потім узяв зернистий порошок, який виявився в тиглях, виніс його у двір і там висипав.

Після цього ченці ще кілька днів постилися і худли, бо турботливий ігумен, клопочучись про душевне їх спасіння, стежив, щоб вони не чіпали каші, призначеної для свиней.

А свині напрочуд роздобріли. Важко навіть собі уявити, щоб можна було так швидко роз'їстися після такого довгого голодування. І чим більше худли ченці, тим швидше товстіли свині. Це просто впадало в очі.

І от якось отець Леонардус побачив, що свині чогось шукають у дворі, щось жують. Підійшов ближче: виявляється, вони злизують одержаний замість філософського каменю порошок, що його він викинув у двір.

Він увійшов до каплиці й упав на коліна. Йому одразу стало ясно, що господь змилувався над ним і він відкрив

камінь життя — не еліксир життя і не філософський камінь, а поживний засіб, животворний, підбадьорливий екстракт.

Того ж дня він пішов з кількома ченцями на горб біля Штальгаузена, щоб узяти землі, необхідної для здобуття каменю життя.

Коли був виготовлений чималий запас цього каменю, ігуменові Леонардусу стало шкода своїх бідних, схудлих ченців. Йому захотілося, щоб вони теж потовстішали, як свині: він звелів додати до призначеної для них чорної каші каменю життя, розтовченого на порошок, і, ласуючи поросям, з радістю спостерігав, як вони її поїдають.

На ранок усі ченці сконали в страшних муках, і отець Леонардус залишився сам.

Камінь життя був не що інше, як сурма. Її відкрив у 1460 році ігумен Штальгаузенського монастиря у Баварії Леонардус, назвавши її жартома по-латині «антимонієм» (тобто засобом «проти ченців»).

Сам отець Леонардус і надалі все життя розводив свиней, яким сурма не тільки не шкодить, але від якої вони товстішають,— так що за бажанням германського імператора йому було пожалувано графський титул.

Монастир у Бецкові

З панами ченцями з монастиря у Бецкові я познайомився чотири роки тому. Це були дуже привітні францисканці, і мені хочеться розповісти, як вони мене прийняли.

У Бецков над Вагом я прийшов у пошуках залишків куманів [1] серед тамтешніх мешканців. Немає необхідності розповідати всі подробиці: правдою тут було тільки те, що саме під цим приводом я проник у монастир. Коротше кажучи, я обдурив поштивого ігумена.

Підійшовши до монастиря, я постукав у хвіртку і подав свою візитну картку, на звороті якої було написано: «Звертаюся до вас, ваше преподобіє, з приводу куманів, сліди яких я розшукую понад Вагом». Під цим скромно стояло: «Прошу про нічліг та про дозвіл ознайомитися з монастирським архівом».

Воротар запросив мене ввійти і пішов доповісти ігуменові Еусебіусу.

---

[1] Куманами у Західній Європі називали половців — кочовий народ, що з'явився на європейській території в XI ст.

За хвилину прийшов ігумен. Він подав мені руку і розгублено заявив, що про куманів йому нічого не відомо (тобто він знав про них рівно стільки ж, скільки я), що ж до архіву, то він у повному моєму розпорядженні. А в монастирі я можу залишитися, скільки схочу.

Потім ми попрямували до трапезної, де панове ченці грали в шахи. Ігумен представив мене святим отцям, і один з-поміж них, отець Ліберат, відвів мене у кімнату з розкішним видом на Ваг.

Отець Ліберат відчинив вікно і, показуючи навкруги, вимовив:

— Це все наше!

А там були розлогі дорідні рівнини, на яких повсюди золотилися лани, зеленіли луки, синіли ліси — і все це належало францисканцям із Бецкова.

Святий отець почав розводитися про благословення боже. При цьому очі його палали натхненням, а обличчя світилося салом.

Потім він запросив мене до своєї келії, де троянда і васильки на вікнах розливали солодкий аромат. Він відкрив якусь скриньку, вийняв звідти баночку сардинок, відкрив її й запропонував мені. А з другої скриньки він видобув пляшку коньяку.

Певний час ми мирно попивали коньяк, палили люльки й вели бесіду про найрізноманітніші речі: про повінь, якої даремне боялися, бо її відвели молитвами; про чудове літо, про врожай, міркуючи про те, які хліба вродить всемогутній бог, якими чудовими будуть сіно і конюшина...

Потім він повів мене нагору, на монастирську дзвіницю, і, вказуючи на групу будівель унизу, повідомив, що все це — монастирські хліви, де тримають чотириста голів великої худоби і триста свиней. А трохи далі — приміщення для молодняка, ще далі — кошара з чотирмастами головами овець. А ще трохи далі, до лісу,— там пташник, де вигодовують молодих фазанів.

Монастирські ліси охороняють вісім лісничих з двома помічниками. Звіра там не злічити: лані, олені, вепри, зайці.

З піднесенням змалювавши все це, люб'язний отець Ліберат склав молитовно руки і вигукнув: «Велике милосердя боже!»

Тим часом нас уже шукали, щоб запросити на вечерю.

Навколо довгого стола сиділо дванадцять чоловік. І поки ми, повстававши, читали коротку молитву, аби бог милости-

во послав нам добрий апетит, ченці вже почали носити страви.

Віддамо ж шану й подяку монастирській кухні! Всемогутній бог, щасливо спрямовуючи руку ченців-кухарів у Бецковському монастирі, у своїй безконечній доброті послав нам курячу юшку з акуратно нарізаними пупками й ніжками, пляшечку мадери й одразу слідом за нею фазана, начиненого каштанами.

Милосердя боже виявилося ще відчутніше, коли принесли молодих гусенят з салатом.

Радість горіла в очах отців ченців, і перед появою смаженої форелі ми подякували ще раз у короткій молитві милосердному богові. Форель була чудова. Ми повною мірою оцінили невичерпну доброту господа, який створив усі ці прекрасні речі, щоб францисканцям у Бецкові жилося добре.

Бог створив також і вино. А яке вино водилось у Бецковському монастирі!.. Ми не встигали собі наливати.

Так у дружній бесіді непомітно минали години. Ми попихкували люлечками, а отець ігумен почав розповідати веселі історії. Слово по слову... Тут відгукнувся отець Фортунат і почав викладати один за одним солоні анекдоти. Причому обов'язково з передмовою:

— До чого зіпсований цей світ, прямо й сказати неможливо. Ось мені переказав якось кучер, коли я їхав на свято до Тренчинської єпархії, начебто йому якийсь переїжджий пан розповів отаке соромітництво. Негідник так лихословив... А зміст такий...

І пішов, і пішов... Дещо для наочності доповнювалося жестами. Тут принесли найвишуканіший коньяк.

Сонце вже піднімалося над Бецковом.

Чорт зна чому, але мені не хотілося спати. І коли панове ченці почали розходитися по своїх келіях, я вийшов з монастиря і попрямував у поле.

На луках уже вирувало життя. У ранковій півтемряві селяни косили траву для монастирської скотини. На узліссі якийсь дідусь направляв косу.

— Дай боже здоров'я! — привітав він мене.

— Як живеться? — питаюся в старого.

— Ет, не хочу грішити! Як мені може житися добре? — відказав селянин.— Як може житися добре? — тужливо повторив він.— Цілий день батрачу на благородних панів з монастиря. А панове платять мені двадцять крейцерів на день без харчів. Та ще я мушу викроїти частку для римського папи.

Він перехрестився й далі клепав косу в ранковій тиші, коли туман піднімався над Вагом, а в Бецковському монастирі солодко хропіли дванадцять францисканців.

Солітер княгині

У ласкавої княгині Мехлінської завівся паразит. Поки ще не було встановлено, який саме паразит міг поселитися в тілі цього янгола — стьожковий солітер чи ціп'як неозброєний: вид визначиться, тільки-но він з неї вийде.

Гірше те, що замковий лікар Меліхар досі даремне ламав голову над тим, як би пояснити княгині, принаймні по-французькому, на що слабує її світлість.

Як сказати про це янголові з чарівними аристократичними ручками, які зроду черевичка не розв'язали, які тому й були аристократичні, що ніколи нічого не робили? Княгиня була з чистокровної англосаксонської родини й відзначалася надмірно високим зростом, рудим волоссям і блідістю, а також янгольською добротою, бо влаштувала притулок для чотирьох княжих слуг, які виявили особливу шанобливість за час служби у княгині і через недостатню пенсію померли б з голоду.

І от добросерда княгиня влаштувала для них притулок, де ці старі тепер мешкали, одягнені в лікарняну форму, що являла собою жахливий білий сукняний халат з яскраво-блакитним коміром. Казали, начебто на червоних сукняних штанях у них ззаду вишито князівський герб. Та це неправда. Князівський герб був тільки на пласких кашкетках з рожевим козирком. Тільки-но ці люди з'являлися на селі, дітей хапав родимець.

Янгол-княгиня сама часто бувала внизу, в селі, та наділяла бідних дітей трояндами. Спонукувана своїм ніжним і чутливим серцем, вона ніколи не обмежувалася одним благодіянням, і коли посилала якій-небудь бідній хворій жінці букетик червоних орхідей, то можна було бути певним, що при нагоді знову надішле орхідеї в село.

Уся округа знала про її добрі діла.

Коли в маєтку помирала стара беззуба батрачка Пешлова, княгиня послала їй п'ять кілограмів волоських горіхів. Тільки-но Пешлова побачила лакея з горіхами, так і віддала богові душу.

Іншим разом княгиня вирішила якось особливо обдарувати пастуха Тонду, який пас громадські свині. Вона посла-

ла до нього двох лакеїв, які зовсім збилися з ніг, поки його знайшли. Але врешті-решт спіймали, притягли, незважаючи на його відчайдушний плач, до замку, де його вмили, і княгиня подарувала йому набір фарб для малювання. Тоңда з'їв три фарби, а решту кинув: не сподобалося.

Почувши якось, що старий Клабец, який мешкає у пастушій хижці, терпить страшні нестатки, княгиня послала йому цілий ананас.

Клабец проміняв у єврея ананас на горілку, та це анітрохи не відвернуло княгиню від благодійництва. Навпаки, коли внаслідок злив у річку знесло дві хатки, вона звеліла лакеєві віднести позбавленим домівки дві тарелі полуниць зі сметаною. Коли помер паламар, вона не полінувалася — послала дружині його пуделко цукерок, справжніх італійських «освіжаючих», щоб бідній вдові було чим освіжитися.

Ніхто не йшов із замку з порожніми руками. Хто ніс із собою агрус, хто порічку, хто фініки — так гаряче намагалася княгиня пом'якшити їхні злидні. І щоразу, як комусь зовсім уже не було чого їсти, він міг бути певний, що допомога близько. Якщо великодушна княгиня не пошле йому п'ять пляшок керосину, то вже напевне пошле спиртівку.

Для шкільної бібліотеки вона виписала «Sport im Bild» [1], а оскільки читальня знаходилась у чеській громаді, погодилася додати ще журнал «Bosnische Post» [2], який видається в Сараєві. А перший учень одержав від неї книжку «Horses, dogs, birds, cattle. Accidents and Aliments. Published by Ellman, Sons and Co. Slough, England» [3].

Коротше кажучи, сущий янгол, хоч, на жаль, із солітером.

«Як їй про це сказати?» — ламав собі голову лікар Меліхар, коли чарівна княгиня спитала, чи вважає він її стан серйозним.

— Анітрохи, ваша світлість,— відповів він.— Мова йде про досить незначне порушення... Ваша світлість, ви колинебудь звертали увагу на ставки, де піднімаються з дна і плавають на поверхні водяні лілії? Ну хоч би на ставок у замковому парку?.. Там є особливого роду плоскі личинки, від яких походять стьожкові черв'яки (plathelminthes).

Княгиня перелякано вп'яла у нього очі.

— Так, стьожкові, або так звані «паренхіматозні». Вони поділяються на три види: цестодози, трематодози і аканто-

---

[1] «Спорт в ілюстраціях» (нім.).

[2] «Боснійська пошта» (нім.).

[3] «Коні, собаки, птиця, худоба. Хвороби й лікування. Видання Ельман, сини і комп. Слау, Англія».

цефалези... Це маленькі створіннячка, що розселяються по всіх усюдах без розбору у вигляді солітерів, вертячок і звичайних глистів. Якщо ваша світлість зволить пройти до замкового ставка, то, як я вже сказав, побачить там початкову форму свого паразита.

Добра княгиня не зрозуміла, бо у невинності своїй не уявляла собі, що таке солітер.

— Я не зовсім вас розумію, милий докторе!

— Ваша світлість,— сказав лікар, розчулений наївністю княгині,— зводьте взяти до уваги, що солітери трапляються виключно в аристократичних колах. Я знав графів, князів і навіть одного герцога, які мали задоволення, подібно до вашої світлості, вирощувати солітера, але після належного догляду він виходив геть.

— Як це — геть? — наївно спитала княгиня.

Доктор відкашлявся.

— Чистим усе чисте...— урочисто промовив він.— Виходив точнісінько так само, як виходить дорогоцінний страсбурзький пиріг: разом із вмістом шлунка, у супроводі — як це було у випадку з герцогом — ніжного паштета з бекасів і річкових раків. Я знаю випадки, коли солітер мали кардинали, які стежили за його виходом з тіла, тримаючи молитовник у руці. Один європейський володар щороку вирощує у своїх нутрощах солітера, який користується надзвичайною пошаною серед населення. Образа солітера карається там, як образа величності... Щоб не пропустити момент виходу солітера з тіла вашої світлості, я дам спеціальні інструкції вашим покоївкам.

Коли доктор пішов, добра княгиня звеліла покликати свого сповідника.

— Ваше преподобіє,— шанобливо сповістила вона,— у мене солітер.

Лисий дідок сплеснув руками.

— Бути не може, княгине! Ви — сама невинність, ви — троянда. При чому ж тут солітер? Та якщо він все-таки є у вас, княгине, значить, він вам посланий богом, щоб вас випробувати. Вірте у милість божу, в безконечну доброту господню — і з солітером буде скінчено. Богові завгодно було осінити вас хрестом любові своєї, і він же врятує вас від цього випробування.

— Ваше преподобіє, я чула, що солітери бувають у кардиналів.

— І в архієпископів, і в папи, княгине. Св. Іоанн боровся з солітером у пустелі, а папа Іоанн XIII перевіз його в

Авіньйон. Він емблема смирення, і, як сказано в святому письмі, грішники його позбавлені.

Тим часом солітер творив у тілі доброї княгині свої чудеса.

Щодня лікар заливав його відваром кореня папороті (polypodium filix mas.), відваром кори гранатового дерева, міцним чаєм з резеди. Щодня княгиня мусила ковтати три — п'ять гарбузових насінин, потім вона ковтала нафталін і, нарешті, пила рицину.

Усе це — прекрасні, чудові проносні засоби, і добра княгиня дедалі більше укріплялася в переконанні, що бог любить її, раз послав їй таке випробування.

Нарешті через два тижні рожевий солітер опинився в елегантній посудині зі спиртом.

Як констатував лікар, це був саме солітер. Княгиня раділа, що він такий довгий, бо його довжина доводила, що бог дуже любить її.

Тепер княгиня знову дістала можливість творити добро — заняття, яке останнім часом занедбала через боротьбу з солітером.

І ось одного чудового дня вона знову вирушила в село.

Вона їхала в кареті, дбайливо оглядаючи околиці. Зупинилася перед хатою старости, спитала його, чи немає на селі хворих.

Той назвав старого Матея, будинок № 132, який передав майно своїм дітям і жив на їхньому утриманні... Княгиня звеліла лакеєві спитати, що із старим. Лакей доповів, що у Матея солітер.

Це повідомлення потрясло княгиню. Як це може бути? Звичайнісінька людина, якийсь там Матей, має солітера, що припадає лише на долю високих душ?!

Дома княгиня стала на коліна у каплиці і вигукнула:

— Боже мій, чи можливо, чи можливо це?

З цього дня вона почала марніти, і скінчилося тим, що золоте серце її перестало битися. Перед смертю вона заповіла передати свого солітера, заспиртованого, в шкільну колекцію, а найстарішому служителеві маєтку відписала флакончик дорогих пахощів. Крім того, розпорядилася, щоб у кожну річницю її смерті наділяли всіх бідних дітей села агрусом і щоб бідноті дозволяли в цей день безборонно збирати у княжих лісах суниці й гриби. І 3 січня добра княгиня упокоїлася.

Царство їй небесне і вічний спокій! Але як буде з агрусом, суницями і грибами в день її смерті — 3 січня,— цього не можу сказати.

Смерть Сатани

Я йшов о пів на сьому ранку з маскараду. Був туман, різкий холод проймав до кісток. Та, незважаючи на це, я вирішив пройтися кілька разів туди й сюди островом. Це називається — корисна прогулянка. У той же час я добре-таки клював носом. Прагу, яка поступово виринала з випарів і туманів, бачив майже склепленими очима, як крізь сон. Раптом я стукнувся об щось головою — як мені здалося, об сук. Я сердито глянув нагору. Те, що я побачив, сповнило мене жахом. Я наштовхнувся капелюхом не на сук, а на лакований черевик, штиблету. Вище виднілися чорні штани. Сумнівів не було: переді мною повішеник! На мить мені стало погано. Та я набрався духу і подивився на самогубця уважніше. Насамперед я помітив, що в нього лиш один черевик. Друга холоша кінчалася не лакованим черевиком, а копитом. Я подивився ще вище. Вивалений назовні довгий темно-червоний язик, на голові пара могутніх рогів, між фалдами елегантного фрака звішується волохатий хвіст. Так, сумнівів не було: самогубець, який висів переді мною,— не хто інший, як чорт!

На лавці, що стояла біля ніг самогубця, лежав грубий конверт з написом: «Тим, хто знайде мій труп».

Знайшов труп я. Так що я взяв пакет, відкрив його і прочитав:

«Насамперед мушу подякувати празькій поліції. Де б не трапилося вбивство або якийсь інший злочин, вона завжди дбала про те, щоб винний не був покараний властями, а потрапив би до моїх рук. Засвідчую їй свою вдячність. Знаю, що коли вона знайде (чи знайде тільки!) мій труп, то не зуміє встановити мою особу до скону віків. Тому одразу заявляю: я — чорт! А щодо моєї смерті: я вчинив самогубство.

Що ж до мотивів, то досить буде перерахувати події останньої ночі. Щоб перевірити, наскільки пражани досі мене бояться, я пішов у маскарад, де, як я чув, сходяться всі кола празького населення. Надів фрачний костюм, але в іншому зберіг свою звичайну подобу, щоб подивитися, яке я справлятиму враження.

Тільки-но я увійшов до зали, всі схопилися за животи.

— Чудова маска! — сказав хтось.

Я думав, що всіх налякаю, а вони засміялись.

«Даремне я не замаскувався»,— спало мені на думку. Але я все-таки сподівався, що хто-небудь мене злякається

і втече. Де там. Усі відкрито висловлювали мені свою симпатію, вважаючи, що я замаскований.

Врешті-решт я підійшов до однієї старої дами, очевидно дуже побожної, яка прибула в маскарад просто тому, що не знайшла ні коханця, ні женишка в іншому місці.

Між нами відбулася досить оригінальна розмова.

— Мадемуазель,— сказав я, помітивши, що моя маска подобається їй,— я мушу роз'яснити одне непорозуміння: ви помиляєтеся щодо мене.

— Аж ніяк,— ніжно промовила вона у відповідь.— Я помилилася тільки в одній людині. Це був юрист-практикант Штовічек, який заручився зі мною і тільки його й бачили. А більше ні в кому.

— Але в мені ви все-таки помиляєтеся,— сказав я.

— Ні, ні,— заперечила вона, кинувши на мене вогненний погляд.— Я одразу побачила, що у вас є характер.

— І все-таки, мадемуазель. Маска моя — зовсім не маска, а дійсність. Я справді чорт.

— Я не належу до тих, хто надає значення званням. У мене — пристойні достатки, і коли ти хочеш, милий, щоб я була твоя...

Я втік. Мені стало страшно. Навіть люди побожні більше мене не бояться, і ця черниця 3-го ордену св. Франциска [1] вже готова взяти мене за чоловіка.

Та через деякий час я заспокоївся. Вона не боїться мене саме завдяки своїй побожності. Напевне вдома у неї — свята вода, ладанки і таке інше. Я звернувся не туди куди слід. Я створений не для того, щоб мене боялися люди доброчесні, а на страх грішникам. До них мені й треба звернутися. Тоді подивимось.

Скоро я знайшов відповідного суб'єкта. Він сидів за столиком з двома дівицями, з якими поводився більш ніж невимушено. Можна навіть сказати, безсоромно. Це було те, що треба.

— Мерзенні безбожники! — грізно гримнув я.— Невже ви не боїтеся, що я заберу вас?

— Зробіть ласку,— відповіла одна з дівиць.— Заберіть нас на вечерю.

— Не нагадуйте про суєту, знаходячись перед князем пекла! — сказав я.

Вибух сміху був мені відповіддю.

— Це ви ловко сказали! — відзначив чоловік.

---

[1] Ідеться про організацію «тертіаріїв», особливого напряму всередині ордену францисканців, члени якого не йшли в монастир, зобов'язуючись дотримуватися певних релігійних і моральних правил.

— А в пеклі, мабуть, дуже славно. Принаймі, немає дідусів і бабусь, які весь час отруюють життя.

— Он як? — сторопів я.

— Ну звичайно,— відповіла вона.— Що там, у пеклі? Скрегіт зубовний... А в дідусів і бабусь немає зубів. Правильно?

Я був вражений, але ще плекав якусь надію.

Ну звичайно, таким людям море по коліно... Як же їм мене боятися? Вони просто не вірять у мене. Що ж дивного, що я їм не імпоную? Треба знайти людину грішну, та щоб вона вірила в моє існування і в пекельні муки.

Довго ходив я залою надаремне. Але врешті-решт знайшов-таки, що шукав. Там був — але, звичайно, замаскований — один з найвищих сановників церкви і водночас людина світська. Я підійшов до нього і сказав:

— Превелебний монсеньйоре!

Він зробив вигляд, що не чує.

Я, не довго думаючи, потягнув його за рукав.

— Я звертаюся до вас, монсеньйоре.

— Ви, очевидно, вважаєте мене за когось іншого.

— Ні, ні,— заперечив я.— Помилки бути не може. Я добре вас знаю.

Я назвав його ім'я, а також ім'я тієї, яку він шукав.

— Хто ви такий? — спитав він здивовано і досить злякано.

— Ви ж бачите, ваше преосвященство. Я не вдягав маску. Це моя справжня зовнішність. Я чорт.

Прелат голосно засміявся.

— Ви забуваєте, добродію, з ким говорите. Дуже радий, що є люди, які вірять у ваше існування. Та якщо я живу за ваш рахунок, це ще не означає, що я теж вірю у вас. Проте коли нас приходить лякати те страховище, яке ми самі вигадали, то це вже зухвальство...

— Превелебний монсеньйоре! — вигукнув я мало не в розпачі.— Ви не вірите в мене?

— Навіть і в голову не приходить,— відповів веселий священнослужитель.

— Насмілюся спитати: чому? — простогнав я.

Монсеньйор почав пояснювати. Свого часу я читав брошури, де доводять, що мене по суті немає, але тут я побачив, що писати атеїстичні твори мали б саме сановники церкви. Він так переконливо й детально доводив мені неможливість мого існування, що мені самому почало здаватися, начебто я не існую. Даремне я всього себе обмацував, мені не вдалося впевнитись у тому, що я — не тільки при-

мара. Душевний стан мій після цієї бесіди неможливо описати. Наче колючий шпичак, терзало моє серце болісне питання: «Існую я чи не існую?» І врешті-решт я вирішив: якщо все моє життя — тільки примара, тільки сон, то краще одразу з ним покінчити. Нехай я навіть і насправді існую, але бачу одне: тепер я себе зжив. Я нікому не імпоную, ніхто мене не боїться. Ніхто в мене аніскілечки не вірить. Кінець. Тільки-но вийду звідси, так і повішуся. Про смерть свою не шкодую: вона — логічний висновок з усього, що я останнім часом пережив».

У пеклі

Серед безлічі душ, ув'язнених у п'ятому відділенні — для найзапекліших грішників, перебувала і душечка начальника поліції Гофбауера.

Начальник п'ятого відділення ротмістр чорт Пршецехтел на нараді диявол ів не міг нею нахвалитися. Тому їй були надані певні пільги, наприклад, у казан з киплячою сіркою її занурювали тільки раз на місяць. Решту днів вона літала над казанами і стежила, чи не вистромлюють деякі грішні душі голову або руки й ноги, щоб трошечки охолодити їх.

Про всі такі спроби душечка Гофбауера негайно сповіщала наглядачів, і ті зараз же витягали зазначені душі розжареною сіткою, сплетеною з платинового дроту, і відправляли їх під електричний молот, який кував їх, доводячи до білого жару. Потім крізь них пропускали електричний струм, намащували їх гноївкою з-під домініканських ченців і кидали в казан, де стогнали єзуїти. А душечці-доносиці милостиво дозволялося цілу хвилину розглядати грам джерельної води, поміщеної в скляну рурку над входом до приміщення, де знаходилися казани з розплавленою сіркою.

Інші грішні душі не любили душу Гофбауера і, коли вона літала над казанами, бризкали в неї киплячою сіркою. Коли ж Вельзевул, як він звичайно робив раз на тисячу років, приїхав інспектувати п'яте відділення пекла і запитав у них, чи одержують вони щодня належну порцію сулеми з миш'яком, вони, скориставшись нагодою, поскаржились йому на душу Гофбауера.

Та Вельзевул, якому поведінка душечки-доносиці дуже подобалась, уже вп'яте вшанував її довгою розмовою і пообіцяв, що коли вона поводитиметься так іще десять тисяч років, то одержить кусок льоду для облизування.

А скаржників він звелів покидати в казан каноніків. Врешті-решт вийшло так, що жодна грішна душа не хотіла більше розмовляти з душею начальника поліції, крім душі грішника професора природознавства Нарциса. Ця потрапила сюди завдяки якійсь хімічній сполуці, яка підняла в повітря півміста разом із самим винахідником. Чорти цуралися її, тому що боялися вчених розмов, і вона зблизилася з душечкою пана Гофбауера, яка, хоч і з кислою гримасою, все-таки дозволила їй патякати що завгодно. А втім, і душа професора користувалася пільгами, бо їй було доручено складати суміш з легкоплавких металів, у яку опускали менш грішні душі. Обидві душі розважалися тепер як могли і — особливо останнім часом — усе таємниче перешіптувалися.

Душі професора природознавства прийшла геніальна ідея — як одержати потай кілька крапель води. Вона переконала свою подругу, що спирається на думку блаженного Августина, який твердить, що грішники вступають у пекло в перший момент такими, якими були за життя. Управління пекла одразу кидає їх у киплячу сірку і смолу, а під кінець у розплавлений асфальт. Та чому б їх не дистилювати? Може, з них вдалося б добути трохи води? Адже у пеклі є електричний молот. Чому не можна винайти апарат для дистиляції грішників?

Головне, треба зацікавити цією думкою ротмістра чорта Пршецехтела, а далі все піде як по маслу. Душечка начальника поліції погодилася поговорити про це з ротмістром — начальником відділення. І взялася за діло.

— Ваше превосходительство,— почала вона тонким голоском,— мені здається, що новоприбуваючі грішники недостатньо мучаться.

Його превосходительство насупився.

— Ніхто не сміє так казати,— суворо мовив він, обмахуючись гаптованим хвостом.— Ми їх мучимо згідно зі старими порядками і звичаями.

— Ваше превосходительство,— продовжувала душечка-донощиця,— непогано було б новоприбуваючих грішників дистилювати. Душечка професора Нарциса твердить, що це дуже путяща мука. Вона розважить вас: грішники репетуватимуть голосніше, ніж у папенових котлах [1] з сіркою і смолою або асфальтом. Нові грішники сильніше відчуватимуть

---

[1] Папенів котел — паровий котел із запобіжним клапаном, винайдений французьким фізиком Дені Папеном (1647—1714).

пекельні муки, якщо їх почнуть повільно дистилювати. Вони голосніше ридатимуть і волатимуть.

Начальник похвалив душечку за те, що вона так добре дбає про своїх нових товаришів, і покликав до себе душечку професора. Та роз'яснила йому устрій дистилятора. План сподобався начальникові, і він наказав виготовити дистилюючий прилад для свіженьких грішників, у чому взяли участь душечки грішних монтерів.

Перший дослід було проведено над товстим іспанським єпископом. Дивак товкмачив щось про святу інквізицію, але, не звертаючи на це уваги, над ним загвинтили кришку дистилятора.

Потім під ним розклали багаття, й іспанський єпископ почав дистилюватися. Крізь шум вогнища з казана почулося:

— Miserere mei domine, sicut magnam misericordiam tuam [1].

— Це тобі не допоможе,— іронічно зауважила душечка професора, тим часом як душечка начальника поліції дивилася з нетерпінням, чи скоро з дистилятора почне капати виділена волога.

Поруч чорти-наглядачі били по пиці якусь непокірну грішну душу. Потроху з труби апарату почала великими краплями капати рідина. Обидві душечки вже підставили були долоні, як раптом прибіг начальник відділення. Душечки від страху розляпали рідину навкруги, причому декілька крапель впало на чорта-ротмістра, який з жахливим зойком перетворився на палаючу фосфорну свічку. Почувся страшний гуркіт, і всі провалилися крізь землю. З іспанського єпископа шляхом дистиляції була одержана свята вода.

* * *

Бошілецький парафіяльний священик прокинувся в себе на дивані. Економка підсовувала йому під ніс пляшечку з нашатирем:

— Опам'ятайтеся, ваше преподобіє!

У сусідній кімнаті чулися співи братів з інших парафій. Його преподобіє вислухав повідомлення економки про те, як він допив останню пляшку, що залишилася після урочистого обіду на честь освячення храму господнього, як звалився потім під стіл і як його віднесли на диван. Але, погано зрозумівши її, він зараз же знову заснув.

---

[1] Помилуй мене, боже, через велику милість твою (лат.).

Хвала богові

Був ясний, погожий день, коли абат Петро вивів на прогулянку своїх вихованців Вратислава і Богумира, чеських дворян з Богдаліце, у віці десяти й дванадцяти років.

Зупинившись на лісовій галявині, отець Петро вказав дітлахам на гори й широку долину, що розстилалася біля їхніх ніг.

— Тут, діти мої, бачимо ми наочно всю премудрість творіння божого. Бачимо фабрики, гори, ліси. Срібними змійками звиваються струмочки, в лісах співають пташки. На схилах гір розцвів осінній верес... Учіться, діти мої, любити творця всього сущого До речі, ми можемо присісти... Гм, так... У думці я споглядаю чудовий ранок на острові Куба, бачу там тютюнові плантації, теж створені рукою господа.

Тропічна природа щедро обдарувала чудовий острів. Достиг рясний урожай першосортного тютюну. Бог створив негрів, щоб вони трудилися над його дарами. Всевишній спрямовує їхні руки, аби вони сушили духмяне листя і робили з нього сигари. Звідти їх розвозять по всьому світу морями й океанами. Везуть їх і до нас, і бог береже кораблі та оберігає життя моряків. Нарешті корабель підходить до берега, і ящики акуратно вивантажують на пристані. Ось, дивіться, діти, у мене в руках саме така сигара — праця старанних негрів. Бачите, я її запалюю? Я роблю це з безмежною вдячністю богові за те, що він оберіг від усілякого лиха плантації Гавани...

— Так,— продовжував отець Петро, затягуючись і випускаючи клуби диму,— ви чуєте, як пахтить сигара? Бачите, як дим піднімається подібно до жертовного фіміаму? Знайте ж, що я палю тільки лише на знак приязні до чорношкірих землеробів, які шлють хвалу господові за добрий врожай.

Так, діти мої, в усьому видно руку творця. Куди не глянь, всюди бачиш сліди його благодаті. Подивіться, як барвисто прикрасилася природа, як виграє всіма барвами осіннє листя. А найяскравіше палають вогненні плоди горобини. Вседержитель пам'ятав про нас у своїй невимовній милості. Ось вона, діти мої, премудрість божа! Але, діти мої, бог не одними лише барвами радує людей, закликаючи їх звеличити його. Спаситель і покровитель душ людських знає наші тлінні потреби. Він велить спіти овочам і соковитим плодам і навіть ось ці чудові ягоди горобини поставив

на службу людині. Люди здавна страждають недугами тілесними й душевними. Слабе тіло ослаблює і дух людський. І от премудрий уже давно вказав нам різні плоди, рослини й трави. З них виготовляють ліки й настоянки. Люди, керовані божественним промислом, зробили й з горобини такий благословенний напій, що зміцнює дух.

Отець Петро з побожним виглядом дістав з кишені чималу сулію з горобинівкою. Перехиливши її й ковтаючи золотисту вологу, він блаженно всміхався. Потім відклав сулію і продовжував:

— Так, діти мої, безмежне милосердя боже наводить нас на глибокі роздуми. Найкраще поринати в них на лоні природи. Бо й найменша комашка на землі співає хвалу творцеві. Подивіться на цю благодать навкруги. Ось на галявині духмяніють квіти, літають всілякі метелики й мошки. Далі, біля струмка, безліч створінь божих. Пташки на гіллі, білки на деревах, лисички в норах. Усе це справа рук вседержителя. Він згори виказує нам свою любов і приходить на допомогу бідним людям. Тому й населив він ліси й поля багатьма безсловесними створіннями. Живуть вони на користі людині й на вящу славу божу.

Взяти хоч би зайця, якого ви добре знаєте. Господь своїм милосердним зволенням допомагає мисливцю підстрелити його, після чого заєць стає чудовою стравою. Особливо його спинка, якщо засмажити її в сметані. Це така смачна штука, що воістину я бачу в сім доказ досконалості божої й повної ницості людини перед його могутністю. Бо без його милостивого попусту хіба ж міг би я витягти з кишені цей кусень смаженого зайця? Я питаю вас: чи могла б грішна людина звершити таке без божественного промислу?

— Коли я вкушаю сіє,— продовжував патер, розрізаючи зайця й відправляючи величезні кусні в рот,— я відчуваю в усій повноті турботу вседержителя про чада свої. Я обіймаю духовними очима всю природу, діло його рук всемогутніх.

Отець Петро запив зайця ковтком горобинівки й зробив висновок:

— Недовговічне життя людське, і нещасний рід людський. Та він був би ще нещасніший, якби господь бог відняв у нього сон. Воістину можна гімни складати про те, як мирно стуляє стомлені повіки людина. Просто неба бог посилає їй освіжаючий сон, і людина засинає на лоні божественної природи з вдячною молитвою на вустах.

Отець Петро схрестив руки під головою й умить захропів. Дітлахи, не ворухнувшись, слухали рулади, які їхній пастир виводив носом на славу божу.

Чаган-Куренська оповідь

У монгола Сакаджі з племені халхасів у Чаган-Курені було п'ять верблюдів, дванадцять коней, вісімнадцять биків і п'ятнадцять баранів. Був у нього також свій бог — Уїсон-Тамба. Він стояв у нього перед кибиткою на дерев'яній підставці. У бога була фізіономія п'яниці. Обабіч ідола стояло двоє маленьких ідолят з висунутими на знак пошани язиками. Якось з півночі прийшла велика вода й забрала бога Уїсон-Тамбу, двох верблюдів, трьох коней, п'ятьох биків і чотирьох баранів.

Сакаджа залишився на якийсь час без бога. І чудово обходився без нього, сам з'їдаючи чашку смаженого проса, яку до того щодня приносив у жертву Уїсон-Тамбі. Раніше її з'їдав старенький лама, жебрущий служитель Уїсон-Тамби, який ходив по кибитках і крав просо в господа бога, користуючись при цьому загальною повагою.

У ті часи по Чаган-Курену мандрував місіонер Піке. В одязі монгольського пастуха, з жовтою шишечкою на шапці, він їздив долиною річки Пага-Гола, проповідуючи католицьку віру і потерпаючи від паразитів під назвою «тулакці», тобто червоних вошей, які дуже докучали йому в його місіонерських трудах.

При цьому він брав від усіх, кому проповідував нову віру, не тільки сапеки — дрібну монету грубого карбування, але й унції срібла; крім того, вів жваву мінову торгівлю, добуваючи соболині шкурки за дорученням великих торговців у Пекіні, і виконував функції «яочанг-ті», тобто «вимагача податків».

На прибутки від молитов він відкупив борги пастухів у цьому багатому на трави краю і на підставі імператорських законів наживав проценти з процентів, а також вельми успішно плів усілякі інтриги, вміло поєднуючи їх з істинною вірою і західними молитвами. У той час, коли навіть найбільшим хижакам, які грабували монгольський народ, не вдавалося злупити зі своїх жертв більше трьохсот процентів, високошановний отець Піке брав не менше п'ятисот, бо, крім боргових зобов'язань, пускав у хід і нового бога, на славу якого дзвеніло срібло.

Піке вирізнявся надзвичайним красномовством. За кілька років до того в країні ортушів на нього напали розбійники. Високошановний отець Піке навернув їх до християн-

ства і обібрав до останньої сапеки, власноручно повісивши на шию кожному мідний хрестик. Відтоді ортуські розбійники почали нападати на каравани в ім'я нового бога.

Згодом, коли місіонер Піке, покинувши долину річки Пага-Гола, переніс свою діяльність до країни халхасів, торговельні операції його пішли менш вдало. Він повернувся б на давнє місце, якби річка не розлилася і не відрізала б його від країни обітованої, змусивши залишитися там, де вже до його прибуття панувала люта конкуренція між служителями культу. Китайські священики і лами з Сок-по-мі обібрали країну на рік наперед, і в ній, здається, не лишилося кибитки, де можна було узяти хоч сапеку. Тільки в схованій за горбами долині Гобільхану не з'являлися посланці бога Фо і бога Самчімічебату. Отам саме й жив Саканджа — без бога.

Коли високошановний отець Піке з'явився в цю долину, гостинний Сакаджа запросив його до себе в кибитку і пригостив чаєм з вівсяними коржами, печеними в золі.

— Бережи тебе бог,— сказав місіонер, угамувавши голод.— Пошли він тобі мир і щастя!

— У мене нема бога,— відповів Сакаджа.— Мій бог Уїсон-Тамба відплив від мене під час дощів. Але я продам коней і куплю собі в Голубому місті нового бога.

— Сину мій,— заперечив отець Піке.— Уїсон-Тамба не був істинним богом, і тому його забрала вода. Так повелів всевишній, предвічний і всемогутній. Але без бога тобі не можна бути, і ти вчиниш правильно, якщо продаси не одного, а трьох коней і придбаєш бога, утричі могутнішого, ніж Уїсон-Тамба, бо предвічному угодні такі жертви...

І довго, до пізньої ночі, поки на озері не крикнув нічний птах юен, вів бесіду високошановний отець Піке з Сакаджею про зневагу до суєти мирської.

Коли ж вони вранці піднялися з верблюжих повстяних підстилок і Сакаджа схилився перед Прастарим, тобто Сонцем, отець Піке почав так:

— Сину мій милий, ти вчора казав мені, що в тебе після повені лишилося дев'ятеро коней. Яка тобі користь від цих дев'яти коней, коли ти не маєш смирення і старання щодо єдиного істинного бога, який послав тобі знамення і пересторогу у вигляді повені, що забрала фальшивого бога? Будь у тебе навіть тисяча коней, яка в цьому користь, коли нема над тобою милості господньої?! Та в тебе тільки дев'ять коней. Продай їх, сину мій, і одержане срібло вручи мені. Бо суєтно жадати примарного багатства. Відверни серце своє

від любові до мирського, приліпися душею до речей невидимих, готуйся зі своїми кіньми в дорогу. Я поїду з тобою в Голубе місто і сам оберну їх на готівку, щоб утримати тебе від гріха суєтності.

Продавши в місті коней, отець Піке поклав гроші собі у пояс, і Сакаджа після повернення попросив його поставити на порожній стовп нового бога.

— Ще не час, сину мій,— відказав високошановний муж.— Бо ти ще потураєш своїм мирським бажанням і держиш трьох верблюдів. Збирайся завтра в дорогу, бо я продам їх, милий сину мій. Хай не насичується око твоє їх лицезрінням і не сповнюється слух звуками їхніх кроків.

І продали вони верблюдів у Голубому місті; і відповів, ховаючи унції срібла до себе у пояс, отець Піке Сакаджі на запитання про те, чи поставить він йому сьогодні бога на порожній стовп.

— Утримайся від надмірної цікавості, бо цим можна прогнівити бога. Знай, милий сину, що ще не надійшов час: адже ти хвалився у харчівні «Трьох досконалостей», що держиш іще тринадцять биків. Але ж навіть найпрекрасніші бики — суєта і марнославство. Ти плекаєш їх, пасучи в степу і нестримно прагнучи до того, щоб вони гладшали і благоденствували. В душі твоїй дрімає стільки ницих жадань, що тобі необхідно покаятися. Покаяння примирить тебе з богом. Не покладай надій на речі земні, сину мій. Продай биків своїх, бо, хто почуває істинну любов до бога, той байдужий до всіх житейських радощів.

І продав він биків, і лишилося в Сакаджі тільки одинадцять баранів.

— Я охрещу тебе, милий сину мій,— сказав урочисто отець Піке,— і, тільки-но ми з'їмо цих баранів, піду далі проповідувати істинну віру.

Сакаджа був охрещений, і вони почали щодня їсти баранину, ведучи бесіди про нове вчення.

— Святий отче,— сказав якось Сакаджа, вказуючи на дерев'яний хрест, зроблений отцем Піке після обряду хрещення і встановлений ним на порожньому стовпі.— Ти кажеш, що це тільки знамення, яке ти, як посланець божий, поставив мені на стовп. Я великий грішник, і мені мало цих двох збитих хрест-нахрест дощок. Мені б хотілося, щоб ти залишився у мене як посланець божий. Щоб у домі моєму було більше цієї нової віри.

— Це неможливо, сину мій: південні країни Хіахо-по та У-фу-тьєн досі позбавлені радощів правої віри.

— Святий отче,— сумно промовив Сакаджа.— Якщо я не можу мати бога на стовпі, то хочу, щоб поруч мене принаймні був ти — його посланець.

Уночі, коли високошановний отець Піке заснув, благочестивий Сакаджа задушив його і закопав перед своєю кибиткою, під стовпом із знаменням нової віри, яка осяяла його монгольську душу. В поясі високошановного отця Піке він знайшов уп'ятеро більше унцій срібла, ніж той уторгував за його верблюдів, биків і коней.

На кожній з цих унцій спочила благодать божа.

Благочестивий Сакаджа накупляв уп'ятеро більше верблюдів, коней і рогатої худоби, ніж він мав до приходу високошановного отця Піке. Він спокійно сидів біля стовпа, під яким закопав посланця божого, бажаючи мати його завжди під рукою, чудово товстішав, прийнявши нову віру, і давив на собі воші, чого не робив раніше, коли вірив у переселення душ.

Одного тільки не міг він зрозуміти. Чому місіонер, який приїхав до нього через рік після поховання високошановного отця Піке під стовпом, так швидко подався на південь, коли Сакаджа, сяючи від радості, вийшов йому назустріч із словами:

— Почуй моє прохання, святий отче, увійди до мене в кибитку. У мене під цим от стовпом уже є один посланець божий.

Святий отець не виявив співчуття до цієї навіяної благочестивою ревністю колекціонерської пристрасті побожного Сакаджі й нічим на неї не відгукнувся. А Сакаджі не вдалося зняти його з коня кулею.

І зостався Сакаджа при одному лише посланці божому.

Непохитний католик дідусь Шафлер у день виборів

Крейцер та крейцер — дивишся, і гульден набереться. І так далі й далі, залежно від того, наскільки ти ощадливий і вмієш користатися будь-якою обставиною для примноження своїх прибутків. Блискучі маленькі очиці дідуся Шафлера дивилися на посвідчення про право брати участь у виборах і виборчий бюлетень саме з такою думкою. Як

людина віруюча, він вирішив продати свій голос християнським соціалістам [1].

— Слава Ісусу Христу! — промовив він, заходячи до канцелярії християнсько-соціалістичної партії. — Я щодо виборів...

Молодий капелан, завідуючий канцелярією, пішов йому назустріч, завів його до кімнати і посадив на стілець. Крім двох бабусь, які за три крони молилися в кутку з восьмої години ранку до четвертої дня (термін закінчення виборів), там не було жодної християнської душі.

В іншому кутку, під плакатом, собака капелана, напівсидячи, напівлежачи, безсоромно вилизував себе, піднявши задню ногу сторчма вгору і дотягуючись нескромним язиком до інтимних містечок під нею.

Капелан зранку палив у приміщенні ароматичні монашки [2]. У цих церковних пахощах чисті скатертини на обох столах справляли враження напрестольних покривів. Світло проникало сюди, пом'якшене фіранками, так що все приміщення нагадувало ризницю маленького сільського костьолу. На відміну від повних народу виборчих приміщень інших політичних партій тут панувала таємнича тиша, як у занедбаному монастирі.

Пробило одинадцять, а дідусь Шафлер був першим виборцем.

Капелан, звівши очі до неба, сказав дідусеві Шафлеру:

— Брате у Христі! Ви поки що єдиний протистояли натискові.

Дідусь Шафлер кивнув головою. Коли так, він наполягатиме на двадцяти кронах.

— Усі ненависники Христа об'єднались і дружно ринули в атаку на церкву Христову і на обранців її. Наче повернулися часи переслідування перших християн... Давайте ваш виборчий листок, дідусю, я його заповню.

Дідусь Шафлер почухав потилицю.

— Ваше преподобіє, повірте, я щирий християнин-католик. І що роблять соціалісти, знаю теж. І моя мозоляста рука не зрадить господа нашого Ісуса Христа. Але часи

---

[1] Християнські соціалісти — члени християнсько-соціалістичної партії, яка виникла в Чехії у 1904 році. Демагогічно використовуючи популярність соціалістичних ідей серед робітників, вони намагалися надати християнській релігії соціалістичного забарвлення, зображуючи її захисницею інтересів трудящих. Проповіддю класового миру і співробітництва класів вони вносили розкол у робітничий рух.

[2] Монашки — кадильні свічки з вугільного порошку з ароматичними смолами.

тяжкі, ваше преподобіє. Я непрацездатний старик, і двадцять крон мені ох як знадобляться. Я бажаю подати свій голос за католика. Та згляньтеся, ваше преподобіє, не звольте сердитися: дешевше двадцяти крон не можу за це взяти.

Капелан насупився.

— Ви не повинні цього вимагати, дідусю. Це великий гріх. Інші партії мають безліч платних агітаторів і агентів, вони видають сотні тисяч на розповсюдження пасквілів і передвиборних листівок. А ми йдемо в бій, озброєні тільки своїми переконаннями. Для нас день виборів — це день публічного віросповідання: адже ж не будете ви, дідусю, сповідувати свою віру за двадцять крон! Ви мусите дати доказ того, що в країні святого Вацлава [1] ще є люди, які зберегли свою віру і не соромляться публічно зізнатися в цьому за допомогою виборчого бюлетеня! Я дам вам п'ять крон: більше ми не можемо.

— Ваше преподобіє, повірте мені: я щирий католик. Я читаю наші католицькі газети. Та що робити, коли така страшна дорожнеча? Я б з радістю прийняв за господа нашого Ісуса Христа мученицький вінець, та от хочу тут купити в Штіхи, мерзотника кривого,— може, знаєте? — козу. Минулого року він за неї п'ятнадцять гульденів просив, а нині вже вісімнадцять просить. Видно, недарма господь покарав його хлопчиськом кульгавим! І всюди так, ваше преподобіє. Я, ваше преподобіє, із задоволенням доказ дам, про який ви говорите, щодо того, що в країні святого Вацлава — це саме мій святий — ще є люди, які не соромляться святу віру за допомогою виборчого бюлетеня визнати, але... дайте хоч шістнадцять крон, ваше преподобіє!

— Послухайте-но, дідусю, щирий католик не повинен так казати. Зімкніть ряди свої навколо прапора хреста, коли ви ще не соромитеся цього прапора, і вигукніть: «Святий Яне Непомуцький, святий Вацлаве, патрони чеської землі, святі покровителі чехів, поможіть тим, хто бореться за спадщину вашу! Пресвята діва Марія, заступниця християн, хай допоможе заступництвом своїм і нам, що борються за правду Христову!» Даю вам, дідусю, шість крон: це моє останнє слово!

— Ваше преподобіє! Я знаю, соціалісти вимагають відокремлення церкви від держави і свободи шлюбу, а платять, іде чутка, по п'ятнадцять крон за голос. Вельмишановний!

---

[1] Святий Вацлав — чеський князь Вацлав (906—929), прилучений церквою до лику святих. Поряд з Яном Непомуцьким вважався святим покровителем Чехії.

Якщо це ваше останнє слово, я перейду до соціалістів. Для бідного католика п'ятнадцять крон хоч би від кого не вадить одержати. А господь бог милостивий: він знає мою бідність і простить мене, що я проти нього голосував,— адже йому відомо, який я щирий християнин-католик.

— Подумайте, дідусю, що ви говорите! Господь бог ніколи вам цього не простить. І невже ви думаєте, що соціалісти насправді дадуть вам п'ятнадцять крон? Ви проголосуєте проти господа бога, а грошей все одно не одержите. Потрапите до пекла — і по всьому. Але ми цього не можемо допустити. Ви наш чесний прихильник. Даю вам десять крон. Віра повинна вести вас до виборчої урни. Ось вам десять крон — і давайте ваш бюлетень.

— Ваше преподобіє, накиньте хоч пару крон, щоб дванадцять вийшло. Адже я всюди сповідую господа Ісуса Христа, я щирий католик, але мені треба піджак, чоботи собі купити...

— Наближається священна мить. Ось вам, дідусю, ще крона.

— Тоді, ваше преподобіє, хоч горілочки піднесіть. Для куражу!

За півгодини в канцелярії християнсько-соціалістичної партії знову тиша.

Собака, як і раніше, себе вилизує, бабусі, як і раніше, моляться, в кімнаті, як і раніше, запах костьолу.

Дідусь Шафлер відголосував, довівши, що в країні святого Вацлава ще є люди, які зберегли святу віру і не соромляться публічно сповідувати її за допомогою виборчого бюлетеня, у тому випадку коли це приносить їм одинадцять крон.

Першокласник Кадраба перед першою письмовою роботою

У понеділок у першому класі гімназії буде перша письмова робота. Цей день мав для Кадраби особливе значення. В суботу вранці їм повідомив про контрольну роботу вчитель латинської мови, і з цієї хвилини Кадраба став надзвичайно серйозним. Перед цим першим пробним каменем його охопив такий священний жах, що він вирішив

сам собі, що буде зразковим хлопчиком не тільки до понеділка, але — якщо в понеділок усе пройде добре — й надалі залишиться милим, побожним, не пустуватиме, нікому не підказуватиме і про всі витівки хлоп'ят доповідатиме вчителям — взагалі буде акуратним, послужливим і допитливим.

До нього донісся голос учителя латинської мови:

— Чекайте-но, шибеники, в понеділок я до вас доберуся!

Охоплений побожним почуттям, стояв Кадраба на молитві перед початком уроку закону божого, і душа його була безвільною і піддатливою.

Законовчитель викликав Горнофа, який сидів поруч з ним, і той, заглядаючи потай у відкриту книгу, почав по ній відповідати.

Кадраба підняв руку:

— Пане вчителю, Горноф читає свою відповідь по книзі, він вас дурить!

Такий у нього був страх перед понеділковою письмовою роботою, що ні сіло ні впало він виказав свого найкращого друга. Той отримав «незадовільно» і був записаний у класний журнал як обманщик. Зате Кадрабу пан законовчитель погладив по голові й сказав:

— Будь завжди таким чесним, і бог тебе винагородить.

Кадраба побачив у цьому щасливу прикмету на понеділок.

О десятій годині хлопці розбили йому носа за ябедництво, а після десятої Кадраба повідомив про це учителя географії, заодно виказавши винуватців і розкривши причину, яка підштовхнула Горнофа і компанію до того, щоб ушкодити цю невинну прикрасу його обличчя: усе тільки за те, що він не міг допустити, щоб обманювали вчителів.

Кара і тут не оминула винуватців, і старий учитель, похваливши Кадрабу, сказав, що його чесність завжди одержить винагороду.

Це була друга щаслива прикмета. Кадрабина душа, втративши свою млявість, почала наповнюватися енергією, і Кадраба вирішив сам собі, що як бог дасть і він контрольну роботу напише добре, то обов'язково буде вчитися на священика.

Після уроків Кадраба швидко зібрався і подався додому, та, оскільки поблизу був костьол, він зайшов туди й довго-довго молився. Була вже за чверть дванадцята, коли прибиральниця звеліла побожному Кадрабі забирати свої манатки і йти, бо вона зачиняє костьол.

У Кадраби було в кишені три крейцери, і він, виходячи з костьолу, пережив тяжку внутрішню боротьбу: або купити на них молодшому братикові цукерок, або ж придбати собі скляну рурочку, з якої можна стріляти горохом.

Та він подумав про першу контрольну роботу з латинської мови, і це вирішило наслідок боротьби на користь цукерок: на свої збережені три крейцери він купив братові карамельок і дав обітницю, що не візьме звідси жодної штучки. При цьому він весь час переконував себе: «Якщо з'їм хоч одну цукерку — не напишу контрольної роботи».

Дорогою він не раз засовував руку до кишені, де лежав пакетик з ласощами, але думка про грізний понеділок щоразу допомагала перебороти спокусу.

Прийшов він додому, як витязь, що переборов усі принади, віддав цукерки братикові й мав при цьому дуже зворушений вигляд; він і насправді був зворушений своєю великодушністю.

Батько пригрозив йому, що як він наступного разу так пізно прийде зі школи, то нещадно поб'є його: коли заняття кінчаються об одинадцятій, чверть на дванадцяту він мусить бути вже вдома.

Кадраба радів, що страждає невинно, і сподівався, що господь бог зарахує йому це в понеділок під час письмової роботи і дух святий зійде на нього. Але повернулися страшні часи переслідування перших християн — і Кадраба бувтаки побитий, не тому, мабуть, що батько його був запеклим язичником, просто той думав, що хлопчисько надто вже нахабно бреше, не бажаючи зізнатися, що десь прогуляв.

Коли ж неповинно переслідуваний Кадраба опинився знову на землі після тієї висоти, на яку був піднесений батьком, він витер сльози образи і, пам'ятаючи про понеділкову контрольну роботу, поцілував дбайливу батьківську руку і з палаючим тілом та блаженною душею відійшов до вікна, щоб там досхочу виплакатися.

Але це були скоріше сльози радості, що він знову страждає в ім'я своєї першої латинської контрольної, і в душі він бачив, як усезнаючий і всемогутній бог посилає в понеділок до нього, який сидить перед зошитом, вогненні язики, що мають винагородити його за це суворе переслідування.

Заспокоївшись, Кадраба почав докучати матері: чи не треба їй чогось купити, він би з задоволенням збігав.

Раніше він завжди пхикав, коли мати посилала його за чим-небудь, а тепер сам просив:

— Я збігаю за кмином або ще за чим, що треба, чи, може, дров принести знизу?

Він приставав доти, поки не одержав кілька запотиличників: мати сто разів йому повторила, що їй нічого не треба, а він усе докучає, хоче, напевне, вибратися з дому, щоб бешкетувати на вулиці.

Кадраба вдячно прийняв ці удари. Адже це все він переносив, щоб показати милосердному богові, який він зразковий хлопчик, і милосердний бог посилав йому одне випробування за другим.

Потім він підійшов до батька і попросив його доручити йому набити батьківську люльку: знову йому хотілося проявити свою зразковість, щоб бог зглянувся на нього і дух святий зійшов на нього в понеділок.

Мало не плачучи, він довго канючив у батька і смикав його за поли піджака (як перед тим на кухні матір — за поділ) доти, доки батько врешті-решт не зглянувся на нього. Тоді він, стараючись із усіх сил, не тільки набив люльку, але й запалив її і розкурив.

— Так от чому, ледацюго, ти хотів набити мені люльку: щоб самому попалити! Ах ти негіднику!

Нова лайка, нові ридання і нові надії на зішестя святого духа в понеділок вранці на голову невинного і зразкового Кадраби.

Він не сів обідати, почасти тому, що йому справді не хотілося, почасти ж через те, щоб цією тяжкою жертвою умилостивити господа.

Одержавши від матері після обіду крейцер, він відніс його в карнавку біля Карлового моста, в яку збирали пожертви на добудову храму святого Віта.

Біг він туди під сильним дощем і повернувся мокрий і з ніг до голови забризканий болотом.

Знову лайка, знову хлоста і знову надія на понеділок...

Ніч він провів у молитві, вранці устав рано і побіг у костьол до заутрені; зостався і на пізню обідню.

Усю неділю він творив добро, навіть свій обід розділив на три частини і роздав жебракам. Потім він знову почав докучати матері, щоб його послали за покупками, та довелося залишитись удома, бо ці жалібні прохання здалися надто підозрілими.

Недільний вечір Кадраба знову провів у костьолі у побожному, доброчесному настрої і знову відніс одержаний від матері крейцер у карнавку на добудову храму святого Віта, а свій носовик подарував сліпій старенькій жебрачці.

У понеділок, після ночі, під час якої він вісімсот разів прочитав «Богородицю», «Отче наш» і «Вірую», Кадраба пішов спочатку до заутрені і тільки звідти — до школи,

сповнений радісних надій на зішестя на нього святого духа, оскільки він у суботу й неділю був найзразковішим хлопчиком на світі.

Але дух святий не зійшов на нього, бо, маючи за два дні цілком досить часу, щоб повторити латинську граматику, він не зробив цього.

І за свою першу в житті контрольну роботу він одержав ваговиту двійку, бо в тих десяти фразах, які в ній були, він зробив стільки помилок, скільки разів він прочитав «Отче наш», щоб бог осінив його в понеділок духом святим.

Кінець святого Юра

— Отче Мамерте,— звернувся до мене якось ігумен Йордан,— святий Юро давно вже не творить ніяких чудес.

Це була безсумнівна правда. Мене прийняли до Бецковського монастиря молодшим членом ордену францисканців у той час, коли в нас об'явився грізний конкурент у Фріштацькому монастирі домініканців [1].

То була статуя святої Петроніли. Не минуло й двох днів після того, як я влився в товариство старих ченців Бецкова, а у Фріштаку, в саду домініканського абатства, перед статуєю святої Петроніли розверзлася земля, і з того часу ніхто вже не звертав уваги на нашого доброго святого Юра. Вода сильним струменем била з-під святої Петроніли, і всі прочани звертали до Фріштака. І так сумно робилося нам, коли з вежі нашого монастиря ми спостерігали, як рівнинним берегом зеленкуватого Вагу сунуть натовпи селян з корогвами і пропадають у синявій далині, десь у напрямі Фріштака.

А про нас і думати забули.

Не могли ж ми зупиняти ці процесії, що пройшли шляхом від самої Жиліни, Ружомберока, Тренчина, а то навіть з Опави, і казати їм: «Дурні ви, у Фріштаку є один хлопець, який перед вступом до домініканців учився на геолога. Земля під святою Петронілою розверзлася тому, що він

---

[1] Домініканці — члени католицького чернечого ордену, заснованого у XIII ст., спочатку (до XV ст.) був жебрущим орденом. Жорстоко переслідував «єретиків». Зображена на гербі домініканців собака з палаючим факелом у пащі символізує подвійне завдання ордену — боротьбу з «єрессю» і проповідь «слова божого».

загадав вирити там колодязь. Золоті ви мої ідіотики, залишайтесь у нас, тут до ваших послуг святий Юро, а це надійний, перевірений святий. Ви вже, звичайно, цього не пам'ятаєте, та колись, багато років тому, кумани відрубали під Бецковом голову одному священикові, і коли люди, плачучи, принесли її разом з тілом до костьолу і поклали перед святим Юром, то голова раптом знову приросла до тулуба, священик встав і промовив: «Вельми вам вдячний!» Ось достеменне чудо святого Юра, і якщо вам цього мало, то вже друге чудо ви мусите добре пам'ятати: коли якось монастир горів, статуя святого Юра скочила з постаменту в костьолі, видряпалася на дзвіницю і почала бити на сполох. Так монастир був порятований від вогню. А коли поприбігали люди, святий Юро спокійнісінько стояв уже на своєму місці.

Золоті мої ідіотики з Фріштака, ви купуєте за великі гроші трохи звичайної брудної водиці, а проте вам набагато дешевше обійшовся б ножичок з написом «На згадку про паломництво до Бецкова». Це предмет цілком практичний, і придбали б ви його за якихось півгульдена. Якщо вас обсідають будь-які недуги, ми винятково дешево можемо запропонувати вам різні члени людського тіла, виліплені з воску. (Ігумен розповів мені колись, як за кращих часів підійшов до брата-ченця, що продавав воскові кінцівки, один прочанин і каже: «Я страждаю, ваша милість, у мене лиш одна нога». Той дав йому за гульден воскову ногу і запевнив, що нога йому знову виросте. За рік прочанина підвезли до монастиря на храмове свято вже на підводі. Підкотили до того брата-ченця, і тут наш добряга трохи підвівся і з палаючими очима вигукнув: «Ваша милість, сталося чудо! Моя нога не хотіла виростати. Я почав клясти все на світі, а вона все не виростає й не виростає. Тут я і молитися зовсім покинув. От поїзд і переїхав мені другу ногу, так що довелося її відрізати. Купую у вас дві воскові руки, щоб господь бог принаймні руки мені зберіг!»).

Та це тільки так, між іншим. Викрити шахрайство у Фріштаку ми не могли і тому перебували в скорботі. Процесії, як і раніше, сунули повз наш монастир на південь, а у нас ніхто не зупинявся.

У нашому монастирі було досить велике ковбасне виробництво. Колись за наші копчені сосиски прочани ладні були битися. Хто купував п'ять сосисок, діставав на додачу образок. А того, хто раптом купив би сотню, почали б поминати в заупокійній месі. Що вже там приховувати, на сосиски йшла найбільш негодяща свинина. І все-таки, чесно кажу-

чи, моїм монастирським дружкам далеко було до наших сусідів-домініканців. Наша свята братія не розуміла, що таке прогрес. Не вміла заманити прочан.

Отже, коли старий ігумен Йордан сказав мені: «Отче Мамерте, святий Юро давно вже не творить ніяких чудес», я тільки знизав плечима. «Не знаєте, чи нема в нас якоїсь води?» — продовжував він. Я знову знизав плечима. В нашому монастирському колодязі води було зовсім мало, а знайти її в костьолі, який стоїть на скелі, й зовсім неможливо.

Ігумен Йордан нервово постукував пальцями по дубовому столі, кажучи: «І як це не подумали про таку важливу річ!» Але згодом, коли він сьорбнув трохи вина, обличчя його прояснилося. Він ударив кулаком по столі й вигукнув:

— Святий Юро мусить вирушити до води. Так чи інакше, але він мусить туди потрапити!

Він схопив мене за руку, потягнув до вікна і показав униз, де котив свої хвилі зелений Ваг. Я все зрозумів.

— Сьогодні вночі я матиму видіння,— вимовив він багатозначно.

Хотів би я коли-небудь побачити такий прекрасний сон, який бачив нинішньої ночі наш старенький абат Йордан. Серед ночі до його келії, сповнивши її райськими пахощами і сяйвом, увійшов святий Юро і сказав йому:

— Йордане, Йордане! Я мушу піти до води. Не можу більше дивитися на те, що зовсім поруч тече чудодійна вода Вагу, яку ніхто не помічає.

Потім наш абат почув надзвичайно ніжну мелодію, і святий Юро повернувся назад до костьолу, на свій п'єдестал.

От ми й віднесли його тоді до Вагу. Це було чудове свято. З Шашчина і навіть з-над Морави з Лангжота прибули пишні кінні процесії.

Тепер ми мали власну чудотворну воду. І скільки! Цілий Ваг, так що води вистачило б на весь християнський світ.

І знову посунули до нас натовпи прочан. Ми зробили близько Вагу спеціальний резервуар. Воду продавали утридорога. Хто хотів скупатися, теж мусив платити грошенята. Нарешті ми почали навіть продавати плавки, а без них до річки нікого не пускали.

І треба ж статися такій чортовій напасті — прийшов тиф. Тоді стояла висока вода, всюди було повно мулу, і люди купували цей мул пляшками. Але тут помер у нас один прочанин, потім іще двоє, люди почали втрачати до нас до-

віру. Все було б не так уже й погано, якби неждано не звалилася на нас страшна звістка.

Ми саме переживали новий розквіт, коли пройшла чутка, що до домініканського абатства у Фріштаку привезли якісь апарати. Що б це могло означати?..

Скоро ми все зрозуміли.

Фріштацькі домініканці почали виробляти *содову чудодійну воду з гарантією від усіх шкідливих бактерій!*

Ми спіймали облизня. І було в нашого ігумена нове видіння. Начебто явився йому святий Юро і прорік:

— Не подобається мені біля води. Інколи, як Ваг виходить з берегів, стоїш кілька днів підряд по коліна у воді й чекаєш, поки вона не спаде. Хочу на своє старе місце.

Я зробив тоді зауваження щодо того, що, на мій погляд, усі бояться подагри. І знову сиділи ми сумні після свята урочистого перенесення статуї. Хоч би якісь жалюгідні залишки цих натовпів, які сунули до домініканців, звабити до себе!

І тут я згадав про існування грамофона. Органа в нас нема, але що, як святий Юро почне співати якусь побожну пісню?

— То купіть, отче Мамерте, цю диявольську машину,— звелів мені абат Йордан,— і ще що-небудь світське... Надто вже нудно стало в нас у монастирі.

— Слухаюсь, reverendissime [1].

І я поїхав до Відня купувати грамофон і платівки.

Коли знову під час одного зі свят капела була повна народу, я накрутив грамофон у прикритій килимком ніші за статуєю святого Юра.

Видно, лихий мене поплутав або я ще з Відня не протверезився остаточно, та тільки до вух благочестивих прочан раптом долетів хорал:

«Hop, mei' Mädrle, hop...» [2].

Не збрешу вам: ігумен Йордан звалився з лавки, оббитої з нагоди свята червоним плюшем, як колода.

Для нього це було надто сильне потрясіння.

---

[1] Ваше преподобіє (лат.).
[2] Гоп, моя дівчинко, гоп.

Святі і тварини

Над баварським Регенсбургом, у напрямі до Брода, трохи вище хвойних лісів лежить містечко Хам. Це містечко відоме своїми процесіями прочан і джерелом з чудодійною водою, в якій є бактерії тифу; є там і простора лікарня, куди кладуть баварських прочан, коли вони скуштують тієї чудодійної води. Проте менш відомо, що у монастирському саду стоїть скромний пам'ятник ченцеві Августину Фальтерштаку — проста статуя, навколо якої розташовані фігури коня, ведмедя, лисиці та віслюка. Чим прославився цей бенедиктинський чернець, чому навколо нього символічно розміщені різні тварини? Зайдіть у монастирську бібліотеку і там, у кутку залу, ви знайдете стару книгу у пергаментній оправі з латинським написом:

«СВЯТІ І ТВАРИНИ»

написано священиком місцевого монастиря бенедиктинським ченцем Августином Фальтерштаком.

Книгу видано в єпископській друкарні міста Мюнхена 1782 року. Переглянувши деякі сторінки, ви зрозумієте, яке величезне значення мала ця книга для тварин, бо покійний патер кожним рядком свого твору вводить християн у життя тваринного світу і розповідає про чудеса, які сталися при зустрічі святих з різними його представниками. А тварини виробляли такі чудеса, що коли побожний баварець читає сучасні видання цього твору, які продаються в монастирі по 3 марки 50 пфенігів, він благоговійно перегортає кожну сторінку і хреститься перед кожним зображенням заблудлих тварин, яких святі знову направили на добру путь.

Наприклад, там можна прочитати, що трапилось із святим Еустахом. Цей добрий, святий муж зустрів у лісі ведмедя. Ведмідь зайшов у своєму зухвальстві так далеко, що хотів святого зжерти. Клерикальні газети назвали б цього ведмедя вільнодумцем. Та Еустах ударив звіра палицею і наказав йому донести себе до Рима. Ведмідь схилив спину, святий муж сів на нього і благополучно прибув у Рим. З цієї нагоди папа дав ведмедеві аудієнцію, після чого з ведмедя зробили опудало і по сей день показують його у Ватіканському музеї.

Взагалі тварини мали зуб на святих. Як великі, так і малі. Так, святого Еусебіуса гризли в його келії блощиці.

За тих часів ще не були відомі настоянки і перський порошок від комах, тому блощиці вночі й удень поїдом їли і язичників і християн. Найбільш за всіх у тому столітті перетерпів святий Еусебіус, у келії якого, як оповідає книга, було 280 000 цих зловредних кровопивців. Бідолаха молив бога порятувати його від цієї напасті. І от якось вранці жителі міста Антіохії побачили, як 280 000 блощиць струнким рядами крокують з келії ченця до моря, де в бурхливій солоній морській воді вони кінчили життя таким грандіозним самогубством, якого ще не було в історії людства.

Проте існує цілий ряд інших комах, які вперто і безсоромно мучать побожних католиків.

У дев'ятому столітті після Р. Х. в одному з міст франкської держави проживала благочестива дівиця Целестина. Скажемо навпростець: дівицю кусали блохи. Вона довірливо звернулася до єпископа і, ніяковіючи, повідала йому про свої муки. Єпископ вирішив, що блохи ці не що інше, як приховані дияволи, і кусають вони дівицю Целестину, аби не могла вона спокійно віддаватися молитві й відвертала увагу свою від справ небесних до суто житейських турбот. Єпископ влаштував загальне моління, і блохи щезли, залишивши по собі в кімнатці дівиці Целестини легкий запах сірки й смоли.

Один невіруючий німець з Вюртемберга, з яким я переглядав цю книгу, цинічно зауважив, що напевне єпископ сам переловив бліх у дівиці Целестини.

Вельми цікавий випадок стався з одним італійським ченцем-капуцином[1], який, прогулюючись вздовж ставка, засумнівався в тому, що кит міг проковтнути Іону. Очевидячки, це був вельми вчений муж, який, вивчаючи природничі науки, знав, що кити, з огляду на вузький стравохід, харчуються виключно дрібною рибою і морськими молюсками, та аж ніяк не єврейськими пророками. Коли цей скептик остаточно похитнувся у вірі, його проковтнув короп. Одразу позбігалися люди. Чернець Августин Фальтерштак з достовірністю і точністю газетного репортера сповіщає: «Тільки після того, як процесія віруючих з молитвою прийшла до ставка, короп виплюнув скептика». Цьому красномовному описові бракує лише сухої й разом з тим

---

[1] Капуцини — члени католицького чернечого ордену, який був відгалуженням ордену францисканців. Заснований в Італії в XVI ст. Одержав свою назву від шпичастого капюшона (capuccio — італ.), що пришивався до ряси і вважався обов'язковою приналежністю одягу ченців.

трагічної газетної примітки: «Труп доставлений у морг для розтину».

Не така страшна історія трапилася з чинбарем, майстром з Регенсбурга Яном Піллінгом. Увірувавши, що земля кругла, бідолаха ніяк не міг добрати розуму, чому проповідники у Римській імперії у 1482 році проголошували протилежне. За це його так покусали оси, що він одразу розпух і, як іронічно зауважує автор книги про тварин, почав скидатися на круглу земну кулю.

Мало кому відомо, що єпископ Алан II, той, що примусив короля Хлодвіга прийняти хрещення, страждав від солітера. Дивуватися тут не доводиться, бо в ті часи не було різних санітарних комісій, щоб бракувати м'ясо, заражене трихінами. Мені наперед відомо, що, коли ці рядки прочитає колишній міський лікар д-р Загорж, він насупиться і скаже: «Я знав, що з нього пуття не буде». Так от, якось єпископові Алану було видіння. Йому привиділося, що до його ложа з вовчих шкур підійшла постать, вся у світлому, дружньо поплескала його по плечу і проголосила чистою церковною латиною: «Іди до святої землі, з'їж у Палестині дрібку освяченої землі, випий води з Мертвого моря і пожуй ліванського кедра». Славетний єпископ почав у такий спосіб лікуватися, бо в ті часи ще не був відомий ні сантонін, ні горіх арекової пальми.

Про наслідки лікування чернець Августин Фальтерштак пише: «І вийшов з єпископа солітер довжиною у 769 ступнів і 12 дюймів. На кожному членику цього чудовиська сяяла зірка, а під нею чорними крапками були позначені копита диявола. Виходячи з тіла єпископа, солітер жахливо кричав, поки слуги превелебного отця його не вбили. Солітера спалили у місті Генуї, інвалід з паралізованими кінцівками, який був при цьому, одразу видужав. Його милиці замурували у фундаменті храму, що був споруджений на цьому місці дожем Генуезької республіки Йосифом».

Високошановний автор пише далі про одну корову, яка належала патриціанській родині нюрнберзького городянина Мюнцхубла. У 1619 році в Нюрнберзькій окрузі на скотину напала моровиця, жертвою якої став також і місцевий бургомістр. З цього випливає, що моровиця на тварин не милувала навіть найіменитіших громадян. Згадана корова тяжко занедужала і по волі божій здохла. Коли повз неї пройшла процесія під проводом вікарія Максиміліана,— скажу одразу, щоб не випробовувати терпіння читача,— корова тут-таки воскресла.

Письменник наводить іще один випадок. Це історія про

свійського змія святого Серапіона. Змій був напрочуд добрий. Такі змії більше не народжуються. Протягом чотирьох років він годував згаданого відлюдника в пустелі своїм молоком, яке виявилося надзвичайно поживним, бо Серапіон за цей час так погладшав у своїй печері, що, коли схотіли його звідти витягти, печеру довелося розвалити.

З цих прикладів ясно, чому монастир у Хамі поставив пам'ятник Августинові Фальтерштаку. Йому вдалося реабілітувати тварин і, крім того, зробити неоціненний культурний внесок у політичну боротьбу, тому що, очевидно, врешті-решт націонал-соціалісти перестануть порівнювати своїх політичних противників з різними представниками тваринного світу, бо тим самим ці бідолахи ображають церкву.

Піп і мулла

Великий і Малий Караджінач — два сусідніх прикордонних сільця. Такі вони схожі між собою і водночас такі різні! Річ у тім, що Малий Караджінач знаходиться на сербській території, а Великий Караджінач — на турецькій. Навколо пустинне голодне плоскогір'я, і мешканці обох сіл працюють як воли, щоб здобути собі шматок хліба. Головне джерело їх існування — овес і прудкі гірські кози.

У Малому Караджіначі селяни продавали своїх кіз для того, щоб сплатити податок сербському королеві, у Великому — щоб сплатити оброк падишахові. Різниця була тільки у назві. Православних кидали у буцегарню за неплатіж податків у строк, мусульман — за несплату оброку.

У Малому Караджіначі була церква з хрестом, покритим поганенькою жовтою позолотою. У Великому Караджіначі такою самою позолотою був покритий півмісяць на мечеті. Хрести і півмісяці продавалися у лавці вірмена Рекована в сусідньому прикордонному містечку. І православні, і мусульмани надзвичайно пишалися цією позолотою.

Побачивши, що турки побілили свою мечеть, православні взяли з них приклад. А коли християни починали дзвонити в усі дзвони, мулла по той бік кордону намагався заглушити їх вигуками: «Іль алла!» — Аллах великий!

Скінчивши свій обряд, мулла злазив з мінарета і, запаливши люльку, прямував побесідувати з православним попом Богумировим. Вони зустрічалися біля водоспаду, утво-

реного гірським струмком, який відділяв Оттоманську імперію від Сербського королівства. Піп Богумиров теж пихкав люлькою.

Розмова звичайно починалася з пересварів.

— А-а, пришкандибав, бусурмане!

— А що це в тебе за синці під очима, ти, розпусний християнине?

Потім бесіда набирала більш мирного характеру: аллаха і вседержителя відтісняли кози. Обидва священнослужителі розводили кіз і любили трохи хвастонути своїм стадом, бо це були не просто кози, а кози мусульманські та православні.

— Мої кози гладші, ніж твої, мулла! — тріумфально вигукував піп.

— Овва! А є в тебе така коза, як моя чорна Мірі? Знаєш її? Яка красуня! Роги в неї, як в угорської корови...

І правда, Мірі приводила чудове потомство. Очі її, як запевняв мулла, були красивіші від очей красуні Кюлют, дочки старости. Приходячи в екстаз, мулла навіть твердив, що в ній живе душа гурії, яку хтось закляв. Піп Богумиров мріяв запопасти цю козу, щоб поліпшити породу свого стада. Зараз воно паслося перед ним серед скель і величезних валунів.

Шумів водоспад, блиснули перші зорі.

— Слухай, мулла,— відказав піп Богумиров,— твоя коза не такий уже й скарб, та вона мені потрібна. У мене, бач, здохла моя найліпша матка. Господь бог закликав її до себе...

Піп перехрестився.

— Аллах великий,— вимовив мулла,— але моя коза не продається.

— Слухай, мулла,— продовжував піп,— твій аллах не такий великий, як православний бог. Чи творив він чудеса? Чи посилав він вам чудотворців? Мій бог, наприклад, може своєю волею зробити мене чудотворцем. Ти ж навіки залишишся нікчемним язичником. Захоче бог — і я воскрешатиму мерців. А ти все життя кричатимеш з мінарета: «Алла іль алла!» і крутитимешся на місці, наче вівця, що захворіла на вертячку.

Ці слова розсердили Ізріма.

— Дурниці ти базікаєш, попе! — закричав він.— Наш Магомет не велить будити мертвих. А ваш бог навіть у домовині не дає вам спокою. От що: коли хочеш, щоб я продав тобі козу, визнай переді мною зараз же, що ти не можеш воскрешати мертвих.

Піп задумався. Коза Мірі давно була його мрією, але поступитися в питаннях віри перед поганим іновірцем теж не жарт.

Мулла холоднокровно палив свою люльку. Синюватий димок вився в тихому вечірньому повітрі й стелився по скелях. У душі попа відбувалася велика боротьба: скотар боровся в ньому з духовним пастирем.

— Мулла Ізрім, жалюгідний, нікчемний язичнику,— сказав нарешті піп,— я визнаю і погоджуюся, що навіть волею божою не можу воскрешати мертвих.— Він перехрестився.— Гм... Ну, скільки ж ти хочеш за козу?

Почався довгий торг. Мулла вимагав за Мірі дві кози та сто піастрів. Піп давав одну козу і п'ятдесят піастрів. Потім він накинув іще п'ятдесят з умовою, що мулла заявить голосно: аллах зовсім не бог.

І піп у свою чергу почав спокійно попихкувати люлькою.

— Аллах зовсім не бог,— погодився мулла,— бо сто піастрів — добрячі гроші,— додав він.

Так піп Богумиров придбав козу в мулли Ізріма.

Назавтра бусурмани привели попові козу Мірі. Був ясний, сонячний осінній день. У такий день людині легко на душі. Особливо легко було попові Богумирову, бо він вів на мотузку свою нову козу Мірі, віднині гордість свого стада. У райдужному настрої крокував він з нею нагору, до гірського джерела, де починається струмок.

Діставшись туди, він занурив козу у воду і загугнявив:

— Господи помилуй, господи помилуй!

Бо не можна ж було залишати козу мусульманкою.

І піп Богумиров охрестив тварину, яка відчайдушно брикалася.

Перед екзаменом

Для декого пора — в інших відношеннях прекрасна,— коли стигнуть хліба і наливається зерно, буває порою неясного, неприємного відчуття у шлунку. Це перед екзаменом болять животи у багатьох школярів.

Школярам здається, що вони теж достигли для жнив; але тримаються вони не так гордо, як зерна пшеничних колосків, що золотіють у сонячному промінні на радість поетам, анітрохи не підозріваючи, що вся їхня слава скінчиться з обмолотом.

У погожі дні дехто з учнів їде за місто з неясним відчуттям, що, коли зерно посиплеться у клуні під ударами, у нього самого з цим буде вже покінчено, хоч, можливо, його ще чекає попереду переекзаменовка з невідомими наслідками.

Шестикласник Данек гуляв у суботній вечір серед нив біля лісочка й дивився на яловець, який сміливо ріс біля цього лісочка, майже на самій межі, звідки починався золотий лан пшениці.

Дивлячись на яловець, він мимоволі пригадав викладача закону божого Шембелу. В нього теж отака гуляста голова, як у ялівцевого куща. І варто було постати в мозку Данека цьому порівнянню, як він перестав радіти красотам природи.

Подивився на фіолетову квітку куколя, що пишно зростав там, у хлібах, і згадав, що законовчитель Шембела недавно назвав його, Данека, таким куколем, коли він, відповідаючи на запитання, скільки було пап на ім'я Сікст, забув аж трьох.

Запитання було дещо несподіване. Данек згадував у цей час про те, що міг би вчора ввечері виграти партію в більярд, якби зробив останній удар квартою, а не так ризиковано — ззаду, від борта.

Як не дивно, на уроках історії церкви він завжди думав про більярд.

Того разу законовчитель розповідав, що папа Сікст VII любив носити червону мантію, як раптом Данек, наче зі сну, досить голосно пробурмотів:

— Слід було мені грати від червоного!

Далі події розгорталися швидким темпом. Ось він уже стоїть біля дошки, і в мозку його так і мелькають папи Сіксти.

Потім він пішов на своє місце, одержавши назву куколя та встигнувши помітити, як законовчитель слинить олівець, і почув його напутнє слово:

— Ця двійка тобі так не минеться.

Вчора законовчитель знову викликав його до дошки й загадав відповідати, з якого історичного приводу з'явилася дароносиця.

Оскільки відповідь була далеко не блискуча, він сказав, що підводить з Данеком риску на цей рік, а на переекзаменовці той неодмінно зріжеться. І щоб він йому на канікулах написав, що сказали вдома про цю його двійку з закону божого. І нарешті назвав його лопухом...

Данек, сидячи на межі, подивився навколо і побачив,

що тут теж усюди ростуть лопухи. Збивши палицею ті, що ближче, він пішов собі далі, серед розкішної червневої природи.

Пташки весело співали, адже їм не треба думати, скільки пап носило ім'я Сікста; ящірки цього теж ні сном ні духом не відали та знай собі шмигали навколо на осонні. Жужелиці, коники, мурашки бігали кожен у своїх справах; заяча пара пустувала на молодій луці, аніскільки не турбуючись історичним приводом появи дароносиці.

Шестикласник Данек почував себе найнещаснішим із смертних серед цієї розквітлої природи. Він жбурнув палицею в білку, яка, забравшись на сосну, презирливо виставила йому свій бурий задок.

Потім повернувся до ялівця, чия верхівка нагадувала формою гулясту голову законовчителя, збив його палицею геть увесь і побрів далі. Він пішов униз, до села, яке стояло під косогором, виглядаючи з-за листя дерев.

Мальовниче сільце з хатами, від яких садові тини збігали до струмка, що плинув з лісу...

Він замилувався цією красою, обрамленою на видноколі голубуватим поясом гірських верхів, не думаючи в цю хвилину ні про що, крім сирка, кусня хліба та кухля пива, які можна дістати у сільській корчмі.

Коли йому вдалося здійснити свій намір, він відрізав собі скибку хліба, помастив його сирком, запив пивом і відчув, що його похмурий настрій поступово зникає.

Він вирішив, що неодмінно визубрить усіх пап та історичне походження всього церковного начиння. А щоб випити за успіх цієї справи, зажадав іще кухоль.

Не встигли його принести, як, на його подив, до корчми зайшов законовчитель Шембела, з парасолькою в одній руці і перекинутим через другу руку плащем з п'ятигранною зіркою, бо він був членом Мальтійського ордену. У цій руці в нього був великий букет польових квітів, які він нарвав під час прогулянки.

Побачивши Данека, який встав з-за столика і косував на вікно, міркуючи, як би швидше вискочити, він сказав:

— Так он як ви готуєтеся, Данеку? Хіба я не маю рації?

Кинувши плащ, капелюх, букет і парасольку на сусідній столик, він підсів до Данека зі словами:

— Ось де ми з вами зустрілися, голубе. Сідайте!.. Куди ходили?

— Гуляв, пане вчителю... Погода гарна, прямо чудова, дуже гарна,— пробелькотів Данек.

— Так, так, гарна, розкішна,— відповів законовчитель.— Усе, що я бачив, славить господа, творця свого... Що собі замовляли?

— Сирки, пане вчителю.

— З дорогою душею, мабуть, після прогулянки по полях та лісах, де все хвалить велич творця... А чи витримані?

— Чудові, пане вчителю.

— Так я собі теж замовлю. А був де?

— У заліссі.

— У заліссі прегарно. Там птаство хвалить творіння господа... А пиво яке?

— Та непогане.

— Це добре... Ви не маєте права відвідувати корчму без дозволу гімназичного начальства, Данеку, і закусувати там. Це — порушення шкільної дисципліни. Але заради такого дня я вас прощаю.

Поважно розсівшись і поїдаючи сирки, законовчитель весь час говорив про створену господом богом природу і вихваляв творця.

Поки він наїдався, Данек потроху прийшов до тями. Наївшись і витираючи губи великою червоною хусточкою, законовчитель запитав:

— Не знаєте, де в них тут убиральня?

— А ось, зволькте, прямо через двір, пане вчителю.

Законовчитель вийшов, але зараз же повернувся й почав нишпорити по всьому залу. Було видно, що він шукає газету.

— Нема чого казати, гарненький заклад! — пробурчав він, весь червоний, звертаючись до Данека.— Жодної газети, щоб почитати.

Данек, пошукавши у себе в кишені, витяг листа від дядька. Він простягнув його законовчителеві зі словами:

— Ось, чи не завгодно прочитати, що мені пише дядько?

Повернувшись, законовчитель не віддав Данекові листа, а сказав:

— Як видно, ваш дядько дуже порядна людина. Тільки заради нього я поставлю вам на екзамені з закону божого задовільну оцінку.

І завів мову про несказанне милосердя боже.

Фіолетовий грім

Фіолетовий грім був присутній 1596 року на тому самому соборі кардиналів у Римі, який проголосив, що богохульники каратимуться небесною блискавкою.

Оскільки обговорюване питання стосувалося його фаху, фіолетовий грім, як уже було сказано, з'явився як сніг на голову на церковний собор.

Повернувшись на небо, він почав бідкатися, що надто стрімко увірвався в товариство панів кардиналів, через що двом з них доведеться влаштовувати похорон. Але тут-таки він зауважив, між іншим, що з задоволенням подивився б на похоронну процесію, яка буде, мабуть, дуже урочистою. Довго святий Петро втовкмачував йому, що вийде не дуже гарно, якщо при похованні знову станеться нещастя. От якби ховали якогось потайного єретика, тоді б його святим обов'язком було вдарити туди як слід.

Фіолетовий грім змушений був споглядати з неба, але тримався при цьому надзвичайно бундючно. Він звисока попльовував на маленькі громики, які гралися й пустували під ним — адже ці шмаркачі не були на соборі кардиналів у Римі.

Але тут його покликали до господа бога. Повернувся він звідти дуже засмучений, діставши шість тижнів домашнього арешту за те, що вдарив у кардиналів на Римському соборі. А був саме сезон літніх гроз...

Марне він намагався виправдатися тим, що собор обговорював питання, яке стосується безпосередньо його фаху, його професійних інтересів, що він просто не міг не бути там.

А архангел Гавриїл навіть сказав йому при зустрічі:

— Ви зробили величезний промах! Ви знаєте, що вбили нам найтовстішого кардинала, який більше від усіх викликав повагу віруючих? Це було просто свинство з вашого боку!

З тих пір фіолетовий грім дуже уважно стежив за собою, щоб не встругнути якогось нового свинства.

Одного разу якийсь святий, імені якого він не знав, приліг до нього на хмару й почав базікати, розповідаючи, як його живцем підсмажували в олії та який при цьому йшов запах.

Фіолетовому грому набридли ці розмови, і він сказав святому:

— Пробачте, але мені це вже спротивилося. Сьогодні вранці я зустрів принаймні п'ятьох мучеників, і всі вони

розказували, що з ними робили, поки вони не потрапили сюди, на небо. Нам усім це просто насточортіло. Спочатку було ново і цікаво, але слухати те саме без перерви півтори тисячі літ... Це вже, пробачте, зовсім не небесна радість!

— Але ж дозвольте,— заперечив мученик.— Я цього ще нікому не розповідав, бо ніяк не міг згадати, на якій олії мене підсмажували. А саме сьогодні я згадав: це була конопляна.

— Відчепіться від мене, ради бога! — розсердився фіолетовий грім.— Кому все це потрібно!

— Але ж це дуже цікаво,— не піддавався мученик.— Як ви думаєте, яка нога підсмажилася в мене на цій олії першою: права чи ліва?

Фіолетовий грім не міг уже більше терпіти це базікання і, щоб утекти від святого мученика, з'їхав униз, на землю.

З'їхав він по прямій лінії і, коли опинився над дахом якогось храму, вже не міг втриматися: прорвався крізь дах і вдарив у кафедру. Він хотів ввічливо вибачитися перед проповідником за несподіване вторгнення, тому на хвилиночку затримався в ньому, але, побачивши, що він горить, злякався, втік через якусь даму в землю і щез у ній.

У повному відчаї піднімався він до неба.

— Господи! — повторював він сам собі.— Що я знову натворив! Знову пошився в дурні! Хоч би принаймні комунебудь спало на думку оголосити, що за проповідником прислали з неба вогненну колісницю, як колись було з пророком Ілією. Я тоді теж устругнув штуку. Добре ще, що того разу на землі все так спритно затушували. А тепер...— він зітхнув.— Проповідник з'явиться на небі. Зараз же почне скаржитися на мене. Нова морока! Може, він буде нагорі навіть раніше, ніж я...

Але побоювання фіолетового грому виявилися марними. З пекельної канцелярії було одержано повідомлення: «Тільки-но прибув сюди якийсь єзуїтський проповідник. Досі його ще не піддали допитові, тому що він все не може отямитися від потрясіння».

— Хм,— сказав святий Петро, почувши про цю історію.— Ще одного абонента втратили.

Фіолетовий грім так зрадів благополучному кінцеві справи, що цілий день з усмішкою вислуховував теревені якогось дідуся, що натхненно розповідав, як витягали з нього кишки. При цьому він явно прибріхував, бо правив щось про триста сімдесят два метри.

Проте скоро надійшла нова бумага з пекла, в якій повідомлялося, що винний в усьому фіолетовий грім.

Та понад усяке сподівання він дістав навіть щось схоже на похвалу:

— Не варто б вас хвалити: підриваєте віру у священнослужителів,— сказано було йому під час аудієнції,— але зроблено чисто. Можете тепер розраховувати на кращу роботу. Будете вражати богохульників.

— На виконання ухвал Римського собору,— додав фіолетовий грім і подався на розвідку.

Він знайшов собі пристойну хмару, з якої все внизу було добре видно. Акустика там теж була чудова: було чути кожне слово на землі.

«Ага,— подумав собі фіолетовий грім, коли хвилиночку прислухався,— тут на мене чекає робота».— І почав уважно вивчати обстановку.

Унизу, в старій халупі лежав на постелі рудий молодик, а біля нього сидів якийсь чоловік, судячи по зовнішності, священик.

— Постарайтеся виправитись, Макоуне! Бачите, господь бог покарав вас: не можете навіть поворухнутися.

— У мене це в спині. І ногами теж не володію.

— А при цьому ще лаєтеся.

— Ох, якби вже грім вдарив, чи що! Хіба це життя? Сто чортів, тисяча громів!

Отут вже фіолетовий грім не міг утриматись і ринув униз на рудого парубка.

Він ударив у халупу — бум! Упав на хворого, але з'їхав униз по чомусь слизькому на постелі. Намагаючись вдержатися, він схопив за руку сповідника. Той упав. А фіолетовий грім з переляку втік до хліва.

Звідти він переправився на небо і почав видивлятися, що ж він накоїв.

У цей час сповідника винесли з дому, а з дзвіниці полинув похоронний дзвін. А Макоун ходив по кімнаті й кричав:

— Чорт забирай! Я вже можу рухатися! Параліч мене відпустив!

Коли фіолетовий грім розповів про це старому досвідченому святому, той напустився на нього:

— Невже ви не знаєте, що того, хто лежить на перинах, даремно вражати блискавкою? Невже не чули, що перини — поганий провідник, а священики — хороший провідник електрики?

— Так, але Макоун на довершення всього ще одужав і почав ходити.

— Та як же йому не ходити, коли ви влаштували йому таку потужну електричну ванну! — первово відповів старий досвідчений святий.

Фіолетовий грім почав голосно ридати.

Бугай села Яблечно

I

До того дня Яблечно не було таким селом, про яке варто було б говорити. Хіба тільки пан вікарій з Пшиседніце інколи пом'яне Яблечно як наочний приклад віроломства.

Це мало зв'язок з останніми виборами, коли пан вікарій ходив зі своїм капеланом до Яблечно, щоб на передвиборних зборах виступити на підтримку свого кандидата. Після довгої промови пана вікарія староста від імені виборців Яблечно обіцяв, що всі вони, як один, голосуватимуть за кандидата вікарія... На підтвердження своїх слів він простяг йому обидві руки. Пан вікарій заради торжества правого діла наказав викотити барильце пива і потім повертався луками додому, до Пшиседніце, певний, що ніколи не говорив так переконливо, як нині.

Але після того кандидат його не здобув на виборах у Яблечно жодного голосу. Дізнавшись про це, пан вікарій був до того розгублений і спантеличений, що ні з того ні з сього завів раптом мову, нібито парафіяльний будинок освітлюється ацетиленом. Досі загадка, що він хотів цим сказати.

Зустрівши через три тижні в полі старосту з Яблечно, він із превеликою гіркотою заговорив з ним про цю історію, підкресливши, що справжня людина тільки та, яка дотримує слова, на що староста відказав коротко, що, мовляв, раз на раз не випадає. А на запитання вікарія, чому ж вони тоді голосували проти, староста відповів:

— Овва! А ми й не знали, що це «проти». А проти чого треба було голосувати, ваше преподобіє?

Пан вікарій, плюнувши, почимчикував далі, а староста, вадоволено всміхаючись, пішов, вимахуючи на ходу обома

руками, які зовсім недавно простягав пану вікарію на тих передвиборних зборах.

Згодом пан вікарій дізнався, що староста подавав йому тоді руки тому, що не хотів його сердити. Трохи пізніше, при другій випадковій зустрічі, сам староста підтвердив це, пояснивши, що він має правило ні з ким не сваритися.

От і все, чим Яблечно вирізнялося. Більше про нього в окрузі майже не було мови, і ніяких пригод там не бувало.

У мешканців Яблечно був свій ліс, свої мисливські угіддя, зайці з панських угідь самі прибігали туди, з сусідами яблечняни жили дружно, балакали про картоплю з своїх полів — такої, мовляв, іншої в усьому краю не знайти,— а якщо до них на літо приїздив хтось з міста, дружно продавали йому все по найдорожчій ціні та обдирали його, як могли.

І раптом, якраз у середу — про це пам'ятатиме не одне покоління,— Яблечно стало селом, про яке пішла мова по всьому краю, по всіх усюдах.

Того дня яблечняни привели до себе громадського бугая, величезну гарну худобину з чорними ніздрями, великою відвислою складкою на шиї і лискучою жовтою шкурою. Його вели четверо, і він дивився на них великими голубуватими очима надзвичайно приязно, оскільки був добряга. Але він був не від того, щоб і попустувати: важливе суспільне становище, яке він посідав, ще не встигло позбавити його всіх ілюзій молодості.

Коли вони проходили повз високий місіонерський хрест, бугай подумав: що буде, коли він легенько притисне до цього хреста того, хто тягне його з правого боку, весь час поганяючи: «Но, но!»?

Це викликало досить сильний переполох в усій процесії, і, коли веселого бугая відтягли, пом'ятий попросив трішки рому.

На прохання його ніхто не звернув уваги, бо громадський бугай — перший громадський бугай, якого мало Яблечно,— вирішив, що непогано б поспихати трьох інших поводирів у канаву.

Він почав вертіти задом і, пирхнувши, приміривсь, як це вийде, потім, коли його схотіли прив'язати міцніше, стріпнувся і скинув їх, куди хотів, потім затрюхикав по шосе, перетнув поле — побіг глянути, чого там вовтузяться люди в такий урочистий день, коли він починає свою діяльність у Яблечно. Тут він побачив, що люди тікають, залишивши край дороги якийсь предмет, що видавав писк. Це був дитячий візок без верху, як усюди в селі, й у ньому

розчепірювало ручки хлоп'ятко старости. А дружина старости, яка втекла разом з іншими, волала тепер про допомогу.

Громадський бугай помітив ще дещо: це смішне створіннячко в таку спеку було вкрите червоною хусткою. І він зробив щось таке, за що ви його засудили б, якби це побачили: нахилив голову, викинув одним рогом червону хустку і вирячився на маленьку людську істоту.

Навряд чи він думав про те, що це плаксиве створіннячко виросте і, може, теж битиме бугаїв дрючками по спині і зв'язуватиме їх віръовками. Просто йому сподобалося, що, поки він сопів над карапузиком, той перестав плакати. Бугай лизнув його в личко і далі стояв над ним, хльоскаючи себе по боках хвостом, щоб відігнати гедзів.

Стояв, дружелюбно поглядаючи на малятко, яке, вражене, втупило у нього очі і кричало:

— Тату! Тату!

У малого були голубі очі, як у нього самого. Бугай лизнув його ще раз — у кулачок, потім поклав своє величезне тіло поруч візка на траву і почав очікувати, що буде далі.

За мить підбігли люди, і староста, який очолював експедицію, сам досі не знає, як це вийшло, чому він, підбігши до бугая, крикнув:

— Фріцек!

Та тільки-но він це вимовив, бугай раптом піднявся, підійшов до натовпу, і йому накинули на шию віръовку. Оперіщили його кілька разів гарненько дрючком по хребту і з того часу почали кликати Фріцек.

II

Навіть така чудова штука, як наявність громадського бугая, має в Яблечно свій зворотний бік. Там траплялося багато визначних подій, та вони мали суто місцеве значення, і чутка про них не виходила за межі околиці.

Був там, наприклад, «Гурток читачів сільськогосподарської літератури», заснований ще за двадцять п'ять років перед тим. Але він не дотяг до двадцятип'ятирічного ювілею через відсутність тих, хто б цікавився книжками, які ніхто не передплачував. На фасаді сільської корчми досі висить дошка: «Гурток читачів сільськогосподарської літератури». Дошку цю не знімають лише через те, що там в'ють гніздо ластівки. Чулий народ!

В Яблечно є один покинутий маєток. Тридцять років

тому його власник вирішив застрахувати своє майно від вогню, але тільки-но зробив це, як у нього виникла пожежа. Він одержав страхову премію, а коли жандармерія почала цікавитись обставинами, пов'язаними з цією пожежею, він, не бажаючи бути викликаним до суду (за його словами, як свідок), виїхав до Америки.

Пробувши в Америці десять років, він надіслав додому, на ім'я старости, листа, додавши до нього тисячу двісті крон. У листі було сказано, що він призначає ці тисячу двісті крон тому односельцю, який захоче навчатися; якщо ж такого не знайдеться, всю суму повністю належить ужити на щось корисне для блага його рідного старого села Яблечно.

Протягом двадцяти років не знайшлося нікого, хто бажав би навчатися. Нинішній вікарій у Пшиседніце, коли надійшли ці гроші, був ще парафіяльним священиком. Він написав великодушному жертводавцеві в Америку, прохаючи його змінити свій напрям думок і призначення пожертвуваних грошей. Нагадав йому, що треба реставрувати в Уїзді храмовий образ святої Анежки та полагодити дзвіницю. Ангельськими словами нагадував жертводавцеві, що той сам, можливо, відвідував костьол в Уїзді.

Великодушний жертводавець не відповів. Минули ще роки. Його ім'я було Франтішек Томек, а кликали його Фріцек Томків, забуваючи про те, що повсюди в інших місцях він є Фріцек Бедржіх.

Ми знаємо також, що староста з переляку назвав громадського бугая Фріцеком, і так це й залишилося, про що великодушний жертводавець не дізнався. Лист, який сповіщав його про те, що згідно з його бажанням придбали предмет, потрібний для всього села, повернувся з Америки зі штемпелем «Addressee unknown» [1].

Можна було тільки пошкодувати, що адресата не знайдено і що лист до нього не дійшов. Його порадував би цей лист, написаний старостою, сином колишнього старости, який отримав тоді гроші на збереження. Це була звісточка з батьківщини, скріплена офіційною печаттю села.

Староста дуже точно повідомляв, що після того, як бажаючих навчатися не знайшлося, купили громадського бугая і що це чудовий екземпляр (бажаючого навчатися він, звичайно, так би не хвалив). Далі він писав, що бугай дуже розумний, «пречудовий бугай», що до нього вже припустили одну корівчину з села, що до суми, яка пішла

[1] Адресат невідомий (англ.).

на його купівлю, довелося додати сто крон з громадської скарбниці, що викличе неприємності з окружним комітетом. Це було нібито звернення до благородного серця американця Томека і не містило в собі ані краплі правди. Староста запевнив сільський комітет, що Томек, звичайно, ці сто крон надішле і що їх можна буде пропити, закупивши швабського пива, щоб вистачило надовго.

І всі ці розрахунки луснули через довідку, надіслану американським поштовим відомством: «Адресат невідомий».

Коваль Каліста висловився в тому дусі, що Томек — відомий старий пройдисвіт і що староста на найближчих громадських виборах навряд чи здобуде перемогу.

А громадський бугай в цей скрутний час для села, якому він належав, з превеликим апетитом жер, спокійно сопів і думав про коханих, яких йому вже приводили і ще приводитимуть.

Особливо часто згадував він одну телицю з великою лисиною на лобі, яку він зустрів якось на дорозі й почув, як вона томливо замукала від бажання, почувши його здалеку.

У такі хвилини він приходив у грайливий настрій, метався біля ясел і ревів над кільцем, до якого був прив'язаний.

І коли його знову вели до спеціальної загороди для зустрічей з коровами, яких йому туди приводили, він не полишав своїх веселих витівок.

Якось одного разу він припустив за поштарем з сусіднього села і гнав його аж до будинку старости, завдяки чому той кількома хвилинами раніше отримав листа, якого ніс йому поштар. Лист був від пшиседницького старости, який виклав на папері, що вікарій з Пшиседніце через цього бугая клепле на яблечненського старосту.

III

Пан вікарій часто проповідував на тему про те, що відплата належить богові. Але водночас у проповідях своїх він казав, що людина легко поступається пристрастям і забуває всі свої добрі засади.

Цього принципу він додержувався стійко, і йому завжди без особливого душевного боріння вдавалося забувати про всі добрі засади й цитати з Біблії.

Дізнавшись, що яблечненський староста купив громадського бугая, він спершу подумав, чи не повідомити суд про те, як учинили в Яблечно з даром Франтішека Томека,

чийого імені раніше він навіть не пам'ятав. Але згодом він від цього відмовився і почав поступово обробляти своїх парафіян.

Цілу історію видумав.

— Ось,— казав він, начебто між іншим,— як обікрали в Яблечно сиріток і вдовиць. Взяли гроші з сирітської каси й купили за них громадського бугая. Жорна господні мелють повільно, але вірно. Побачите: не благословить господь цього діла, не буде від нього добра.

Якось один з пшиседнічан злучив свою корову з яблечненським бугаєм, і народилося теля з двома головами, яке довелося прирізати.

— Бачите? — звеселився пан вікарій.— Жорна господні почали молоти. Теля з двома головами — перст божий.

Про все це в тому листі було детально написано, зокрема було написано й те, що пан вікарій називає яблечненського старосту не інакше, як злодієм.

Лист справив величезне враження і викликав зрозумілу тривогу, причому надійшов він, коли коровам вікарія теж прийшов час звідати любовні ласки яблечненського громадського бугая.

Якось увечері, оглядівши їх, пан вікарій сказав:

— Завтра поведемо їх до Яблечно. Либонь тамтешній босяк-староста влаштує мені це безкоштовно, щоб іще більше мене не розсердити.

На другий день яблечненський громадський бугай замукав у хліву від пристрасного бажання, почувши, що мимо ведуть корів пана вікарія.

Але цього разу пустотливий гульвіса мукав марно.

Не встиг пастух повідомити старосту про те, що привів корів пана вікарія, як староста узяв у руки вила.

— Повертай назад, мерзотнику! — зарепетував він на переляканого пастуха.— Наш громадський бугай не для вікарієвих корів. Я покажу йому сирітську касу.

Корови сумно мукали, бик мукав, а пан вікарій бісився. Та через рік він раптом сказав паламареві:

— Завтра запаліть велику свічу біля вівтаря святого патрона.

Він дізнався, що громадський бугай у Яблечно став імпотентом і його продають різникові.

Ідилія у богадільні

Варто бабусі Пінтовій з жижківської богадільні лише згадати про все, що трапилось, як вона починає журитися: немає в неї зубів, поскрипіти нічим. Вона зведе очі вгору, відплюнеться і, згорблена, висушена, плентається в куток, дістає з кишені сірої спідниці чотки й без поспіху починає молитися, очевидно, за капелана Томана, щоб господь бог пробачив йому зраду, яку він вчинив у жижківській богадільні. Коли ж інші бабусі починають гомоніти про цей випадок, бабуся Пінтова зазначає — сірі очі її починають блищати,— що тоді ще, коли капелан Томан ходив було до них, їй не подобалась його грубість, мовляв, поводився він не так, як личить слузі божому, а хіба що пастухові.

Інші богаділки, яким не до вподоби були гострі розмови бабусі Пінтової, заводили з нею суперечку.

Цими суперечками всі захоплювалися — вони допомагали скоротати нудотні години в богадільні.

Минулого разу бабуся Скухровська сказала, що, власне, в усьому винна сама Пінтова. Проте, на мою думку, все вийшло само собою і лише через обставини завершилося катастрофою. Але катастрофа мала серйозні наслідки, до яких спричинилася невелика плеската пляшечка, що зберігалася у валізці бабусі Пінтової. Зараз пляшечка порожня. Варто, однак, відкрити її та понюхати, як досвідчена людина одразу відчує аромат солодкої кминної горілки.

Пляшечка може підтвердити: колись вона була повна, і через дивний збіг обставин солодка горілочка, капелан Томан і богадільня були взаємно пов'язані.

Звичайно, в усьому цьому ділі відіграло роль умирання бабусі Пінтової, але це було давно.

Тепер Пінтова паплюжить капелана і вже не лежить на смертнім одрі.

Заради справедливості слід відзначити, що в усій цій історії винне і добре серце капелана. Капелана Томана тоді покликали в богадільню: бабуся Пінтова, мовляв, помирає і хоче соборуватися.

Молодий капелан мав соборувати вперше і з піднесенням попрямував у богадільню.

Усе навколо сприяло тому, що після звершення обряду капелан поліз у кишеню і поклав у руку вмираючої золотий. Такого з бабусями з богадільні ще не траплялося.

Коли капелан пішов, бабуся Млічкова заявила, що соборує він чудово.

На бабусю Пінтову золотий подіяв так, що увечері вона послала за шинкою і горілкою.

Коли вранці прийшов лікар, щоб якою-небудь ін'єкцією полегшити страждання вмираючої, він знайшов її за столом — вона весело приспівувала: «Моя мила краща від усіх...»

За тиждень горілка скінчилася, бо скінчилися гроші. До капелана Томана постукався паламар і сказав, що Пінтова знову помирає і бажає прийняти соборування.

Тільки-но побачивши капелана, старенька слабким, але радісним голосом сказала:

— Ох, преподобний отче, дорогий мій, не знаю, не знаю, чи вистачить нині в мене сил вдержати в руці монету.

Однак монету в руці вона вдержала, і капелан Томан, виходячи з богадільні, сказав паламареві:

— Тяжко їй, бідній, живеться.

І справді, бабусі Пінтовій жилося тяжко. Коли вранці прийшов лікар, він почув, як вона ходить по кімнаті, наспівуючи: «Моя мила всіх миліша, та не бігаю за нею. Залицяльників без ліку, все ж вона буде моєю...»

— Пінтова, що з вами?

— Дуже вже гарно соборує їх преподобіє, пане докторе!

Це було в середу. У четвер до капелана Томана прибіг паламар і ще у дверях гукнув:

— Ваше преподобіє, нам знову треба йти в богадільню, цього разу соборувати бабку Скухровську.

Вони ще не прийшли, а вмираюча встигла полаятися з Млічковою, яка теж зібралася помирати, щоб капелан соборував одразу двох, як умовляла Пінтова. Решта переконувала Млічкову, що її черга в понеділок. Але Млічкова кричала: вона хоче помирати сьогодні й не бажає чекати до понеділка, мало що за цей час може з нею трапитися! Нарешті вона заспокоїлася, та побачивши, як після благочестивого напучування капелан дає Скухровській золотий, не витримала і плачливим голосом сказала:

— Ваше преподобіє, передчуваю, що і я довго не протягну.

Того дня, згадавши її слова, молодий капелан похитав головою, і по спині в нього побігли мурашки.

У богадільні пам'ятають, який зчинився шум і гвалт, коли в суботу бабуся Ванкова почала скаржитися, що їй погано, що вона весь час зомліває. Млічкова лементувала:

це, мовляв, нахабство з боку Ванкової лізти вперед, і, коли так, вона краще сама помиратиме в суботу, а Ванкова хай посилає за капеланом у понеділок.

Вони довго з'ясовували справу, поки Ванкова нарешті не поступилася, як молодша, бо їй було вісімдесят дев'ять років, а Млічковій вісімдесят дев'ять і три місяці.

Коли прийшли до капелана Томана знову кликати його в богадільню, він зблід і сказав, що сьогодні туди може піти старший капелан Ріхтер.

Капелан Ріхтер пішов і, гаряче помолившися біля ложа Млічкової, благословив усіх і попрямував було до виходу, не вручивши Млічковій золотого.

Бабуся Пінтова, яка уважно стежила разом з усіма іншими за обрядом, схопила Ріхтера за сутану.

— Ваше преподобіє, не гнівайтеся, але я мушу заступитися за Млічкову. Ми завжди одержували золотий, коли нас соборували. Ваше преподобіє, щоправда, молилися ревно, та про золотий зволили забути.

А бабуся Ванкова прошипіла:

— Це Млічкова затялася: хочу, мовляв, помирати сьогодні і край, а її черга в понеділок, у понеділок прийшов би той добрий капелан.

Ріхтер скрушно подивився на старепьких і дістав гаманець...

На вимогу капеланів жижківський районний муніципалітет прийняв вельми цікаву ухвалу, за якою богаділкам заборонялося самовільно вмирати і було постановлено, що останнє помазання старенських у богадільні відбуватиметься один раз на місяць і для всіх одразу.

Через це доходи старепьких стали дуже мізерні.

Пляшечка, яка пахне солодкою горілкою, порожня, і в богадільні панує похмурий настрій. Ванкова два тижні тому повісилася, бо вельмишановний районний жижківський муніципалітет не дозволив їй померти.

Боротьба за душі

I

Ксьондз Міхалейц був святим з трьома тисячами крон річного доходу, не рахуючи цілого ряду інших утіх, що йому давали вісім селищ, приписаних до його парафії, центр якої знаходився у селі Вільні Двори. Ці вісім селищ були розкидані у горах, у глибині дрімучих лісів, і мешкали в них

майже виключно самі лісоруби, які спускалися у Вільні Двори раз на три місяці, щоб відвідати храм божий. Зате вони ревно молилися про запас на наступний квартал, сповідалися, з несказанно блаженним страхом причащалися тілові господню і з дуже поважним виглядом каялись у гріхах. Потім вони прямували у Полуденну корчму, позаду парафіяльного будинку, і там у них поступово розв'язувались язики. Очищені від гріхів і піднесені святим таїнством причастя лісоруби починали веселитися, і цих веселощів ніяк не могли витримати мешканці Вільних Дворів.

Тоді у Полуденній корчмі зав'язувалися бійки між жителями долини і мешканцями восьми гірських селищ, які тільки-но одержали відпущення тримісячних гріхів. Під кінець лісоруби, завдавши збитків корчмі та головам вільнодвірчан, обтяжені цими новими гріхами, з синцями на спині, відступали у свої лісисті гори, і на чверть року в селі встановлювався спокій.

А за три місяці на гірських схилах знову з'являлися довгі, незграбні постаті, і лісоруби з покаянним виразом на обличчях спускалися в долину; тримісячні грішники сповнювали костьол могутніми голосами, чутними за околицею, і коли вони співали «Отче наш», здалеку можна було подумати, що це вони перекликаються з схилу на схил: «Коли віддаси?!» І, як грім, відлунювали у відповідь вигуки покутників, коли ксьондз Міхалейц з дерев'яної кафедри обрушував на їхні голови одну із своїх восьми проповідей, якими він докучав мешканцям усіх дев'яти населених пунктів.

Але все було марно. Щоправда, де в кого стікала по засмаглій щоці сльоза розчулення і побожності, але, звершивши покаяння, здоровань з гір все ж таки йшов битися у Полуденну корчму.

На час бійки ксьондз Міхалейц зачинявся у своїй кімнаті, вікно якої виходило саме на корчму, і, сховавшись за фіранкою, спостерігав за своїми парафіянами, відзначаючи — точнісінько як купець — у своїй записній книжечці подвиги лісорубів: Бочан — 40 разів «Отче наш», Кришпін — 20 разів, а Антонін Длоугий, бачте, на самого старосту насів — завдати йому 50 разів «Отче наш» і жодного «аміня» не подарую! А ти, Чорновух, не лізь у бійку, от і цілий зостанешся, тобі призначу тільки 15 «Богородиць»...

Так і повелося: ксьондз Міхалейц добросовісно записував імена лісорубів у свою книжечку, а через три місяці, при наступній сповіді, кожний горянин одержував окремий аркушик, на якому було виписано, скільки разів і яку саме молитву мусить він прочитати у вигляді епітимії.

Усе йшло по порядку, лісоруби один за одним ставали колінами на ослінчик у старій, поточеній червами сповідальні й улесливими голосами заводили:

— Сповідаюся всемогутньому богу і вам, преподобний отче, що після святого причастя бився у Полуденній корчмі.

Це був головний гріх, за ним ішла ціла низка однакових для всіх прогрішень: згадував всує ім'я господнє, блюзнірствував та ще «полінце-друге з панського лісу», та «сильця подекуди наставляв з лихим наміром».

П'ятнадцять літ по чотири рази на рік повторювалося те саме, і лиш одного разу Бочан раптом пропустив на сповіді «сильця з лихим наміром». Ксьондз Міхалейц з м'яким докором звернувся до покутника:

— А сильця, сильця, Бочане?

— Ет, ваше преподобіє,— відповів Бочан,— цього разу нічого такого не було, якась наволоч вкрала мою снасть, а до міста за новою ніколи мені було вирядитися. У нас, ваше преподобіє, злодій на злодії сидить.

Це був єдиний випадок, коли один горянин не долічився одного гріха в усьому переліку, та вже на наступній сповіді Бочан ні в чому не відхилився від звичної формули, і, навіть на якусь втіху пана ксьондза, настала черга «силець з лихим наміром», що й було вимовлено жалібним голосом.

Я кажу «на втіху пана ксьондза», бо він любив цих здорованів з гірських селищ і знав з досвіду, що якщо вже й «сильця» викреслюються з програми, значить, грішник хиріє духом і тілом і довго не протягне. Щоб дізнатися про це, треба мати п'ятнадцятилітній досвід духовного пастиря. Спочатку виключалися «сильця», потім переставали згадуватися «полінця», після служби божої грішник навіть до Полуденної корчми не заходив, а, важко ступаючи, видирався до своєї хатини, загубленої в гірських лісах. І коли його дружина прибігала до парафії, голосячи, що вчора чоловік за весь день жодного разу не сказав ні «в бога», ні «в душу», пан ксьондз не барився і вирушав з паламарем у гори, аби застати бідолаху в живих і зробити йому якнайшвидше останнє помазання.

За п'ятнадцять років ксьондз Міхалейц зрозумів, що його парафіян з восьми гірських селищ не виправити ніякими найкрасномовнішими казаннями, найпроникливішими вмовляннями, хоч би він і доводив горян до покаянних сліз,— вони й самі вже бачили, що все надаремно.

Поперваx ксьондз намагався втовкмачити їм, що таке добрий, щирий намір; після того як він довго і красиво пояснював це, Валоушек з Чернкова сказав йому:

— Ет, ваше преподобіє, полишимо його для молоді, цей «найдобріший, найщиріший намір»; адже все одно, коли далі так піде, дичина зовсім повиводиться, і тепер уже в сильця хіба що як рак у полі свисне щось потрапляє...

А десять років тому Худомел, подаючи ксьондзові руку, сказав якомога відвертіше:

— Ми вже, ваше преподобіє, либонь, не виправимося, все одно чорти пектимуть нас на рожнах. Нехай уже буде воля божа.

Ксьондз звик до всього. Далеко в горах, за Черпковом, у Вовчому падолі, був у нього свій лісок, і якось на сповіді Павлічек признався йому:

— А потім ще, ваше преподобіє, полінце-друге з панського лісу та ще з того ліска, ваше преподобіє, з вашого, теж полінце-друге... Нині ж зима яка була! От я й зрубав чотири ялинки у вашому ліску, та як рубав, над кожною прочитав по «отченашу». І раптом начебто звалилося з мене щось таке, легко так зробилося на серці, я й зрубав ще три.

За дрова з панського лісу ксьондз вліпив покутникові десять раз «Отче наш», а за поруб у церковному лісі — тридцять та ще й напучення додав, що духовні особи — представники бога на землі і красти дрова у священика — все одно що рубати ялинки у господа бога.

Після цього випадку ксьондз намагався добитися, щоб патронат обміняв йому далеку лісову ділянку на ближню, яка прилягала до Вільних Дворів, але після численних і марних прохань махнув рукою і звикся з тим, що його обкрадали, хоч браконьєри й знали, що це все одно, якби вони валили дерева на ділянці самого господа бога.

Пан ксьондз Міхалейц, оточений такими грішниками, з плином років відступився від думки виправити цих людей, бо щоразу, зустрічаючи кого-небудь з них і вдаючись до вмовлянь, він чув у відповідь такі слова, супроводжувані безнадійним зітханням:

— Ваша правда, преподобний отче, я теж думаю, ні до чого все це. Такі вже ми, мабуть, заскнілі.

І було в цьому стільки почуття, що після п'ятнадцятилітньої боротьби з «moral insanity» [1] гірських парафіян ксьондз відклав набік записник, перестав призначати «отченаші» на єпитимії і цілком машинально раз на три місяці виголошував стереотипні проповіді про гріх та його наслідки; з його мови зникла барвистість молодих літ, і він відчував натхнення тепер лише в тих випадках, коли який-небудь По-

---

[1] Моральна зіпсованість (англ.).

вондра починав торгуватися за єпітимію. З упертістю крамаря-єврея Повондра наполягав на половині:

— П'ятнадцять «отченашів», преподобний отче. Адже шістнадцятий піде вже не так від серця, а на тридцятому я і взагалі смертний гріх на душу візьму. Я, преподобний отче, вже пробував, від п'ятнадцятого до тридцятого я просто так верзу, без почуття, раз-два і кінець ділу.

Ксьондз Міхалейц змирився навіть із цим і не сперечався вже з Бочаном, який твердив, що милостивий господь відпускає всі гріхи при третьому «отченаші», оскільки бог трійцю любить, а решта говориться на вітер.

Ксьондз відчув утому від своєї боротьби за спасіння душ гірських парафіян; і коли одного чудового дня Мареш з Корженкова на запитання, які він вчинив гріхи, відповів жалісним голосом: «Як завжди, ваше преподобіє»,— ксьондз не став уточнювати подробиці, а стоїчно відпустив йому гріхи без жодних напоумлень і навіть забув би накласти на нього покуту, коли б Мареш сам не нагадав: «А «отченаші» теж як завжди, ваше преподобіє?»

Іноді до ксьондза Міхалейца поверталася колишня енергія, з якою він почав колись свою діяльність у Вільних Дворах, і він напередодні чергової появи покутників-лісорубів перегортав який-небудь старий випуск «Проповідника», щоб почерпнути матеріал для проповіді, яка мала навернути грішні душі, та потім, глянувши на обриси гір, таких непохитних, як і принципи гірських парафіян, закривав «Проповідник» і спокійно прямував до Полуденної корчми грати в карти.

Врешті-решт він відступив по всіх лініях. Грішники на сповіді, побачивши його покірність долі, помаленьку почали приховувати свої грішки. Поступово обминали то «полінце-друге», то «сильця з лихим наміром», а там і блюзнірство, і бійку в Полуденній корчмі, поки одного чудового дня Замечнічек з Верхнього Боурова, відбубонівши звичну формулу «сповідаюся всемогутньому богу і вам, преподобний отче...», закінчив гордовито: «я чистий, як лілія, ваше преподобіє».

Того ж таки дня засмучений ксьондз послав до консисторії клопотання про призначення йому на допомогу енергійного капелана.

II

Енергійний капелан називався Мюллер. Він був худючий, як ті аскети, які на славу божу простоювали на стовпі цілісінький тиждень без їжі. По блідому обличчю капелана неможливо було здогадатися про його вік, зрозуміло було лише, що за цими суворими сухими рисами без слідів радощів пропало його змужніння. Разом з тим ніякий неземний екстаз не світився в його очах. Навіть у хвилини найбільшого запалу його очі були, як сіра пісна семінарська юшка на воді. А щодо його мовлення, то він виштовхував з горлянки окремі склади так, начебто говорив якоюсь церковно-аримафейською мовою.

Енергійний капелан був заїкою. Ксьондз Міхалейц остовпів, побачивши такий дарунок від великої консисторії, а його сестра економка весь перший день ходила як прибита. Одразу ж по приїзді енергійний капелан у промові, яка тривала завдяки наслідуванню аримафейської мови більше двох годин, розповів, що пробув два роки місіонером у Порт-Саїді, де він за цей час навернув до християнства «од-од-одно-но-но-го му-му-мул-лу-лу». Після цих подвигів він повернувся на Мораву і вісім років прослужив капеланом у Тишнові, де «е-е-енергі-гі-гійно вико-ко-рі-ню-нював ка-ка-карти», а тепер приїхав сюди.

За вечерею ксьондз Міхалейц, безперестанку зітхаючи, ознайомив капелана із своїми п'ятнадцятирічними спостереженнями над місцевим людом; енергійний капелан, прожовуючи кусень хліба, відсунув тарілку з копченим м'ясом і сказав:

— Я-а м'я-м'яса не ї-їм, і я-а, я-а ц-це ту-ут вико-реню. Я зве-вернуся до їхніх ду-душ, я про-просві-свіщу їх духом свя-ати-тим.— Тут він підняв до стелі свої юшкові очі і, втупившися в гак, на якому висів абажур, вигукнув пророчо: — Я-а, я-а їх на-на-наверну!

Ксьондз пішов грати в карти, а енергійний капелан у своїй капличці заходився молитися за молитовником.

Чорт знає, як це сталося, та тільки другого-таки дня, коли енергійний капелан крокував до лісу з якоюсь богословською книгою під пахвою, позаду, в кущах, почувся дитячий голос:

— Навернув му-мул-лу!

Дитяча постать майнула за деревами і, гикаючи, помчала до кладовища.

— По-по-погане вихо-хо-ховання,— вимовив енергійний капелан і, всівшися на обніжку біля узлісся, почав накида-

ти запитання: «Чи прийшов я до сповіді, належним чином підготовлений і настроєний? Чи не затаїв якогось гріха? Чи виконав єпітимію? Чи думаю про перестороги і напучення, дані мені? Чи не согрішив я після цього?» Тут енергійний капелан подивився на гори і, посварившись у їх бік кулаком, вигукнув:

— Я-а їм пока-ка-кажу!

За тиждень по всіх горах уже рознеслося, що «молоде преподобіє навернув му-му-ллу». Бочан, який разом з Фанфуліком саме рубав сосну за Бабою, сказав:

— Чудово працює язиком молоде преподобіє: на минуле різдво, ще на Мораві, завів «Різдво твоє, Христе боже наш», а вже «Радуйтеся» він доспіває тут, на нинішнє різдво.

— Кажуть, він хоче наставити нас на путь істини,— Фанфулік презирливо сплюнув.

— Нехай робить те, чого його навчали,— мирно відгукнувся Бочан.— Адже нам вже все одно ніщо не допоможе.

А Худомел у розмові з Валоушком із Черикова зауважив:

— Чого там, коли вже старе преподобіє не відучив нас від гріха, куди цьому «навернув му-му-ллу».

У горах встановилося невикорінне переконання, що раптовий приїзд капелана у Вільні Двори — порушення одвічних прав лісорубів. Тому особливо сильно поширилося браконьєрство.

Дізнавшись про це, енергійний капелан переконливо заявив: «Я-а їх на-на-наверну!» — і заглибився у богословські твори.

Проте покутники лісоруби не піддавалися. Зворушено вислухували вони годинну проповідь капелана, який гаряче і переконливо сповіщав усім, що «ти-ти-тисячі лю-людей уже б-бу-ли-ли прокляті і їх чче-кає те са-саме». Парафіяни сумно хитали головами на знак згоди, а потім з невинними пиками з'являлися у сповідальню й виголошували, що вони зовсім без гріха, як Замечнічек з Верхнього Боурова. Капелан, заїкаючись, відмовляв їм у відпущенні, погрожував вічною карою; крізь гратчасте віконечко долітало:

— А др-рова-ва? А силь-ця-ця? Не заб-бу-бу-вайте про віч-ні-ні-ність!

Одразу ж після того чулася невинна відповідь:

— Які дрова, які сильця, що ви, молодий отче!

При цьому нерідко той, хто сповідався, тримав у кишені повістку до суду, перед яким він мусив стати через два-три дні після святої сповіді, але він заперечував і «сильця», і «полінця» з обличчям ясним і мученицьким, як у янгола,

твердо знаючи, що все одно ніяк йому не уникнути вічного прокляття.

— Ні до чого все це,— правили своєї лісоруби.— Навіть сам архієпископ нічого тут не зробить, не те що такий собі «навернув му-муллу».

III

Два роки тривала боротьба енергійного капелана за душі гірських парафіян — на велике задоволення ксьондза Міхалейца. Доблесний капелан марно намагався прищепити пастві принаймні якесь уявлення про моральну відповідальність; якось Бочан, зустрівши в горах ксьондза Міхалейца, висловив йому думку всіх парафіян:

— Негаразд усе це, ваше преподобіє. Ми наші гріхи нікому забирати не дозволимо. Чесність хороша для багатіїв, а в нас не народилася ще жодна чесна людина.

— Але ж чому ви не каєтеся у гріхах, Бочане?

— Каємося, ваше преподобіє, каємося, та тільки ж він нас хоче навернути, а ваше преподобіє знає, що ми заскнілі. Хоч би молоде преподобіє не торочив без угаву про прокляття; от ви, ваше преподобіє, завжди нам так гарно пояснювали, як це чорти з нас печеню шкваритимуть, і про жодне прокляття мови не було; адже прокляття, воно теж для багатіїв, а для нас, бідняків, вистачить і казанів із сіркою. І хоч би він, молоде, значить, преподобіє, не казав нам, щоб ми більше не сміли битися, не сміли красти або ж там блюзнірствувати. Хочете вірте, хочете ні, він тут без року тиждень, а вже забороняє нам усе це робити.

Бочан перевів дух, потім з запалом, ласкаво, любовно поглядаючи на Міхалейца, продовжував:

— От ви, ваше преподобіє, добрий були чоловік, ви нам за всі ці п'ятнадцять років жодного разу не сказали: «І надалі так не робіть!» Ви нам тільки про старе говорили, а від того, що ми зробимо після сповіді, від цього ви нас, ваше преподобіє, не відбивали.

Після такого одкровення ксьондз Міхалейц без сил опустився на повалене дерево. Надто раптово була висловлена ця сумна істина. Міхалейц згадав, що й справді за всі п'ятнадцять років він жодного разу не перестеріг парафіян щодо майбутніх прогрішень. Він тужливо подивився на небо, тимчасом як Бочан довірчо чесав далі:

— Такі вже ми зроду-звіку. Все одно начебто повинність у нас така. А потім ми приходили і крушилися і казали: так

і так, рубали ми панський ліс, билися і лаялись; і ви, ваше преподобіє, говорили, що повинні ми мати щирий намір пожаліти про це, і ми жаліли, на коліна ставали і казали: «Господи, прости нас, грішних». Але про те, що ми після цього накоїмо, ви нам нічого не говорили, а що стосується «отченашів», так кожен їх з радістю відчитував, адже вони належали за старі гріхи, не за нові, а тепер молоде преподобіє вимагає і за те і за друге, він каже: за старі двадцять «отченашів» і за нові, які потім будуть,— ще двадцять. Не можна так, ваше преподобіє. Нам теж начальство платить тільки за зрубаний ліс, а не за те, що ми повалимо післязавтра. А молоде преподобіє, коли, значить, такого від нас вимагає, відбирає наші гріхи наперед, і яка ж це єпітимія, коли він її про запас накладає, значить, і після сповіді будь чистим, а він нам не вірить, а проте сам заздалегідь гріхи відпустив. От і виходить, що мусимо ми на сповіді відповідати: «Не було ні силець, ні дровенят», позаяк наперед уже відмолено.

Бочан, попрощавшись із ксьондзом по-християнському, взяв свою сокиру й пішов у гори, а ксьондз довго ще скорботно дивився в небо; потім він, сумуючи, подався сповіщати думку Бочана капеланові Мюллеру.

Енергійний капелан вислухав усе це, меланхолійно похитуючи головою, і сказав:

— Я-а са-ам уже ба-бачу, яка це го-голота.

І ввечері він начеркав до консисторії смиренне прохання, щоб йому дозволено було залишити теперішнє місце і знову присвятити себе місіонерським трудам у Малій Азії: «нанавертати му-мулл!»

IV

Через два місяці у Вільних Дворах з'явився новий капелан: молодий, веселий, справжній скарб для Міхалейца, оскільки вмів грати в карти.

Скоро горами вже летіла чутка, що новий капелан — янгол. Якось прибув до парафії Замечнічек з Верхнього Боурова і, шанобливо цілуючи руку старому ксьондзові, вдячно промовив:

— Хвала господові Ісусу Христу, ваше преподобіє; дуже вже ви нам потрафили з новим молодим преподобієм. Він нас не питає ні про старе, ні про нове — знає, марна це праця. Він просто янгол, так гарно лає нас при сповіді, що ми ревемо, як баби.

З цими словами він затягнув до кімнати мішок, що його залишив був за дверима, і дружньо звернувся до ксьондза:

— Зробіть уже таку ласку, отче, віддайте цю сарну молодому преподобію. Я її вночі в сильця піймав, гарна дичинка, та передайте йому: це я на подяку, що він так здорово лає нас злодіями.

Перше ніж ксьондз опам'ятався, Замечнічек витрусив сарну з мішка на підлогу і щез як дух.

І ось перед ксьондзом лежала на килимку сарна як речовий наслідок його сімнадцятилітньої боротьби за грішні душі горян...

V

А коли трьома днями пізніше йшов повз відчинені вікна ксьондзової кухні староста, він навіть зупинився і, втягуючи носом аромат, який виходив з вікна, вигукнув:

— Ех, нехай йому чорт, та тут пахне печенею з сарни!

І, сповнений приємних уявлень, відійшов від парафіяльного будинку, де вже накривали стіл.

Пісний день у виправному будинку

Сталося це саме в день великого посту, коли вихованці виправного будинку, одягнені в арештантські костюми, мали стояти на колінах унизу в залі й вихваляти господа бога. Наглядач Отченашек влетів до їдальні, де разом з директором і трьома вчителями капелан Кавка набивав собі рота різними сортами риби, смаженої і в соусі, і запивав усе це вином.

— Пане директоре,— відбарабанив Отченашек,— прошу вибачити, але цей хуліган Колета з'їв таргана.

Обіду настав кінець. Капелан сунув назад у миску шматок смаженого коропа, а директор, який у цей момент поливав рибним соусом камсу, з відчаєм вилив його на тарілку і відкинув виделку.

Звістка ця справила приблизно таке саме враження, як коли б при дворі короля Людовіка XIV під час бенкету було виявлено, що солодощі, які гості з'їли, були отруєні, або,

просто кажучи, коли в сосисці, яку ви їсте, опиниться кусок нігтя, щодо походження якого мимоволі почнуть спадати на думку найнеймовірніші історії.

Першим опам'ятався директор:

— А як поводиться решта вихованців?

— Вони сперечаються, проковтне цей хуліган другого таргана чи ні, а Колета б'ється зі Сватеком, бо Сватек хвалиться, що якось у школі він розжував жабу.

Капелан підвівся, підвівся і пан директор. З трьох вчителів тільки один продовжував іще їсти, але, почувши про розжовану жабу, перестав їсти і блаженно втупився у сутану капелана.

— Дайте їм науку, пане законовчителю,— запропонував директор капеланові,— поясніть їм їхні хуліганські вибрики.— І він зник у коридорі, який провадив до вбиралень, куди слідом за ним кинулись і двоє вчителів, тимчасом як третій попрямував до відчиненого вікна...

Капелан Кавка спустився вниз, у зал. Відірваний від земних справ, його дух охоче повернувся б у божественне лоно, якби не наглядач Отченашек, який супроводив капелана і продовжував розповідати:

— Не встиг я обернутися, як цей хуліган уже засунув таргана у свій осоружний рот, преподобний отче. Він притаскав його з кухні, де ми ловимо їх, преподобний отче, на пиво.

І, побачивши сумне обличчя капелана, наглядач зробив спробу сказати щось дотепне:

— Він, негідник, ще сп'яніє від цього таргана.

Але похмуре обличчя капелана не проясніло, і з тим самим сумним і трагічним виразом він увійшов до залу, де вихованці при його появі заходилися бурмотіти в унісон якусь молитву, надавши по можливості благопристойного виразу своїм розвеселеним обличчям.

І коли капелан був уже на середині, вони затягли «Слава тобі, господи», крадькома поглядаючи назад, де за лавками Колета, нахилившись над Сватеком, щось засовував йому в рот. Він так захопився своїми маніпуляціями, що його дитячий голос різко ввірвався у «Слава тобі, господи».

— Я тобі покажу жабу, а це не хочеш проковтнути, виродку? Хлопці, дайте мені тріску, я йому розсуну зуби.

— Голений тут,— штовхнув його Знаменачек.

Колета схопився, коли капелан вже наближався до нього, Сватек схопився теж. Наглядач Отченашек ухопив обох за коміри й тримав їх, як підвішених, перед лицем пана капелана.

Але ці бешкетники так щиро дивилися в очі капеланові та прикидалися такими невинними...

— Ви що тут робили?

— Ми, пробачте, молилися, преподобний отче.

— Гарно ж ви молилися,— перебив наглядач того, хто говорив,— а що в тебе у жмені, Колето?

— Я впіймав таргана,— сказав невинно Колета,— він повз по Сватеку.

Хлопчик розкрив долоню, і велика чорна комаха, роздавлена у той момент, коли він засовував її в рот Сватекові у цей священний час посту, постала перед очима капелана, шлунок якого почав підкочуватися до горлянки.

Він опустився на стілець і закричав:

— Негідники! У такий святий час розважатися таким гидким чином і в той час...

Усі його думки мимоволі почали кружляти навколо цього предмета...

— І в той час, коли церква диктує найсуворіші норми щодо вживання їжі й питва, тут цей пройдисвіт Колета ковтає тарганів. О горе, тричі горе такому негідникові і горе вам, які замість того, щоб під час молитви...

Думки пана капелана знову звернулися до шлунка, і він продовжував:

— Замість того, щоб під час молитви усвідомлювати й роздумувати про те, які ви грішні, ви думаєте тільки про розваги й дивитесь, як цей негідник Колета заради потіхи, заради нікчемного бажання розвеселити всіх вас і осоромити наш будинок ковтає тарганів. І вам не соромно, що саме в такий святий час, коли душа має підноситися високо...

Він показав на брудну стелю.

— ...Високо, туди, до блаженства раю, ви ковтаєте тарганів. Адже це смертельний гріх, який ви не спокутуєте, ви його не спокутуєте! Я дивуюся, чим ви вдовольняєтеся в такий святий час...

Його шлунок продовжував бунтувати.

— У такий святий час ви побачили здоровенного таргана, а не можна ж приймати ні їжі, ні питва, і ці поросята, ці свинтуси в такий святий час жеруть тарганів. Вам, негідникам, не стає погано, коли в такий святий час... ху, чорт...

Він зблід іще більше, але почував, що говорити він повинен саме про це. Він опирався, та що було діяти нещасному капеланові, коли шлунок заповнив усі його думки!

— Така мерзенна комаха, невже у вас не вивертається шлунок, господи Ісусе...

Він не міг зупинитися.

— У такий святий час ви набиваєте шлунок тарганами, о милосердний боже... На коліна!

— На коліна! — гукнув капелан іще раз грізним голосом і тут же, оточений вихованцями, які стали на коліна, почав блювати. Він виблював усе: рибу всіх сортів, здобну булку з начинкою і рештки ковбаси від сніданння. Хитаючись, він кинувся до дверей, крикнувши наостанку:

— Так стояти дві години!

І вони стояли навколо цього дві години.

Це був найчудовіший і найвеселіший пісний день у виправному будинку.

Урок закону божого

Короуповські хлопці знали з закону божого тільки те, що господь бог у несказанній благості своїй створив пруття. Слідом за тим він створив законовчителя Горачека. Обидва ці предмети взаємно один одного доповнювали. Потім він навчив людей робити з пруття різки, а законовчителя Горачека — з надзвичайною спритністю користуватися цими різками.

Починалося звичайно з того, що капелан Горачек, увійшовши до класу, сумно дивився на витягнені фізіономії учнів і казав:

— Ану, Ванічек, ідіот ти такенний, перерахуй мені сім смертних гріхів у зворотному порядку.

У мистецтві ставити запитання законовчитель Горачек був справжній віртуоз. Він примушував учнів перераховувати в зворотному порядку десять заповідей господніх або вимагав:

— Людвіку, скажи скоріше, негіднику, яка заповідь на третьому місці від кінця, перед «Не убий»?

Виходила якась божественна математика, яка закінчувалася шмаганням у вигляді сумного спасенно-арифметичного підсумку.

Так було завжди: тому зрозуміло, що кожен викликаний — чи то Ванічек, чи Бухар, Людвік або хтось інший — неохоче піднімався з-за парти і підходив до кафедри.

Кожен ішов, сумніваючись у несказанній благості божій, заздалегідь впевнений, що діло закінчиться сумно і що релігійні

поняття містяться не в катехізисі, а в тій частині штанів, яка протирається від тривалого сидіння.

Справа нескладна — виставити зад усім напоказ і дати досвідченій руці законовчителя висікти тебе клятою різкою.

Ці сцени повторювались регулярно через день. З ласкавою усмішкою клав Горачек хлопців одного за другим собі на коліно і казав їм:

— Дякуйте богові, мерзотники, що я можу сікти вас.

Якось Вепршек з сусіднього села Козячі Двори приніс звістку, що добре, мовляв, намазувати різку часником: начебто не так боляче, а різка від удару ламається.

Звістка ця так відповідала їх безумним мріям, і вони до того увірували в оцей часник, що під час натирання різки Кратохвіл навіть плакав від радості.

Але сталося те, що можна назвати крахом усіх сподівань короуповської школи, сумною повістю про обмануті надії.

Законовчитель вичерпно роз'яснив їм усе на їхніх задах, а потім прочитав лекцію на тему про те, що їхня витівка з часником є не що інше, як обман — до того ж смішний, як вони могли переконатися. Покарані вони по заслузі: адже вони хотіли обдурити бога. Він описав їм згубні наслідки, які їхній вчинок може мати для їхнього життя. Це перший крок до морального падіння і повної загибелі. Він готовий душею своєю закластися, що часник вони вкрали, і за це він їх ще раз відшмагає. Немає жодного сумніву, що всі вони, за винятком сина управителя Веноушека і Зденека (ці двоє ніколи не купували різки; батько Зденека був членом шкільної ради), скінчать життя на шибениці...

Так безрадісно спливав день за днем, не приносячи жодних змін. Здавалося, над короуповськими хлопцями нависла неминуча лиха доля, від якої нема захисту. Проте кривий Мельгуба надав усій цій релігійній боротьбі нового напряму.

Граючись з товаришами біля ставка, він поділився з ними наслідками здійсненого вдома досліду з папером: він набив собі в штани паперу і розбив глечик з молоком; його зараз же відшмагали ременем, і біль був удвічі слабший, ніж за звичайних умов. Після цього повідомлення школярі пройнялися до паперу такою самою повагою, як і китайці, що піднімають кожен папірець, аби зберегти його; тільки в даному разі, навпаки, папір мав уберегти своїх шанувальників. Син крамаря Містерка взявся поставляти рятівний засіб, і законовчитель скоро помітив, що на обличчях не-

щасних вже не з'являються так явно виражені ознаки страждання.

Пильно обдумавши цю обставину, він дійшов висновку, що, очевидно, в них погрубіла шкіра і що йому необхідно придбати для уроків закону божого міцнішу різку, оскільки господь бог дозволяє виростати також твердішим і товстішим лозинам.

І от, вишикувавши в ряд перед кафедрою присуджених до екзекуції, він оголосив їм, що вони, очевидно, надто звикли до тонкої різки.

— Ось тобі гроші,— звернувся він до Містерки.— Скажи батькові, щоб він прислав мені міцнішу різку.

Побачивши, що обличчя злочинців відбивають повну розгубленість, він почав потирати собі руки. Губи його викривила жорстока гримаса. Він уже наперед тішився новою насолодою.

Батько Містерки вибрав прекрасну різку, товщина якої зводила нанівець усе значення захисного шару паперу.

Виникла необхідність удосконалити винахід, і якось Мельгуба вимовив біля ставка рятівне слово:

— Картон!

Воно подіяло належним чином, і законовчитель на уроках знову почав зітхати:

— Господи, до чого ж товстошкірі!

І врешті-решт звелів Містерці купити ще товстішу різку. Це була найміцніша з усіх, які тільки бували у Короупові. Картон не витримував її ударів.

— Тепер нам капут! — зітхав біля ставка Мельгуба.

На наступному уроці закону божого вони сиділи за партами, тужливо дивлячись у простір: розуміли, що всіляка боротьба даремна. Тільки Вепршек злегка всміхався.

Тим невиразніші були їхні відповіді на запитання про те, коли бог уперше явив людям своє несказанне милосердя. В результаті перед кафедрою стало п'ятнадцять чоловік, серед них і Вепршек.

Десятьох уже відшмагали, і вони ревли, потішаючи серце наставника, коли прийшла черга Вепршка.

Ось він ліг на коліно законовчителя. Ось міцна різка засвистіла в повітрі...— і — бумм! Почувся страшний грюкіт, як начебто хтось з усієї сили вдарив у литаври або торохнув дубцем у великий гонг.

Випустивши усміхненого Вепршека, законовчитель заревів:

— Геть штани!

Вепршек перестав усміхатися, спустив штани й подав законовчителеві жерстяну табличку, яку взяв напередодні в костьолі.

Вражений законовчитель прочитав на ній: «Жертвуйте на оздоблення храму господнього!»

Жагуче бажання

Священик Ярич був не в гуморі: ніяк не міг придумати початок завтрашньої проповіді, яку належало виголосити вельми урочисто, бо до церкви прибуде баронеса Ольга, патронеса тутешньої парафії.

Проповідь має бути яскравою і блискучою, щоб могла надихнути прекрасну володарку замку і вернути її на путь доброчесності.

Незліченні любовні пригоди баронеси були широко відомі. Окрім драгунського поручика, її коханцем був молодий конюх, якого вона називала хлопчиком.

Про все це й розмірковував священик Ярич, і не дивно, що йому ніяк не спадав на думку початок завтрашньої проповіді. Він навіть не міг придумати, на який євангельський текст її виголосити. Ярич уже перегорнув весь «Календар проповідника», прочитав назви проповідей: «Поведінка згідно з Духом або Тілом», «У чому запорука спасіння?», «Істинна втіха».

Прочитавши останню назву, священик знову згадав баронесу: «Ах, ця пані Ольга з Габберехта, оце вже істинна втіха». Він зітхнув і знову поринув у думки про її гріхи.

Коли з нею познайомився покійний барон, гугнявий дідуган, їй було шістнадцять років і вона працювала у пральні. Старий барон послав її до міста навчатися танців, і потім вона танцювала перед ним.

Це розповів священикові тутешній вчитель, палкий романтик, молодий і вічно витаючий у хмарах. Учитель розповів іще: пікантна спокусниця до того зачарувала барона, що він одружився з нею. Потім у неї народилася дитина від лакея, а барон незабаром помер. Дитина теж вмерла, і оточена залицяльниками пані Ольга з Габберехта стала єдиною володаркою величезних маєтків.

Чарівна звабниця розгулювала ночами у замкових парках із своїми коханцями, яких вона міняла, як рукавички. Місячними ночами здавалося, що повертаються давні часи любителів насолоди. Туї, кипариси та пінії Стародавнього Риму змінилися тінистими деревами сучасного парку, і його

потаємні куточки надійно приховували пристрасні зітхання та обійми пані Ольги з Габберехта.

— Бракує тільки вдатися до поезії, і влізе ж у голову таке,— пробурмотів священик і, відкривши молитовник, прочитав:

«Кожне створіння мимоволі піддається спокусі, і гріх падає на спокусника. Та не полишайте надії, що і це створіння буде увільнене від розплати на славу божу».

— От і розберися,— зітхнув священик.— Запалю-но краще люлечку, може, легше стане.

Він підійшов до вікна, де лежала його люлька, набив її кнастером і запалив. Придавивши тютюн, він почав походжати по кімнаті, бурмочучи собі під ніс: «Треба скласти проповідь якомога коротшу й виразнішу. Вона мусить подіяти відразу. Найліпше скажу про аморальність: тільки негайна відмова від пристрастей може врятувати нас від вічної погибелі».

Він подивився у дзеркало і побачив себе з люлькою в роті, схвильованого спогадами про аморальне життя баронеси, яку він хотів наставити на путь істини.

Священик відзначив, що він іще цілком гарний чоловік. З дзеркала на нього дивилося обличчя з правильними рисами, без найменших ознак брезклості.

Він навіть не помітив, як відклав люльку, взяв шматок клоччя, яким чистив чубук, згорнув, приладив під носом і закрутив, як вус. Вуса йому до лиця. «Чим не драгунський поручик! — подумав він.— Джигун хоч куди!»

Він обвів поглядом кімнату: стіни, дипломи різних релігійних товариств, портрет папи і зображення святих, жбурнув клоччя на підлогу і вийшов у сад.

«Розгулявся, наче маленький»,— подумав він, ідучи садом серед опалого листя і голих кущів агрусу і порічок.

Був один з тих сумних осінніх днів, коли вас охоплюють спогади про минуле, звичайно, якщо ви схильні про нього згадувати, як священик Ярич, котрий, роздумуючи про свої прагнення і бажання, відчував: бракує йому чогось, немає в його житті радощів, навіть скороминущих.

Опираючись холодному вітрові, який шаленів у пустому саду, він сказав: «Ні, картами дружину не заміниш». Потім махнув рукою і, крикнувши у голі віти дерев: «Відійди, сатано!», повернувся в дім, у теплі кімнати, де можна зігрітися, випивши горобинової наливки, що він і вчинив з великим задоволенням.

Енергійним рухом він скинув у відкриту шухляду письмового стола портрет молодої красуні, баронеси з Габбе-

рехта, який вручив йому нещодавно управитель маєтку, зауваживши, що панові священику належить частіше дивитися на свою патронесу.

Звичайно, не може він скласти хорошу проповідь, коли портрет молодої спокусниці лежить на книзі Фоми Кемпійського «Наслідування Христа».

Він відкрив Фому Кемпійського і прочитав: «Бо надія на спасіння в нас. Але надія, видима очам, уже не надія, бо нема чого надіятися на те, що вже побачив».

— У моєму випадку кохання безнадійне,— сказав собі священик і, закривши книгу, почав одягатися.— Либонь, краще піти до казино і зіграти партію в карти.

Цього разу він програв, потім напився, після чого поринув у меланхолію. Повернувшись додому вночі, він присів до письмового столу і почав писати проповідь. Вечір, проведений у казино, настроїв його неприхильно до баронеси. Сьогодні він дізнався про неї останні пікантні новини. Отже, не тільки конюх, а ще й шофер.

— І як їй не соромно,— пробурмотів він,— така молода і така вже розпусна.

Перо літало по паперу. Священик Ярич творив сувору проповідь проти розпусти. Це була найсуворіша з усіх його проповідей, сувора і гостра, і вістря її було спрямоване на баронесу.

Наступного дня священик прийшов до церкви зі своєю проповіддю, недоступний і невмолимий. Зійшовши на кафедру, він одразу побачив на першій лавці баронесу. Її зелені очі дивилися на нього так ласкаво, що, глянувши на це чарівне створіння, він відчув запаморочення і замість викриття аморальності заговорив про ангелів і ангельську красу.

Коли після проповіді він вийшов з ризниці, на нього чекав слуга баронеси, який подав її візитну карточку. На карточці стояло: «Після меси шанобливо прошу вас завітати до мене на обід. Ви — справжній поет! Ольга з Габберехта».

Ніколи ще священик Ярич не служив месу так швидко, як цього разу.

Трагедія одного попа[1]

Був собі в Уфімській губернії один піп. Звали його Миколою Петровичем Гуляєвим.

Це була істинно російська людина, що за старих часів, за відсутністю євреїв у її селі, їздила на погроми до Самари й Воронежа.

Коли прийшов переворот, Микола Петрович Гуляєв дуже злякався, що йому перестануть носити гроші, і тому всюди говорив, що людська воля мусить керуватися моральним законом, а цим законом для діяльності російської революції повинна бути воля божа. Цим моральним ідеалом мають керувати священики — прикажчики господа, а тому вся революція має бути в попівських руках.

На жаль, більшовики дотримуються дещо іншого погляду і думають про попів, що вони шахраї, отож Миколі Петровичу довелося ще більше перелякатися, коли він почув, що церква і Радянська республіка не мають нічого спільного і що його доходам від держави настав край.

Коли прийшла ера влади «учредилівців», це була райдуга у житті переляканого Миколи Петровича.

У проповідях у церкві він оголосив народові, що Установчі збори є безпосереднє створіння боже, абсолютно відмінне від усіх тварин, які його оточують.

Перед створенням Установчих зборів бог радив раду з самим собою, і вони дістали благословення панувати над Уфімською губернією.

— Тільки,— казав Гуляєв у церкві,— дивіться, щоб більшовики не повернулися. Тому моліться і давайте на молитву, бо тепер усе дорого, і ви мусите більше платити за молитву заради вашого спасіння та покути — така воля божа.

Мала молитва — 10 карбованців, велика — 20 — ця ціна передбачена богом, який у непохитній твердості щодо більшовиків підняв ціни на всі продукти.

І сталося так, що Микола Петрович збивав грошенята, відчуваючи велику вдячність до Установчих зборів, які захищали його доходи від більшовиків, помаленьку міняв старі, царські гроші та керенки на короткострокові зобов'язання з підписами членів ради відомства «учредилівців» і на довгі сумні векселі.

---

[1] Оповідання написане Гашеком російською мовою. Вперше надруковано в газеті «Наш путь» (орган політвідділу П'ятої армії), № 6, 17.01.1919 р.

Одного хорошого дня настала катастрофа у формі телеграми такого змісту: «Священикові Миколі Петровичу Гуляєву. Оскільки Установчі збори розігнані і члени арештовані, наказуємо вам зараз же припинити молитви на користь Установчих зборів і запровадити молитви за адмірала Колчака».

Одержавши телеграму, Микола Петрович подивився з жахом на пачку короткострокових зобов'язань Всеросійського Тимчасового уряду, наказав бити у дзвони і, коли зібрався народ, висловив незвичайним голосом таку промову: «Був час, коли весь людський рід, крім родини праведного Ноя, за призначенням божим потопом був винищений, тому що люди втратили віру в Колчака і співчували більшовикам і Радянській владі. І тому бог сказав про цих людей: «Не вічно духові моєму зневажатися людьми, бо вони більшовики. Православно-християнське вчення полягає от у чому: адмірал Колчак є єдиний по суті, але триєдиний в особах, а саме: адмірал Колчак — бог-отець, бог-син — генерал Войцеховський, а дух святий — англійський посол Колдран. Ура, ура, ура!»

Сказавши ці слова, Микола Петрович вибіг з церкви. Коли його догнав церковний староста біля лісу, Микола Петрович вкусив його з криком «Ура, Колчак!»

* * *

Микола Петрович Гуляєв перебуває тепер в Уфімській психіатричній клініці в камері № 6. Тягає з собою по камері якісь папірці та кричить: «Короткострокове зобов'язання. Голова ради управляючих відомствами Філіповський. Члени ради: Нестеров, Рудка, Климушкін, Баєв; головноуповноважений Всеросійського Тимчасового уряду Знаменський. Вічна пам'ять, вічна пам'ять!»

У цей час приходить завжди у камеру наглядач і веде Миколу Петровича Гуляєва під холодний душ.

Щоденник попа Малюти з полку Ісуса Христа[1]

Березень (Златоуст)

Улюблені у господі архіпастирі, пастирі і всі вірні чада православної церкви руської разом з божою милістю царем всеросійським Олександром IV (Колчаком) оголосили гоніння на язичників-більшовиків. З нашої братії сформовано батальйон, до якого додали два батальйони з татар і башкир. Це полк Ісуса Христа.

Коли ми виїхали з Челябінська, то купецька публіка на вокзалі кричала нам: «Хай живе капіталізм!», «Вперед за православну віру!» Всі татари й башкири в нашому полку суголосно відповіли «Ура!»

Березень (Бірськ)

Мене милістю божою призначили полковим ад'ютантом. Сподіваюся, що приведу в порядок свої фінанси, розорені більшовиками — гонителями церковнослужителів.

Відокремленням церкви від держави вони позбавили нас жалування, кажучи, що ми не працюємо, а оббираємо. Тому ми, всі священики, і збираємося навколо Олександра IV, богом нам даного, збирача і будівничого нової монархії на святій Русі.

І хай поможе йому бог у цьому великому ділі, зійде на народну армію благословення боже.

У місті ми розстріляли кілька дюжин більшовиків, з яких зняли чоботи і продали у полковий цейхгауз. Сьогодні я висік кількох солдатів, щоб не забували, що дисципліна — це страх божий.

Квітень (Уфа)

Наш полк Ісуса Христа вчинив єврейський погром. Кожен, кому дорога відновлена батьківщина і життя церковне, хто дорожить святим ученням євангельським, кому дорогі заповіді Христові, йшов бити євреїв. Я сам зарубав шашкою на центральній вулиці одну бабусю.

---

[1] Фейлетон написаний Гашеком російською мовою. Вперше надрукований у газеті «Красный стрелок» (так було перейменовано газету «Наш путь» наприкінці квітня 1919 р.), № 63, 9.07. 1919 р.

Хай укріпить нас господь на служіння правді божій і на славу тимчасового сибірського уряду.

Квітень (Белебей)

У Белебеї ми побудували ряд шибениць. Хай будуть шибениці Олександра IV істинною школою життя, джерелом води живої, яку господь наш, Ісус Христос, дав нам у своєму євангельському вченні.

Травень (Уфа)

На фронті торжествує антихрист. Червоні прогнали нас з Бугуруслана. Завтра влаштує преосвященний єпископ Андрій хресний хід по всьому місту.

Після хресного ходу буде знову єврейський погром, бо уфімський гарнізон, бригади уральських гірських стрільців потребують обмундирування.

Червень (Уфа)

Мені здається, що ми даремно мобілізуємо татар і башкир навколо забутого олтаря православної церкви.

Наші віддали Мензелінськ. Червоні женуть нас по Камі. До них у полон потрапив один батюшка, що служив біля кулемета в 27-му Челябінському полку, і вони його, замість любові християнської, розстріляли. Гоніння найжорстокіше вчинено червоними стрільцями на армію царя Колчака. Вчора єпископ Андрій у своїй проповіді в соборі сказав: «Краще кров свою пролити та удостоїтися вінця мученицького, ніж допустити здачу Уфи на поталу червоним», а сьогодні вже виїхав з Уфи. У спеціальному посланні кличе нас піти за ним, іти на подвиг страждань, на захист святинь.

Наш ешелон вирушає завтра вранці, о шостій годині, на Златоуст. Сподіваюся, що бог поможе і ми ще встигнемо розстріляти до ранку останню партію ув'язнених в тюрмі червоних.

Липень (Челябінськ)

Мужайся, Олександре IV! Іди на свою Голгофу! З тобою хрест святий, дворянство, купці, офіцери й поміщики. Твоє військо, що його побивають червоні, переходить на їх бік, але з тобою воїнство небесне.

Червоні взяли Уфу, Перм, Кунгур, Красноуфімськ, ідуть на Єкатеринбург і підходять до Златоуста. «Оскудеша очи мои в слезах, смутиша сердце мое» (Плач Єремії, гл. 2, ст. 11).

Евакуюємо Челябінськ.

Господи! Прости наш страх перед більшовиками. Ми залякані червоними стрільцями. Нас тривожить безвісний кінець...

Евакуюємо Омськ.

Хресний хід[1]

Я зняв Єрохимова з поста коменданта, і він дав наказ Тверському полку в повному бойовому порядку виступити з Бугульми та розташуватися на її околицях, а сам прийшов попрощатися зі мною.

На прощання я запевнив його, що коли він із своїм полком спробує ще раз устругнути якусь штуку, то Тверський полк буде роззброєно, йому ж доведеться познайомитися з революційним воєнним трибуналом фронту. Врешті-решт граємо з відкритими картами.

Єрохимов із свого боку не забув абсолютно щиро пообіцяти мені, що, тільки-но Петроградський полк залишить місто, я буду повішений на горбі над Малою Бугульмою, звідки мене буде добре видно з усіх боків.

Розійшлися ми як найкращі друзі.

Тепер треба було подумати, як зручніше розмістити петроградську кавалерію, яка складалася суспіль з доброволь-

---

[1] «Хресний хід» входить до бугульминського циклу оповідань Гашека, в якому він у гумористичних барвах зобразив свою діяльність як червоного коменданта міста Бугульми восени 1918 року («Комендант міста Бугульми», «Ад'ютант коменданта міста Бугульми», «Хресний хід», «Стратегічні утруднення», «Славні дні Бугульми» та ін.).

У попередніх оповіданнях мова йшла про перші дні роботи нового коменданта і про вступ у місто Тверського полку під командуванням Єрохимова, в особі якого письменник показав тип анархіствуючого командира партизанського загону, який не зважає на розпорядження вищого військового командування Червоної Армії, та своїм самоуправством нерідко шкодить справі революції.

Єрохимов на правах «завойовника» Бугульми починає встановлювати в ній свої порядки, погрожуючи направо й наліво розстрілами. Він призначає себе комендантом міста, милостиво дозволяючи Гашеку залишитися при ньому ад'ютантом. Вже перші накази Єрохимова (на зразок: «Хто протягом трьох днів не ліквідує свою неписьменність, буде розстріляний») викликають серед населення паніку.

Петроградський кавалерійський полк, який прибув до Бугульми, дає можливість Гашеку покласти край безчинствам Єрохимова і знову приступити до своїх обов'язків.

ців. Мені хотілося, щоб петроградським молодцям сподобалося в Бугульмі.

Кого ж послати прибрати в казармах, вимити там підлоги і взагалі навести в них порядок? Зрозуміло, того, хто нічого не робить. Але з місцевих мешканців кожен чимось зайнятий, десь працює...

Довго розмірковував я, поки, нарешті, не згадав, що в Бугульмі є великий жіночий монастир Пресвятої богородиці, де черенички знемагають знічев'я: тільки моляться та пускають плітки одна про одну.

Отже, я склав таке офіційне розпорядження ігумені монастиря:

Воєнна комендатура м. Бугульми.
№ 3896. Діюча армія.

Громадянці ігумені монастиря Пресвятої богородиці.

Негайно направте п'ятдесят черниць у розпорядження Петроградського кавалерійського полку. Пошліть їх прямо в казарми.

Головний комендант міста Гашек[1].

Розпорядження було відіслано. Не минуло й півгодини, як з монастиря донеслося шалене калатання. Гули й ридали всі дзвони монастиря Пресвятої богородиці, і їм відповідали дзвони міського храму.

Ординарець доповів, що старший священик головного собору з місцевим духовенством просять прийняти їх. Я дав згоду — і до канцелярії відразу ввалилося кілька бородатих попів. Їхній головний оратор виступив наперед:

— Пане товаришу коменданте, звертаюся до вас не тільки від імені місцевого духовенства, але й від усієї православної церкви. Не губіть невинних дів — наречених Христових! Ми тільки-но дістали звістку з монастиря, що ви вимагаєте п'ятдесят черниць для Петроградського кавалерійського полку. Згадайте, що є над нами господь!

— Над нами, між іншим, тільки стеля,— відповів я.— Що ж до черниць, наказ має бути виконаний. У казарми треба п'ятдесят. Якщо ж виявиться, що там вистачить тридцяти, решту двадцять я відішлю назад. Та якщо п'ятдесяти буде не досить, візьму з монастиря сто, двісті, триста. Мені все одно.

---

[1] Насправді Гашек був не комендантом, а помічником коменданта міста Бугульми.

Я вам, панове, доводжу до відома, що ви втручаєтеся у службові розпорядження, через що я мушу накласти на вас стягнення. Кожен з присутніх повинен буде доставити сюди три фунти воскових свічок, дюжину яєць і фунт масла. А вас, громадянине старший священик, уповноважую вияснити в ігумені, коли вона пришле мені своїх п'ятдесят черничок. Скажіть їй, що вони справді дуже потрібні та що я їх поверну назад. Жодна не пропаде.

У похмурому мовчанні залишало православне духовенство мою канцелярію. У дверях той, старший, з найдовшими вусами і бородою, повернувся до мене:

— Пам'ятайте: є над нами господь!

— Пардон,— відповів я,— ви принесете не три, а п'ять фунтів свічок.

Був ясний жовтневий день. Вдарив міцний морозець і скував кляту бугульминську багнюку. Вулиці почали заповнюватися людьми, які поспішали до храму. Урочисто і поважно били дзвони в місті і в монастирі. Це був уже не сполох, як незадовго перед тим, зараз вони скликали православну Бугульму на хресний хід.

Лише в найтяжчі часи влаштовувався в Бугульмі хресний хід: коли місто облягали татари, коли лютували чума і чорна віспа, коли вибухнула війна, коли застрелили царя і... ось тепер...

Дзвони б'ють жалібно, начебто збираються розплакатися.

Ось розчиняється монастирська брама. У ній з'являється процесія з іконами та корогвами. Чотири найстарші черниці на чолі з ігуменею несуть велику важку ікону, з якої злякано позирає пресвята богородиця. За іконою — ряд черничок, старих і молодих,— усі в чорному. Звучить скорботний спів: «...І повели його, щоб розіпнути його... Там розп'яли його і з ним двох інших по один і по другий бік...»

Тут із храму виходить бугульминське духовенство в ризах, гаптованих золотом; за ним з іконами православний люд.

Обидві процесії зливаються воєдино, чуються вигуки: «Христос живе! Христос царствує! Христос перемагає!»

І вся ця сила людей заводить псалом: «У день скорботи моєї волаю до тебе...»

Хресний хід обходить храм і прямує до комендатури, де я підготував уже належну в такій ситуації зустріч. Перед будинком поставлено накритий білою скатертиною стіл, на ньому коровай хліба і сільниця з сіллю; у правому кутку ікона, перед якою горить свічка.

Коли голова процесії наближається до комендатури, я поважно виходжу назустріч і прошу ігуменю прийняти хліб-сіль на знак того, що не маю ніяких ворожих намірів. Пропоную православному духовенству також скуштувати хліба-солі. Підходять один за одним і цілують ікону.

— Православні,— промовляю урочисто,— дякую вам за чудовий і надзвичайно цікавий хресний хід. Мені довелося бачити його вперше в житті, і він справив на мене незабутнє враження. Бачу тут безліч співаючих черниць, це нагадує процесії перших християн за часів імператора Нерона. Може, хто-небудь з вас читав роман Сенкевича «Quo vadis?»? [1]

Не хочу довго зловживати вашим терпінням. Я просив усього п'ятдесят черниць, та, вже якщо тут зібрався весь монастир, справа піде набагато швидше. Прошу панянок-черничок піти зі мною в казарми.

Люди стоять переді мною з непокритими головами і співають:

Небеса проповідують славу божу,
і про діла рук його віщає твердь...

Виступає наперед ігуменя — старенька, підборіддя в неї труситься — і питає:

— В ім'я господа бога, що ми там робитимемо? Не губи душі своєї!

— Православні! — кричу я в натовп.— Там треба вимити підлогу і привести все в порядок, щоб можна було розмістити Петроградський кавалерійський полк! Вперед!

Хресний хід повертає за мною, і надвечір — при такій-то кількості робочих рук! — казарми вже виблискували зразковою чистотою.

Увечері молода черничка принесла мені маленьку іконку і лист від старенької ігумені з однією лише простою фразою: «Молюся за вас».

Тепер я сплю спокійно, бо знаю, що ще й тепер під старими дубовими лісами Бугульми стоїть монастир Пресвятої богородиці, де живе старенька ігуменя, яка молиться за мене, грішного.

---

[1] «Куди ідеш?» (лат.). Роман Г. Сенкевича був виданий у Росії під назвою «Камо грядеши?»

Вуха святого Мартіна Ільдефонського

У середині шістнадцятого століття в Толедо, в Іспанії, сталася така знаменна подія.

Братство святого Антонія, головна опора інквізиції, несподівано зі смертельним жахом виявило, що по всьому Толедо поширюється беггардизм [1]. Проповідника беггардизму, високошановного Мартіна Барбарелло, спалили на вогнищі святої інквізиції, попередньо роздробивши йому всі кістки на дибі, яка була винайдена папою Іоанном IV і складалася з цілої системи хитромудрих пристосувань; згвинчуючи й розгвинчуючи їх, можна було повільно розтягувати або стискувати тіло, дробити кістки й суглоби єретиків, причому кожне з цих цікавих пристосувань мало свою власну назву, наприклад: гомілка святого Йосифа, вилиця божої матері, ребро святого Петра та ін. Кожне таке пристосування мало своє певне призначення, і якщо, скажімо, головний інквізитор просив принести «набивачку святого Валентина», можна було з певністю сказати, що для цілковитого вигнання диявола з грішного тіла єретика це тіло повільно перетворюватимуть у ковбасу.

Братство святого Антонія справді було у великій скруті, тому що беггарди почали зовсім відкрито вшановувати пам'ять скаліченого і спаленого церквою Мартіна Барбарелло. Здавалося, все місто Толедо дало обітницю прийняти мученицький вінець на честь беггардійського бакалавра.

Свята церква з допомогою своєї інквізиції спалювала, вішала, топила, четвертувала, душила, колесувала, саджала на палю, підвішувала на гаки, виривала язики, але ніщо не допомагало. Толедці відпадали від католицизму і мужньо сповідували вчення Мартіна Барбарелло.

Тому братство святого Антонія визнало за необхідне звернутися за порадою до преподобних отців францисканського монастиря Великої Чорної святої Маргарити, чия ікона в Севільському соборі прославилася тим, що на намальованих ногах великомучениці краплями виступав піт.

---

[1] Беггардизм — беггарди — середньовічна секта, що виникла в XIII ст. у середовищі міських низів і набула поширення в ряді європейських країн. Беггарди заперечували світську і церковну владу, а також проповідували спільність майна. Общини беггардів жорстоко переслідувалися католицькою церквою і феодальною владою.

За недорогу плату його злизували віруючі прочани, а вся виручка йшла до каси севільського архієпископа, звідки й виникла жартівлива іспанська приказка: «Архієпископе, поліжи свою ногу!»

Братія монастиря Великої Чорної святої Маргарити ніяк не могла пробачити цього чуда Севільському собору, бо ідея потіння ніг належала їм і була особистим винаходом члена їх ордену Домініка, який безсовісно продав весь апарат у Севілью, за що був живцем замурований у монастирську стіну і йому було відмовлено навіть в останньому помазанні й відпущенні гріхів. А щоб він не нудьгував, абат монастиря надумав замурувати разом з ним також великого злого кота. Ох, як сміялися потім ченці, коли, зібравшись увечері у трапезній, губилися в здогадках щодо того, як проводить час тепер отець Домінік! А коли жартун абат зауважив, що кіт, напевне, читає отцеві Домініку молитовник, усі так сміялися, що чернець Домініціус з монастиря святого Іполита луснув від сміху і в нього вивалилися кишки.

Усе сказане свідчить про надзвичайну спритність францисканців монастиря Великої Чорної святої Маргарити, які відзначалися такою широтою знань і жвавістю розуму, що до них у важких випадках зверталися за порадою навіть головні інквізитори.

Абат Фернандо, до якого братство святого Антонія звернулося за порадою, як протиборствувати культу Мартіна Барбарелло, мав особливі заслуги в боротьбі проти єретиків. Він був автором славнозвісної книги «Шістдесят засобів вигнання диявола холодним способом». Крім того, вже близько десяти років користувалися його порадником щодо здирання шкіри зі стегон і гомілок гугенотів [1], беггардів, кальвіністів і євреїв. Не менше прославився він іншим своїм твором, правда, скоріше теоретичного характеру, в якому доводив, що при катуванні єретика диявол завжди виходить з нього крізь ліве вухо і ця обставина робить незручним застосування загвинчуваного шолома святого Еменіха, бо в цьому випадку череп, як правило, дає тріщину саме над лівим вухом. Крім того, абат Фернандо був відомий не тільки як автор духовних творів, але й як неперевершений економ. За два роки він зробив для свого монастиря більше, ніж могли б зробити за десять років кілька найкращих отців економів.

Недалеко від монастиря, у печері, він влаштував явлення святої Цецилії, використавши в цій ролі сільську дурку,

---

[1] Гугеноти — французькі протестанти (XVI—XVII ст.).

яка пасла на тому місці кіз і з якою частенько бавилися ченці.

З другого боку монастиря він викопав чудодійне джерело святого Іларіона для продажу святої води, за якою прочани приходили навіть з Піренеїв; тут-таки налагодили виробництво глиняних глечиків.

Джерело, щоправда, давало на день не більше двадцяти пінт води, зате неподалік від монастиря протікала річка Мурба, куди спускали свої нечистоти пілігрими, які ночували на її берегах. Абат Фернандо виявив таку кмітливість, що провів невеликий канал від річки Мурби прямо до монастиря, так що тепер в обителі завжди було багато води у великому басейні посеред двору, звідки до нижньої течії річки вів канал, через який виносилися екскременти ченців. Це була, очевидно, перша каналізація в усіх об'єднаних іспанських королівствах. І басейн став начебто філіалом чудодійного джерела святого Іларіона.

Прибутки від продажу чудодійної води на перших порах набагато перевищували прибутки з печер, де з'являлася свята Цецилія, та завдяки промислу божому праведниця народила хлопчика з шістьма пальцями на ногах і руках, точнісінько як у дідуся ченця Онесіфона з монастиря Великої Чорної святої Маргарити.

Звістка про чудесне народження шестипалого малятка, зачатого без гріха, швидко, як блискавка, поширилася по всій Іспанії.

Після цього в Толедо спіймали якогось єврея, притягли його до печери й на ознаменування чуда урочисто спалили з криками: «Слава святій Цецилії!»

На це дивовижне видовище приїжджала подивитися і її величність королева з маленьким інфантом, який плескав у долоні й навіть зволив підкинути полінце у вогнище нещасного еретика.

Потім до малятка, зачатого без гріха, привели одного севільського мавра, який зірвався з шибениці, будучи засудженим на повішення за те, що, бажаючи зневажити все християнство, щодня, ставши лицем на схід, вимовляв слово «Христос» навпаки: «Сотсирх, сотсирх, сотсирх». Бідолаха мавр, щоправда, пояснював, що це — перше слово шістнадцятої сури алкорана, яке в перекладі з арабської означає: «Вірую, вірую, вірую».

Його належало посадити на палю перед печерою святої Цецилії, але коли нечестивця привели до блаженного дитяти, він голосно заридав.

Святе дитя всміхнулося йому і вчепилося ручeнятами в його чорну бороду. Мавр схилив коліна й оголосив, що не дозволить посадити себе на палю, поки не прийме християнство, і це бажання було виконане, після чого новонаверненого посадили на палю з розп'яттям у руці.

Отже, торгові справи монастиря процвітали, і жилося в ньому настільки добре, що туди двічі на тиждень навідувався верховний інквізитор Альманьйо де Базза.

Він привозив із собою молодих дівиць, обвинувачених у чаклунстві й у зносинах з дияволом.

Верховний інквізитор застосовував на практиці ідеї високошановного абата Фернандо, який твердив, що коли відьму роздягти догола й залишити у монастирській келії на всю ніч з ченцем, у якого на шиї висітиме амулет святого Парамонія, то диявол з неї вийде, бо не переносить вигляду тонзури, амулета і монастирського повітря. Завдяки цим заходам багато відьом уникло вогнища й повернулося в лоно церкви. Ченці залишали їх при монастирі для господарчої роботи, головним чином для доїння корів.

Коли прибула депутація братства святого Антонія на чолі з заступником намісника Толедо герцогом Мануело Фаренас Елькадала, верховний інквізитор і абат Фернандо сиділи в трапезній, розписаній пензлем старовинного іспанського художника.

У цьому великому приміщенні не могло бути іншого живопису. Його образи мали відповідати життю, яке протікало в цих стінах. Розглядаючи картини, отці-францисканці повинні були бачити повноту земних благ, які дарує їм милосердний господь бог, що не забуває їх у своїй невимовній доброті.

Про все це ясно говорило багато картин. Ось бог кидає з неба отцям-францисканцям цілі окости, смажених курчат, ковбаси, форелей з Невади, найсмачніших морських крабів з Біскайської затоки. Бог дбає про своїх францисканців також іншими способами. Ось у пастку потрапила сарна, і, щоб вона не протухла, двоє херувимчиків безперервно дмуть їй у зад. Вельми багатозначна картина намальована над входом до трапезної: бог посилає своїх ангелів для підтримання вогню в печі, де печуться білі хліби для отців-францисканців і смажиться на рожні вепр. Мускулястий ангел весь час повертає рожен, а внизу — повчальний латинський вірш: «Вогонь — радість віруючих і горе єретиків».

Отже, до цієї трапезної прийшла депутація за порадою: як боротися з поширенням єресі Мартіна Барбарелло?

Я сказав, що у трапезній сиділо двоє,— це правда, але,

крім них, там був ще третій, який, на жаль, не сидів, а вже лежав у кутку, згорнувшись, як великий пес мастіф, що тоді були в моді при дворі королеви Арагонської. Це був отець економ, вже зовсім знеможений приятельською забавою в товаристві абата і верховного інквізитора, які, на відміну від нього, ще знайшли в собі сили встати й привітати депутацію братства святого Антонія, після чого всі сіли, перехрестились і вигукнули: «Славен будь, святий Антонію!»

Підкріпившись вином біро, прозваним жартома за свій червоний колір і густизну «кров'ю єретиків», вони розпочали дебати про те, як вірніше відбити охоту в єретиків шанувати пам'ять Мартіна Барбарелло.

— У старому кастільському вірші,— сказав герцог Мануело Фаренас,— говориться, що в Севільї найбільший, у Толедо найбагатший, а в Компостелі найкрасивіший собор. Тепер, однак, цей вірш слід змінити так: у Севільї найменше, а в Толедо найбільше єретиків.

— Ну добре,— ображено сказав верховний інквізитор Альманьйо де Базза,— ви знаєте, я робив усе, що було в моїх силах. Я організував уже три Варфоломіївські ночі [1], під час яких дозволив королівським мушкетерам у вигляді особливої нагороди з'явитися на травневі урочистості, насадивши на піки дітей тих, хто сповідує вчення Мартіна Барбарелло. Розірватися мені, чи що, для більшої слави й честі святої церкви? Ви самі знаєте, що абсолютно ні до чого влаштовувати в Толедо четверту Варфоломіївську ніч. Якщо в останню Варфоломіївську ніч ми знищили не більше двадцяти єретиків, то тепер мої солдати не вбили б жодного послідовника клятого Мартіна Барбарелло, бо й вони, мої солдати, самі сповідують вчення цього єретика. Тепер уже не те, що було п'ять-шість років тому! Солдати святої інквізиції поробилися єретиками! Між нами, звичайно, панове,— недавно до катівні потрапив один бакалавр, який навчав, що земля кулеподібна і що вона обертається. Його мусили піддати катуванню шостого ступеня, щоб він відрікся від своїх хибних думок і зізнався, що підтримує зносини з дияволом. Приходжу це я до льоху і бачу: замість того щоб криком кричати на дибі, сей муж сидить собі з катом і його підручними на купі «іспанських чобіт», вони спокійно попивають чисту aqua vitae [2] і розповідають один одному старовинні анекдоти з життя двору королеви Ізабелли Ка-

---

[1] Варфоломіївська ніч — ніч з 23 на 24 серпня (день св. Варфоломія) 1572 р., у яку французькими католиками-фанатиками було проведено масове знищення гугенотів.

[2] Тобто спирт (лат.).

толицької[1], а на пергаменті вже написано, що бакалавр під тортурами відрікся від свого вчення щодо кулеподібності та обертання землі й зізнався, що цю думку йому нашептав диявол, після чого вимовив символ віри. Причому присутній при цій події писар інквізиційного суду, який, до речі, був зовсім п'яний, приписав іще, що цей бакалавр милістю божою витримав усі катування шостого ступеня, що, тільки-но грішник вимовив символ віри, всі рани його одразу ж зцілились і що він, писар, бачив на власні очі, як два ангели знімали його з диби. А кат і його ледацюги настільки знахабніли, що твердили, начебто писар помиляється: не два ангели, а три знімали з драбини бакалавра, тимчасом як четвертий бавився «іспанським чоботом».

— Я опинився в дуже дурній ситуації,— продовжував верховний інквізитор,— і мені нічого не залишалося, як призначити цього мерзотника бакалавра вікарієм храму святого Онуфрія Саламанського. Як архієпископ і верховний інквізитор, я маю бути ще трохи політиком і дипломатом. Я дійшов висновку, що спалювання, колесування, четвертування, вішання і саджання на кіл — усе це корисне від нагоди до нагоди, тому що погляди й ситуації змінюються. Ми ніколи не могли собі ні уявити, ні припустити, що настане час, коли кат питиме aqua vitae з людиною, засудженою до катування. Раніше ми підвішували єретиків за ребра, але, якщо діло піде так і далі, вони почнуть вішати нас.

Отець економ, який скрутився клубком на підлозі біля каміна, забурмотів уві сні: «Склепіння храму затягнуті сіткою з фаршированих перепілок, а замість шматків мармурової стіни дайте оленячий окіст, нашпигований салом арагонських поросят».

— Ми переживаємо занепад,— задумливо мовив інквізитор.

Абат Фернандо привітно всміхнувся:

— Не варто на це звертати особливу увагу, мої дорогі. Якщо культ Мартіна Барбарелло має такий великий успіх, то це виключно з вашої вини. Чому ми досі не дали народові якого-небудь святого, що став би популярним у найширшому розумінні цього слова?

— Рада нашого братства святого Антонія,— сказав голова братства,— так само як і рада високошановного братства Сан-Яго і братства де лос Рейєс Навос, уже прийняли в

---

[1] Ізабелла Католицька (1451—1504) — іспанська королева, яка прагнула до зміцнення королівського абсолютизму в Іспанії. Релігійна фанатичка. Створила в 1480 р. інквізицію, що безжалісно знищувала «єретиків».

цьому питанні ухвалу — звернутися до вашої милості, святий отець Фернандо, з проханням дати іспанському об'єднаному королівству нового святого.

Абат Фернандо відсьорбнув чималий ковток вина біро з великого глиняного кухля, на одному боці якого були витиснені слова: «Господи боже, отче небесний, благослови отсі дари, які приймаємо від щедрот твоїх», а на другому боці був виліплений барельєф кастільської селянки у сороміцькій позі.

Абат Фернандо, ніжно погладжуючи зображення голої жінки, вельми розсудливо запитав герцога Мануело Фаренас Елькадала:

— Вам, мої дорогі, бажано нового святого з легендою чи без легенди?

Депутація ордену святого Антонія одноголосно відповіла:

— З легендою, ваше преподобіє.

— Добре,— сказав абат,— за тиждень у вас буде новий святий з легендою, але я сподіваюся, що герцог Елькадала подарує мені мисливські угіддя в лісах Маренья.

— Безумовно, ваше преподобіє, клянуся богом,— відповів герцог,— крім того, я додам вам двох мавританських рабинь, вельми вправних у коханні.

— Я просив би,— сказав верховний інквізитор,— щоб високошановний абат назвав нового святого Мартіном — аби ввести народ в оману, підмінивши новим Мартіном Мартіна Барбарелло беггардійської наволочі.

Абат Фернандо чесно виконав свою обіцянку. В літописах міста Толедо він знайшов повідомлення про те, що в 1490 році в Гренаді, після того як королева Ізабелла Католицька відняла місто у маврів, проживав архієпископський писар Мартін Ільдефонс. Цей писар пограбував у Севільї церкву святого Іакова і продав дароносицю євреям. Його судив королівський суд у Толедо і присудив до відсічення вух і потоплення в річці Тахо, в яку його, зашитого в овечу шкуру, политого смолою і підпаленого, кинули з мосту. І труп Мартіна Ільдефонса урочисто плив по річці при світлі палаючої смоли, яка утворила навколо нього щось на зразок ореола.

Іншими словами, це була людина, історія якої могла бути матеріалом для житій святих.

Високошановний абат Фернандо негайно написав верховному інквізиторові, щоб той надіслав йому пару свіжовідрізаних людських вух.

Саме тоді в катівнях толедської інквізиції перебувала одна дама, Інеса Ладро, обвинувачувана в тому, що вона

навчила говорити свого кота, який потім всує вживав ім'я боже.

Кіт переніс усі тортури; а втім, це була справжня комедія: для котів не було ніяких пристосувань, і кат задовольнився тим, що просто відрубав йому хвоста. Кіт ні в чому не зізнався і, щоб сховати кінці у воду, втік з ув'язнення.

Зате пані Інеса Ладро під тортурами зізналася, що кіт не переносив знаку хреста, що спочатку він був жовтий, короткошерстий, та якось ловив мух і перекинув на себе кропильницю із святою водою. Тоді кіт, страшно пирскаючи, вискочив у вікно і повернувся тільки на другий день опівночі, але вже чорний і довгошерстий. З його очей вилітав вогонь, а в роті димилася сірка, причому він голосно волав на кастільському наріччі: «Будь проклятий Христос!»

Піддана новим тортурам, Інеса Ладро доповнила своє зізнання таким чином.

Кіт харчувався виключно святими облатками, які вона за його наказом щодня роздобувала, ходячи до причастя в різних церквах Толедо. Потім вона зізналася, що протягом кількох літ чинила з котом гріх перелюбу у велику п'ятницю і білу суботу. Кіт знав кілька латинських молитов і нявкав після кожного складу. Коли в нього був добрий настрій, то він розказував їй, начебто походить з покоління дияволів — Узуріас, і хвалився, що під час втечі святого Йосифа і божої матері з Віфлеєма всипав у ніс Ісусові дрібку нюхального тютюну і з цієї причини святе дитя всю ніч чхало.

Одним словом, високошановний абат Фернандо отримав від верховного інквізитора вуха пані Інеси Ладро, яка зізналася, що протягом десяти років її чоловіком був сам диявол Узуріас.

Верховний інквізитор згодом розповідав, що в той день, коли пані Інесу спалили на вогнищі перед собором, він бачив у своїй спальні великого чорного кота з відрубаним хвостом. Кіт підійшов до розп'яття, що стояло на столі, послинив його і зник, залишивши по собі запах сірки.

Одержавши вуха, абат Фернандо поклав їх у церковну чашу, заливши тимчасово вином з перегнаного соку алое. Потім він наказав оголосити в усіх церквах, мешканнях, шинках і домах розпусти, що бог у своїй нескінченній доброті ще не забув Толедо і хоч у місті поширюється беггардова єресь і жителі перестали вірити в чудеса, наймилосердніший господь робить останню спробу врятувати грішне місто і весь край толедський і вивести його на шлях покутування. З нескінченної доброти своєї бог посилає толедцям на знак відпущення гріхів чудо святого Мартіна Ільдефонса,

утопленого в Тахо за те, що він не виказав розлюченому королю Альфонсо таємниці сповіді його дружини, королеви Ізабелли Католицької. Всім церквам пропонується протягом тридцяти днів провадити урочисті відправи, під час яких найкращі проповідники говоритимуть про велике чудо святого Мартіна Ільдефонса, мученика таємниці сповіді, чиї відрізані вуха божим промислом були знайдені на тому самому місці, в річці Тахо, куди, зашитий в овечу шкуру, був кинутий святий угодник. Уже тоді, за життя і після смерті святого, серед богобоязливого народу йшла чутка про те, що, коли для святої церкви настануть найчорніші дні, тоді й з'являться вуха святого Мартіна Ільдефонса. Чернець Хоахімез з монастиря Великої Чорної святої Маргарити, збираючись ловити рибу для свого бідного монастиря, бачив напередодні вночі чудесний сон. Уві сні йому явився архангел Гавриїл і сказав: «Іди ловити рибу на ріку Тахо, під міст святого Кераторо. Бог ощасливить твої сіті чудесним уловом. Ти витягнеш з води нетлінні вуха святого мученика Мартіна Ільдефонса, якому бог подарував милість: його вуха, які чули сповідь королеви Ізабелли, набули властивості нетлінності, бо і під тортурами він не порушив таємниці сповіді».

Немає сумніву, що ця легенда, яку так ретельно поширював високошановний абат Фернандо, сподобалася толедцям, яким без кінця доводилося мати справу з дибами та іншими пристосуваннями для тортур святої інквізиції.

Того самого вечора, коли легенда набула гласності, вулицями Толедо потяглися натовпи фанатиків, які кричали: «Слава святому Мартіну Ільдефонсу, сповідникові королеви Ізабелли Католицької!»

І ще довго, до пізньої ночі, натовпи галасували: «Слава святим вухам Мартіна Ільдефонса!»

Потім до натовпу звернувся чернець з братства святого Іакова і виголосив промову в тому дусі, що король Альфонсо, який двісті років тому, під час воєн з маврами, відрізав вуха святому Мартіну Ільдефонському, був таємним послідовником єретичного вчення альбігойців [1] і беггардів. Потім він висловив смиренне побажання, що не завадило б влаштувати маленьку Варфоломіївську ніч для єретиків і євреїв, і ця богобоязлива думка, навіяна самою святою церквою, була здійснена надзвичайно швидко і з винятковим запалом,

[1] Альбігойці — прихильники середньовічної єресі, що виникла в Південній Франції і поширилася в XII—XIII ст. по північній Німеччині та Італії. Альбігойці заперечували католицькі таїнства, триєдність божества, пекло і чистилище. Свою назву дістали від міста Альбі — одного із центрів руху.

бо віруючих більше цікавили єврейські крамниці в толедському гетто, ніж беггарди... Можна було спостерігати, як Христове воїнство розтягало перини з єврейських будинків з криками: «Слава святим вухам Мартіна Ільдефонського!» А на другий день (було саме свято успіння) спільними зусиллями братств святого Антонія, святого Іакова і де лос Рейєс Навос разом з монастирем Великої Чорної святої Маргарити була влаштована урочиста процесія по вулицях Толедо. Під балдахіном попереду йшли верховний інквізитор з його преподобієм абатом Фернандо, і кожен з них ніс на оксамитній подушці біле вухо пані Інеси Ладро, а ченці монастиря Великої Чорної святої Маргарити співали:

О найдобріший, душелюблячий святий Мартін Ільдефонський,
мученик святої сповіді. Заклинаємо тебе смертною мукою
твоїх найсвятіших вух і страстями твоїми:
омий у своїй крові грішників усього світу!
Заклинаємо тебе нетлінними вухами твоїми: помилуй нас!

Так виникла легенда про святого Мартіна Ільдефонського, яка затьмарила собою культ замученого Мартіна Барбарелло. Вуха святого досі зберігаються в Толедському кафедральному соборі, а його пам'ять святкують 11 вересня.

Поки іспанський кодекс про покарання допускав відтинання вух злочинцям, обвинуваченим у крадійстві або грабежах, перед тим як відправити їх на галери, Толедський собор щороку 11 вересня одержував цілий запас нетлінних вух святого Мартіна Ільдефонського. Після скасування зазначеного закону Толедський кафедральний собор почав одержувати вуха безпосередньо з моргу.

Душечка Ярослава Гашека розповідає: „Як я померла“

Коли моє тіло застрелили в Будейовицях за державну зраду, яку ми вчинили разом з ним у припадку білої гарячки, полетіла я, біла душечка доброго Ярослава Гашека, на небо.

Ви, очевидно, пам'ятаєте ще цю милу молоду людину? Він поважав государя імператора, писав різні дурниці і був на лиці рожевий. Одного разу він сказав щось таке, з яким

ніхто не погодився. Тоді цього лояльного мужа звинуватили в державній зраді і розстріляли.

Про нього, певне, можна було б говорити як про жертву, говорили ж тільки як про п'яницю.

Та оскільки букви «ж» і «п» знаходяться в алфавіті не дуже далеко одна від одної, я була спокійною. Весело підстрибувала я і співала: «Ля-ля-ля, ля-ля-ля!» Просто так — з радощів!

Радість моя була піднесеною, але короткочасною...

Перед небесними воротами була страшенна штовханина. У той час, як я пробиралася вперед, щоб швидше вкусити райського блаженства, мене раптом схопила за сорочку військова поліція. Це було щось середнє між архангелом і імператорсько-королівським поліцейським.

— Ей, піхотинцю! — крикнуло мені небесне явище.— Чи перебуваєш ти у списках загиблих? Пред'яви-но свої документи!

У мене не було ніяких документів, і я спробувала якось відвертітися:

— Насмілюся доповісти, мене щойно застрелили в Будейовицях. Я не знала, що на це потрібно підтвердження.

Небожитель похмуро подивився на мене:

— Кому казки розповідаєш? Я ж не тутешній! Стою тут лише з того часу, коли святі ангели вкрай зруйнували дисципліну. Після всесвітнього потопу в мене була служба у приймальні. Я пропускав за небесні ворота безвинно вбитих немовлят. Бачив я і Орлеанську діву. Про неї я міг би дещо розповісти!.. Я відкривав ворота Наполеону!..

Що ж до тебе, так ти це не дуже спритно придумала із своїми Будейовицями. Думаєш, я не знаю ґеографії? Я ж бачу, що ти з того «голубиного народу», який увесь час десь б'ється. Видно пана по халявах! Не дуже ми зацікавлені понаднормово тут через вас працювати! Тобі кожний шмаркатий ангелочок скаже, що в Будейовицях у цей час ніякого фронту не було. Тут тобі не санаторій! Геть з-перед очей! Марш назад в роту!

Живою я належала людині, яка найбільше в світі шанувала владу і закони. Живою я ніколи не мала справи з поліцейськими. Тому я після смерті слухняно повернулася і полетіла назад у Будейовиці. На місці страти я знайшла своє мертве тіло і скорботно з'єдналася з ним, перетворившись в імператорсько-королівського піхотинця.

Піхотинець був бравим солдатом, тримався ближче до кухні і своїми кулінарними знаннями бентежив кухаря. Їв за двох, пив за трьох.

Дивним промислом божим судилося йому впасти нарешті на російському фронті. Впевнившись, що він дійсно мертвий, я сумно сіла на його ранець і замислилася... Була я знову вільною, як кажуть, розлученою зі своїм тілом. Але не було у мене на це жодного документа.

Навколо простяглася сумна розрита рівнина... При світлі місяця я раптом побачила людину, що наближалася. Це був ксьондз. Він збирав у мертвих документи і речі.

Я зраділа, що тепер він встановить мою смерть і запише про це, де треба. Але коли він впритул наблизився до мене, раптом сплюнув і, пробурмотівши: «Прокляте життя!», пішов геть.

Моє тіло мутними очима дивилося в небо. Я заплакала: ніхто мені не повірить, що я померла. Я не наважилася знову з'явитися перед воротами вічності, тому і залізла знову в свого піхотинця, щоб дочекатися більш надійного способу смерті.

На щастя, невдовзі моє тіло напилося до непритомності і загинуло в бійці з п'яними матросами. Сталося це, треба думати, десь біля моря, про що можна судити з присутності матросів.

Я облишила свій труп і рушила шукати якийсь документ, який мав підтвердити, що я дійсно померла. Цього разу я діяла систематично, що допомогло мені виявити в одній відомій чеській газеті некролог про себе. Був він підписаний лише ініціалами, і було в ньому про моє бідне тіло все найгірше, що тільки можна придумати згідно з чеським прислів'ям: «Про мертвих або нічого, або погане!»

Живою я також багато писала про різних людей і не раз говорила про своїх ближніх дещо ущипливе. Але я завжди писала тільки про живих і тільки про те, з чим людина виступала перед суспільством. Брудну білизну я ніколи не чіпала. Не повідомляла, наприклад, що пан Н. Н. має коханку або що там-то і там-то був у п'яному вигляді. Для мене досить було повідомити, що він виступив з тим-то і тим-то.

У посмертних спогадах, що їх присвятив мені мій «приятель», я називалася п'яницею і акробатом за життя. Використане було тут і слівце «блазень». Але «Гашек-шашек» [1] — так мене дражнили на вулиці ще в дитинстві до того, як я почала ходити до школи. Тому мене це слово не здивувало. Було там також, що у «шашека Гашека» пухкі дитячі руки. Я швиденько зазирнула далі, чи не вказано,

[1] Шашек — по-чеському блазень.

що у мене під нігтями бруд і коли я востаннє мила ноги. Але цей історичний факт там взагалі не був згаданий.

Опівночі я залізла у комірку до автора пасквіля. Він лежав на ліжку в черевиках і хропів щосили. Дуже мені хотілося дати йому здорового ляпаса так, щоб за його злоязичними губами не залишилося жодного зуба. Але, оскільки я була мертвою, а моє тіло з перебитими пухкими руками лежало у Владивостоку, я так нічого і не зробила своєму «приятелеві».

З некрологом під саваном полетіла я знову до неба. Перед входом вже не було такої штовханини, як раніше. Чулася головним чином російська мова. Одна душечка біля мене спитала:

— Ти звідки?

— З Владивостока.

— Більшовик чи білогвардієць?

— Я більшовик чи білогвардієць, як тобі більше подобається,— відповіла я досить дипломатично.

— А що з тобою трапилося? Надзвичайка?

Я обережно витягла свій некролог і з ввічливою посмішкою показала його допитливій душі: «Читайте!»

Душечка прочитала, похитала головою, витягла з кишені загорнутий у промаслений газетний папір шматок хліба, підсунула газету до моїх очей і глузливо розреготалася:

— Так ми, значить, земляки. Я — Коуделка з Вршовиць. Ну-бо почитай, що тут написано.

Я несміливо подивилася на папір. В очі мені впала замітка «Чутка про уявну смерть Ярослава Гашека». Там було написано, що Ярослав Гашек, можливо, дійсно обпився, але це ще не було востаннє. Взагалі повідомлення про мою смерть було спростоване.

У мене від горя затремтіли коліна, і я стрілою помчалася прямо до Владивостока. Відлітаючи, я ще встигла почути, як душечка з Вршовець кричала мені навздогін:

— Тиняються тут серед порядних людей всілякі пройдисвітки!

Зовсім занепавши духом, прилаштувалась я до свого тіла. Воно вже почало неприємно пахнути. Я сумно подивилася на своє високе чоло, на приємний ніс, і мені дуже було прикро, що в некролозі писалося тільки про мої руки.

Сльози бризнули з моїх очей, і мені довелося висякатися у саван. Мені стало раптом прикро, що моє тіло забили матроси, і я голосно вигукнула: «Боже, кожен має після смерті спокій, і тільки я — ні! Адже був він такою приєм-

ною людиною, цей пан Гашек,— так, в усякому разі, нам з ним здавалося, і так ми з ним дружно жили!»

Досхочу нажурившись, взяла я на спину своє трикратно мертве тіло і рушила з ним по світу.

На першому ж розі вулиці впав мені у вічі ордер на арешт, віддрукований на великому плакаті. Прочитавши його, я зрозуміла, що йдеться про мене і про те, що я несу на своїй спині. Склала я тоді свої останки під цей ордер, сіла сама навпроти і почала чекати, коли хтось остаточно забере мене зі світу.

Незабаром мене застрелили і повісили за державну зраду. На цей раз я вже мала офіційний документ (чесько-німецький, а не німецько-чеський) і була допущена нарешті за ворота вічності.

Тут на мене чекав допит:

— Ким була за життя?

Почервонівши і схиливши голову, я відповіла:

— У тридцять п'ять років я мала за собою вісімнадцять років старанної роботи. До 1914 року я наповнювала сатирами, гуморесками і оповіданнями всі чеські журнали. В мене було широке коло читачів. Я заповнювала цілі номери гумористичних журналів, прикриваючись різноманітними псевдонімами. Але мої читачі в більшості випадків мене впізнавали. Тому я наївно уявляла, що була письменником.

— До чого ці довгі розумування! Ким була ти насправді?

Я зніяковіла, намацала в кишені некролог і розгублено вигукнула:

— Вибачте, п'яницею з пухкими руками!

— Звідки родом?

— Мидловари, округ Глубока.

— Народилася?

— У 1883-му.

Тут мене поглинуло море вічності...

Післямова

У Чехословаччині багато міст і містечок, пов'язаних з іменами видатних письменників, композиторів і художників (місто Літомишль — Бедржиха Сметани, місто Гронов — Алоїса Ірасека, місто Простейов — Іржі Волькера та ін.). У ряду цих прославлених пам'ятних місць знаходиться і маленьке містечко у південно-східній Чехії Ліпніце, де знайшов свій останній притулок найвизначніший чеський сатирик Ярослав Гашек.

У густій тіні високих дерев, у зелені кущів, що розрослися, потопає ліпніцьке кладовище. В кутку, біля стіни, недалеко від місця останнього заспокоєння самогубців і «нехрещених немовлят», притулилася могила веселого автора «Бравого вояка Швейка». Тільки тут було дозволено церквою поховати «безвірця» і «безбожного письменника» Гашека. Церковники, які ще за життя письменника вели з ним невпинну боротьбу, намагаючись знеславити його ім'я і знешкодити вплив творів сатирика на читачів, не залишили його і після смерті.

Але намагання служителів церкви не увінчались успіхом: скромна могила Гашека стала притягальним місцем для прихильників та шанувальників його таланту. Щороку, в дні загальнодержавного фестивалю гумору і сатири «Гашеківська Ліпніце», сюди з'їжджаються тисячі людей з усіх куточків республіки та з інших країн світу.

Гашек був небезпечним ворогом релігії і клерикалізму. Численні його твори, і перш за все «Пригоди бравого вояка Швейка», завдавали серйозної шкоди авторитету католицької церкви та її служителів не лише в Чехословаччині, а й в усіх тих країнах, куди проник дзвінкий, іскрометний сміх Гашека. А він лунає зараз в усіх кутках земної кулі, бо твори Гашека перекладені більш ніж на сорок мов народів світу.

Ярослав Гашек народився 30 квітня 1883 року в Празі в родині вчителя. Виключений з гімназії за участь у антиавстрійській демонстрації, він деякий час служив підручним в аптеці, потім вступив до комерційного училища. Після закінчення училища (в 1902 році) Гашек короткий час працює банківським чиновником і стає письменником-професіоналом. Друкуватися почав у 1901 році. Ще в ранньому дитинстві він добре вивчив релігійні обряди, бо кілька років був міністрантом, тобто прислужував священику під час церковної служби. За свідченням його біографів, Гашек уже в 1892 році, тобто коли йому було дев'ять років, міністрував у монастирі єзуїтів на Карловій площі, потім у костьолі святого Штепана.

Яскраві дитячі враження закарбувалися в пам'яті письменника на все життя. Прекрасне знання церковних служб, обрядів, залаштункової діяльності і побуту священнослужителів надало йому пізніше

неоціненну допомогу під час літературних атак на релігію і дало можливість конкретно, яскраво, вірогідно, спираючись на дійсні факти, розробляти атеїстичну та антиклерикальну тему.

Очевидно, знайомство із залаштунковим життям духовенства прискорило і офіційний розрив Гашека з релігією, який стався в 1907 році, про що зберігся відповідний запис у метричній книзі костьолу святого Штепана в Празі. Щоправда, у 1910 році письменникові довелося знову офіційно заявити про свій вступ у лоно католицької церкви, коли цього вимагали батьки його нареченої, які не давали згоди на шлюб без церковного обряду. Але формальне повернення до церкви ні в якій мірі не зв'язало рук Гашеку-сатирику: того ж 1910 року і наступного 1911-го, він опублікував чимало гострих сатиричних оповідань, спрямованих проти католицького духовенства і клерикалізму взагалі («Камінь життя», «Монастир у Бецкові», «Смерть Сатани», «У пеклі», «Хвала богу», «Чаган-Куренська оповідь» та ін.).

Сатириком Гашек зробився не відразу. В його ранніх юнацьких оповіданнях 1901—1905 років ще превалює гумористичне відображення дійсності. Тут зустрічаються і образи священиків, змальовані м'якими, навіть ліричними фарбами. Таким є, наприклад, отець фарарж із оповідання «Вино лісів, вино суничне» — старенький сільський священик, закоханий у природу та її красу і, власне кажучи, дуже далекий від офіційної християнської релігії, яка вимагає зречення земних благ і радощів.

Але вже у цих гумористичних оповіданнях з життя села молодий письменник дуже чітко розкриває свої демократичні симпатії і різко негативне ставлення до офіційної влади (буржуазної держави, армії, церкви) — до всього, що гнобить людину, що замахується на її фізичну і духовну волю. В багатьох із них звучить протест проти важкого життя бідняків, проти релігії, що вимагає від віруючих терпіння та упокорення, проти церкви, яка підтримує і благословляє соціальний гніт («В селі біля річки Раби», «Монастир у Бецкові»).

У 1905 році до Чехії долинув відгомін першої російської революції. По всій країні широкою хвилею пройшли страйки. У Празі дійшло до збройних сутичок робітників з поліцією та військами. Молодий письменник починає все ясніше бачити класові суперечності, що роздирали країну, глибше розуміти непримиренність інтересів трудящих і тих, хто мав владу, усвідомлювати зв'язок церкви з державним апаратом гноблення і насильства. І Гашек разом з прогресивними письменниками Чехії все свідоміше і впертіше починає вести боротьбу проти «чорних птахів», як називали вони служителів католицької церкви.

Боротьба передбачалася нелегка. На початку XX століття, коли наляканий піднесенням робітничого руху австрійський уряд мобілізував усі сили на його придушення, бурхливу активність почала виявляти і католицька церква, намагаючись відвернути маси від політичної боротьби, посилити свій вплив на них.

В Австро-Угорщині, наче гриби, ростуть католицькі газети і журнали, збільшують свій обсяг і тиражі вже існуючі друковані органи («Меч», «Чех», «Хрест» та ін.), створюється християнсько-соціалістична партія. Церква наполегливо пробивається на політичну арену. Іде боротьба за голоси виборців, за вплив на маси, за влучним визначенням Гашека, «боротьба за душі».

Разом з демократичними чеськими письменниками Іваном Ольбрахтом, Марією Майєровою, Антоніном Мацеком та ін. Гашек стає до справжнього бою на сторінках сатиричних робітничих журналів

і газет проти «чорного воянцтва». Тепер його зброя не м'який незлобливий гумор, а нещадна сатира.

У гострій сатиричній манері написані оповідання «Монастир у Бецкові», «Камінь життя», «Як чорти пограбували монастир святого Томаша», «Хвала богу». Образи вгодованих, гладких ченців, їх непривабливе моральне обличчя, огидне лицемірство, безсоромна експлуатація селян, що працюють на них, надовго залишаються в пам'яті читачів.

Розпуста ченців і священиків, що прикривалися лицемірними фразами про моральність, духовну чистоту, убивання плоті та ін., прекрасно розкривається письменником в оповіданнях «Жагуче бажання», «Повчальне оповідання» та ін.

Повні веселої і злої іронії розповіді Гашека про «чудеса». У деяких він розкриває нехитру механіку чудес, які творили священнослужителі («Кінець святого Юра», «Про святого Гільдульфа», «Дивовижне чудо святого Евергарда»); в інших дотепно пародіює житія святих отців і мучеників, що публікувалися в клерикальній пресі («Святі і тварини», «Тварини і чудеса»).

Особливо цікава друга група оповідань. Застосовуючи комічний гротеск, тобто загострюючи і доводячи до абсурду різного роду оповіді про «чудеса», які творили святі отці, письменник весело розповідає «повчальні» історії про те, як гаряча молитва якогось святого отця або святої діви примушує диких звірів, птахів і комах робити найдивовижніші трюки: то ведмідь, що розідрав у святого пустельника осла, сам загнуздує себе недоуздком і везе старого на своїй спині до Рима; то кровожерливий крокодил, на смерть перелякавшись святої діви, яка суворо наказала йому не шкодити більше людям, охоплений жахом, утопився у ставку; то добросердні ластівки самі себе фаршируюють і смажать, щоб святий отець не помер в пустелі від голоду; то відважні мурахи, рятуючи життя святому пустельнику, зімкненим строєм накинулися на вовків, і ті в паніці залишають поле бою; то 280 000 блощиць, що мучили святого в його келії, підкоряючись наказу згори, добровільно кінчають своє життя грандіозним масовим самогубством.

У цих оповіданнях Гашек веде наступ безпосередньо на релігійний світогляд, який спирається на сліпу віру, що відкидає всілякі переконання розуму, життєвого досвіду і науки. Тут він не просто висміює невдатних священиків або ченців, а викриває дійсну безглуздість офіційно визнаних церквою «чудес».

Міркуючи над силою впливу сатири, М. Є. Салтиков-Щедрін якось писав: «...ніщо так не бентежить порок, як свідомість, що він пізнаний і що з приводу нього вже пролунав сміх» [1]. Повною мірою ці слова можна віднести до противників Гашека.

У його оповіданнях перепадає і клерикальній пресі — завзятій поширювачці різного роду «чудесних» історій, покликаних зміцнити віру у всемогутнього бога. Недаремно одне із найдотепніших оповідань про «чудеса» — «Тварини і чудеса» — Гашек присвячує «панам редакторам «Чеха» — головного органу чеського клерикалізму. Гашек вірив в історичну приреченість релігійної ідеології, тому його атеїстичні і антиклерикальні оповідання звучать оптимістично. Переважна більшість їх закінчується поразкою як церкви, так і самого бога і торжеством законів природи над догмами релігії, здорового народного глузду — над владою церковнослужителів.

---

[1] *Щедрин Н. (Салтыков М. Е.).* О литературе. М., 1952, с. 591.

У сповненій лукавої іронії гуморесці «Фіолетовий грім» невдачливий фіолетовий грім, який уособлює сили природи, що діють за своїми власними законами, незалежними від найсуворіших розпоряджень «небесної канцелярії», завжди влучає не в того, у кого призначено йому небесним начальством. В оповіданнях «Як Юн Сен став християнином», «Чаган-Куренська оповідь» хитромудрі місіонери стають жертвами тих самих «наївних, простодушних дикунів», яких вони безсоромно грабують, спираючись на слово боже. У циклі оповідань, що відтворюють сучасну Гашеку дійсність,— «Бунт в'язня Шейби», «Боротьба за душі», «Повчальне оповідання», «Непохитний католик дідусь Шафлер» — показано перемогу над офіційними представниками церкви людини з народу, яка спирається на свій здоровий глузд, природну кмітливість і впевненість у своїй правоті.

Письменник не ідеалізує своїх героїв, що протистоять церковнослужителям: ні в'язня Шейбу, що бореться за додатковий кнедлик до обіду як платню за участь у церковній службі; ні дідуся Шафлера — «непохитного католика», який завзято виторговує зайву крону, продаючи католицькій партії свій голос виборця. Він бачить їх обмеженість, наївну хитрість і часто сміховинні підстави для бунту. Але письменник розуміє і сувору необхідність їх відчайдушної боротьби за своє існування, визнає їх право на цю боротьбу.

Антиклерикальна сатира Гашека не становить якогось особливого розділу його творчості, вона якнайтісніше переплітається з його політичною і соціальною сатирою, складаючи її істотну частину. Як і робітнича сатирична преса, до якої Гашек був дуже близький і з якою систематично співробітничав, він хоробро бився з «трьома арміями», що підпирали старезну австро-угорську монархію: з армією «стоячою» (військо), «сидячою» (державний апарат, бюрократія) і «уклінною» (церква), не раз талановито і гостро розкривав спільну мету цих «трьох армій» — тримати народ у шорах.

В оповіданні «Катастрофа у шахті» Гашек показує, як для утихомирення родин шахтарів, що постраждали в катастрофі, влада поряд із жандармерією залучає і священнослужителів. У «Небесній казці» письменник, вдаючись до фантастики, зображує душу австрійського міністра юстиції помічницею святого Петра, який охороняє вхід до раю. Душа начальника поліції (оповідання «У пеклі») виконує в пеклі ті ж каральні функції, які були властиві «стражам порядку» на землі.

До цієї групи належать і оповідання, в яких висміюється лицемірство буржуазної благодійності, провідниками якої найчастіше були священики («Вошива історія», «Пісний день у виправному будинку», «Різдвяний вечір у притулку»).

Але католицька церква як помічниця правлячих класів буржуазного суспільства у закабаленні народних мас показана у довоєнних оповіданнях Гашека ще не досить глибоко і художньо вірогідно. Справжнє розуміння зв'язків церкви з існуючою владою та її відповідальність за пригноблення і безправ'я народу прийде до письменника пізніше, після його перебування у революційній Росії, і знайде своє художнє відтворення у «Пригодах бравого вояка Швейка».

Коли почалася перша світова війна, Гашека було мобілізовано до австро-угорської армії і відправлено на російський фронт, де він у вересні 1914 року добровільно здався в полон. В Росії письменника застала Велика Жовтнева революція, яка зробила з нього бійця Червоної Армії і комуніста.

У Поволжі і у Сибіру Гашек в рядах Червоної Армії бився проти білогвардійщини. Разом з П'ятою армією Східного фронту він пройшов її героїчний бойовий шлях від Симбірська до Іркутська.

У П'ятій армії Гашек займав ряд відповідальних посад: був начальником Інтернаціонального відділення політвідділу П'ятої армії, заступником начальника політвідділу, вів велику партійну роботу, редагував кілька армійських газет, що виходили російською, німецькою, угорською та іншими мовами. І в той же час він продовжував писати. Він писав тепер по-російськи, б'ючись з ворогами революційної Росії не тільки гвинтівкою і кулеметом, але і зброєю слова.

Серед ворогів молодої Радянської республіки поряд з іноземними інтервентами, білогвардійськими генералами, великими і дрібними капіталістами і сільськими куркулями знаходилася на той час також ціла армія священнослужителів усіх мастей і рангів. Гашек добре вивчив це «священне біле воящтво», свідченням чого є його статті, фейлетони і оповідання, що публікувалися на сторінках фронтових газет («Превелебний владика Андрій», «Життя за катехізисом», «Христос і попи», «Щоденник попа Малюти», «У майстерні контрреволюції», «Трагедія одного попа» та ін.).

Перед письменником стояло тоді завдання не просто висміяти священиків і ченців, що підняли меч проти Радянської Росії, але і показати їх нерозривний зв'язок з контрреволюцією, їх відповідальність за злочини білогвардійських банд. Не дивно, що викриття контрреволюційної діяльності духовенства посідало таке важливе місце в його творчості.

У цьому збірнику публікуються два фейлетони Гашека на цю тему («Трагедія одного попа» і «Щоденник попа Малюти»). Як і переважна більшість творів письменника, створених на фронті, вони базуються на справжніх фактах, збережені навіть справжні імена хрестоносців «білого воящтва». Гашек створює яскраві типи озвірілих контрреволюціонерів, які хрестом і мечем підтримують кривавий режим Колчака.

Піп Малюта хвалиться у своєму «Щоденнику» безліччю шибениць, що ними «христолюбиве воящтво» полку Ісуса Христа позначило свій ганебний шлях від Челябінська до Уфи, розстрілами більшовиків, єврейськими погромами і своїми власними «подвигами» в ім'я торжества православної віри.

Священик-пристосуванець Гуляєв спочатку виголошував гарячі моління за Установчі збори, завіряючи парафіян, що вони одержали «благословення боже панувати над Уфімською губернією». Коли ж Колчак розігнав Установчі збори, Гуляєв за наказом зверху швиденько перебудувався і виступив з проповіддю, яка закінчувалася новим «відкриттям» в галузі християнського віровчення: «Православно-християнське вчення полягає от у чому: адмірал Колчак є один по суті, але триєдиний в особах, а саме: адмірал Колчак — бог-отець, бог-син — генерал Войцеховський, а дух святий — англійський посол Колдран...»

Фронтова сатира Гашека влучно била в ціль, розкриваючи справжнє обличчя служителів церкви, допомагала мобілізувати гнів мас на боротьбу з цією лиховісною опорою контрреволюції.

Впевненість письменника у близькій перемозі над старим світом надавала його фронтовим фейлетонам оптимістичного характеру, який був властивий також усій молодій радянській сатирі, що народжувалася у вогні громадянської війни.

У грудні 1920 року Гашек повернувся на батьківщину. Тепер це була вже самостійна Чехословацька республіка, але республіка

буржуазна, яка, одержавши державну незалежність в результаті перемоги Жовтня, довгий час не визнавала Радянську Росію і жорстоко розправлялася з революційним робітничим рухом всередині країни. Гашек також не уник переслідувань з боку реакції. Тим більше, що повернувся він додому іншою людиною. Роки, прожиті в Росії, спричинилися до глибоких зрушень в його характері, поглядах і творчості. Участь у подіях, які мали величезне значення для долі всього людства, напружена самовіддана праця в Червоній Армії не пройшли для нього марно. З анархічно настроєного бунтівника з неусвідомленими соціалістичними прагненнями він перетворився у свідомого комуніста-інтернаціоналіста, що готовий був віддати всі свої сили, розум, талант, досвід, знання за торжество нового, соціалістичного світу, який народився в Росії.

Ці якості відбилися на всій післявоєнній творчості письменника, і в першу чергу на його прославленому сатиричному романі «Пригоди бравого вояка Швейка під час світової війни».

Тут Гашек вступає у справжній бій з церквою та її служителями і здобуває блискучу перемогу. Розуміння імперіалістичного характеру першої світової війни, перспектив історичного розвитку, зросла майстерність художника-реаліста надають книзі надзвичайної сили і художньої переконливості.

Свою оцінку ролі церкви і духовенства в імперіалістичній державі, своє розуміння відповідальності церкви за масове знищення людей у світовій війні Гашек розкриває не тільки як художник — у довгій галереї образів полкових священиків і численних епізодах роману, але і чітко формулює публіцистично. В одному з авторських відступів він пише:

«Приготування до відправки людей на той світ робилися завжди ім'ям бога або іншої вищої істоти, створеної людською фантазією...

Велика бійня — світова війна — також не обійшлася без благословення священиків. Полкові священики всіх армій молилися і служили обідні за перемогу тих, у кого були на утриманні...

Люди всієї Європи, як скотина, йшли на бійню, куди їх разом з м'ясниками-імператорами, королями, президентами та іншими владиками і полководцями гнали священнослужителі всіх віросповідань, благословляючи і примушуючи до неправдивої присяги: «На суші, у повітрі, на морі і т. д....»

І, наче на підтвердження сказаного, Гашек малює в романі все нові й нові епізоди, які розкривають злочинну роль церкви у розпалюванні війни, шовіністичних настроїв, її ганебне служіння «своєму» національному капіталу.

Особливої гостроти у звинуваченні священнослужителів Гашек досягає, малюючи образ фельдкурата (полкового священика) Отто Каца. П'яниця і лихослов, неосвічений і цинічний гультяй, він, проте, «духовний пастир», і йому надане високе право повчати «душі солдатські», готувати їх до «великого подвигу» — смерті в ім'я чужих і ворожих їм інтересів австрійської монархії.

І знову, як це вже намічалося в гашеківських довоєнних оповіданнях, усьому представленому письменником світу соціальних верхів — світу брехні, лицемірства, гноблення і насильства — протистоїть у романі звичайна «маленька людина» з народу, з її здоровим глуздом, оптимізмом, гумором, з її здатністю розпізнати і висміяти ті фальшиві цінності, яким її примушували підкорятися і поклонятися, протистоїть бравий вояк Швейк, який стає виразником народної думки.

«Пригоди бравого вояка Швейка», в яких викриваються імперіалістичні війни, вся система імперіалістичного гноблення, в тому числі і гноблення релігійного, по праву посідають почесне місце у світовій атеїстичній і антиклерикальній літературі.

З оповідань Гашека, надрукованих після його повернення на батьківщину, варто відзначити прекрасну сатиру на релігійний фанатизм і мракобісся «Вуха святого Мартіна Ільдефонського» і веселу іронічну гумореску «Хресний хід».

В останній письменник згадує один з епізодів своєї діяльності «червоного коменданта» міста Бугульми восени 1918 року. Спираючись на дійсні факти різнобічної роботи військової комендатури Бугульми, що була тоді фронтовим містом, Гашек з гумором розповідає про те, як він примусив навіть черниць з ентузіазмом працювати на нову владу. Соковито виписаний Гашеком хресний хід бугульминського духовенства, що вирушило гуртом чистити казарми для прибуваючого червоноармійського полку, сприймається як свого роду символ старої царської, попівської Росії, яка була неспроможною перед лицем нової правди, нового тріумфуючого і перемагаючого світу.

Сатира Гашека розпалювала у правлячих колах Чехословацької республіки неспокій і злість, посилені тим, що письменник повернувся на батьківщину «червоним комісаром». Гашек стійко опирався тиску реакції, відповідаючи на почате проти нього цькування гострими сатиричними оповіданнями і фейлетонами.

Одним з таких оповідань є гумореска «Душечка Ярослава Гашека розповідає: «Як я померла», що публікується в цьому збірнику.

Гашек не випадково вдається тут до «небесної фантастики». Показуючи, як важко було його «душечці» прилучитися до «райського блаженства», і відтворюючи рай як деяку подобизну буржуазної держави, з її суворою службовою ієрархією, бюрократизмом і поліцейською сваволею, він не тільки насміхкувато обігрує загальноприйняті релігійні уявлення про «державну структуру» небесного царства (бог вседержитель, сонм святих, небесне воїнство і т. д.), але і зовсім недвозначно говорить про зв'язок і взаємну підтримку небесного царства і царства земного.

Оповідання це має свою історію. Ще в довоєнні роки у відповідь на сміливі сатиричні виступи Гашека проти австрійського мілітаризму, бюрократичного державного апарату і церкви буржуазна преса всіляко намагалася знеславити як самого письменника, так і його творчість. Під час першої світової війни справа дійшла до відкритого цькування сатирика. Коли Гашека мобілізували в армію і відправили у свій полк до Чеських Будейовиць, в газетах з'явилося повідомлення, що його розстріляли за дезертирство.

Після добровільного переходу письменника в російський полон у Празі поширилися відомості, що його (вже вдруге!) розстріляли за державну зраду.

Але особливо мерзенного наклепницького характеру набули повідомлення газет про Гашека, коли стало відомо, що він перейшов на бік більшовиків. Націоналістичні кола Чехословаччини до самої смерті письменника не могли пробачити йому «зради» легіонерському рухові (що після Жовтневої революції набув контрреволюційного характеру) і того, що він перейшов до більшовиків, зробившись політкомісаром Червоної Армії. Празькі газети на видних місцях передруковували ордер на його арешт, виданий військово-польовим судом Чехословацького корпусу в Росії, поширювали чутки, що його повісили легіонери на телеграфному стовпі, що він убитий під час п'яної бійки з моряками у Владивостоку і т. д. і т. ін.

Один з друзів Гашека зібрав усі присвячені йому некрологи і замітки і по поверненні письменника до Праги вручив їх йому.

Гумореска «Душечка Ярослава Гашека розповідає...» була відповіддю письменника на всі ці наклепницькі вигадки буржуазної і клерикальної преси. Це одна з найгіркіших його гуморесок, що піднімає завісу над трагічною стороною життя письменника. Вона ще раз підтверджує, що Гашек, повернувшись на батьківщину, не склав зброї. Відбиваючи нападки на себе як комуніста і «червоного комісара», він відбивав нападки на Радянську республіку, на Червону Армію, на весь той новий лад, що створювався і зміцнювався в Росії. Смерть, що наступила 3 січня 1923 року, застала письменника у самому розпалі роботи над прославленим у майбутньому романом «Пригоди бравого вояка Швейка», який так і залишився незакінченим.

У пропонованому читачеві збірнику зібрано всі найвизначніші атеїстичні та антиклерикальні твори Гашека. Книга дає можливість читачеві одержати уявлення про різнобічність творчої спадщини автора «Бравого вояка Швейка», про невпинну боротьбу з релігією і церквою, що проходить через все його життя.

Оповідання розміщено в хронологічному порядку, що допоможе читачам простежити зростання свідомості письменника та його художньої майстерності.

Назву всьому збірнику дає гумореска «Хресний хід». Дійсно, як в урочистій процесії проходять у цих оповіданнях перед очима читачів носії темних сил, що тяжіють над людиною: фанатизму, марновірства і неуцтва — неминучих супутників релігії. Герої атеїстичних творів Гашека чванливі і захоплені своєю владою над душами людськими, але письменник бачить їх внутрішню неспроможність, їх комізм і, показуючи це читачам, примушує весело сміятися з них.

Так як і великий російський художник Рєпін, який зобразив у своїй знаменитій картині «Хресний хід у Курській губернії» не тільки торжество ситого, самовдоволеного духовенства та верхівки російського дореволюційного суспільства, але й неозорі народні маси — пригноблені, знедолені і все ж непереможні у своїй внутрішній стихійній силі, як і він, Гашек, протиставляє світові церковного мракобісся простих людей з народних низів з їх моральною перевагою над ним.

Сміливо і весело вмів сміятися Гашек, але він міг бути гнівним і саркастичним, тоді його сміх перетворювався на гостру разючу зброю, що не знала пощади.

Хай же сміх Гашека буде веселим супутником читача в його захоплюючій і повчальній подорожі по увіченому письменником строкатому, багатобарвному світові людських характерів і доль, зіткнень і конфліктів, у якому так тісно переплелися справи земні і справи небесні. Хай він допоможе зрозуміти історичну приреченість цих небесних справ, які все ще подекуди справляють свій згубний вплив на свідомість наших сучасників.

С. І. ВОСТОКОВА

ЗМІСТ

Гашек Ярослав

Г24 Хресний хід.— К.: Політвидав України, 1983.— 222 с.

Всесвітньовідомий автор «Пригод бравого вояка Швейка» написав багато яскравих сатиричних творів, у яких таврує релігійні забобони, марновірства, нищівно висміює святенницьку релігійну мораль, жадібність, користолюбство духовенства. Гуморески, памфлети, фейлетони письменника, зібрані у книзі «Хресний хід», і сьогодні є гострою зброєю в боротьбі світла проти темряви і неуцтва.

Г $\frac{4700000000-065}{М201(04)-83}$ 90.83

И(Чехосл)
Г24

ЯРОСЛАВ ГАШЕК

Крестный ход

(На украинском языке)

Киев
Издательство политической
литературы Украины

Редактор *В. М. Чучко*
Художник *Л. О. Шурховецький*
Художній редактор *Н. К. Личак*
Технічний редактор *З. С. Бурдейна*
Коректори *Е. Р. Браславська,*
І. Н. Кондрацька

Інформ. бланк № 2985

Здано до набору 15.10.82. Підп. до друку 22.02.83. Формат 84×108 1/32. Папір друк. № 3. Звич. нова гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 11,76. Ум. фарб.-відб. 11,76. Обл.-вид. арк. 13,17. Тираж 100 000 пр. Зам. 2—2604. Ціна 1 крб. 30 к.

Політвидав України, 252025, Київ-25, Десятинна, 4/6.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057, Київ, вул. Довженка, 3.